

G. M. TANSIQBAEVA, V. A. KOSTECKIY

KONSTITUCIYALI'Q HUQUQ TIYKARLARI'

**Uluwma worta bilim beretug'i'n mekteplerdin'
9-klass woqi'wshi'lari' ushi'n sabaqli'q**

*Du'zetilgen ha'm toli'qti'ri'lg'an jetinshi basi'li'mi'na sa'ykes
qaraqalpaqsha basi'li'm*

*O'zbekistan Respublikasi' Xali'q bilimlendiriw ministrligi
ta'repinen tasti'yi'qlang'an*

«SHARQ» BASPA-POLIGRAFIYA
AKCIONERLIK KOMPANIYASI'
BAS REDAKCIYASI'
TASHKENT – 2014

Pikir bildiriwshiler:

I. A. XAMEDOV – yuridika ilimlerinin’ doktori’, O‘zbekisan Respublikasi’ Prezidenti jani’ndag’i’ Ma’mleketlik basqari’w akademiyasi’ni’n’ «Ma’mleket ha’m huquq» kafedrası’ professorı’;

Z. M. ISLAMOV – yuridika ilimlerinin’ kandidati’, docent;

T. M. BAGDASAROVA, T. Y. MURODIMOVA, M. YUNUSOVA – Tashkent qalasi’ndag’i’ huquqtani’wshi’li’qqa qanigelestirilgen mektep woqi’ti’wshi’lari’.

Z. A. DAWLETNAZAROVA – No’kis qalasi’, tariyx pa’ni woqi’ti’wshi’si’;

Sabaqli’qti’n’ woqi’w-metodikali’q islenbesi ha’m mag’luwmatnamasi’
V. A. Kostekiy ta’repinen tayarlang’an.

Sha’rtli belgiler:

Tiykarg’i’ Ni’zam belgileydi

Normativ material

Tapsi’rma

Itibar berin’

Yeste saqlan’!

Juwmaq shi’g’arami’z

Wo’zin’i’zdi si’nan’!

K – 64 **G.M. Tansiqbaeva, V.A. Kostekiy**

Konstituciyali’q huquq tiykarlari’. Uluwma worta bilim beretug’i’n mekteplerdin’ 9-klass woqi’wshi’lari’ ushi’n sabaqli’q. / A.X.Saidov redaktorlawi’nda – No’kis «Bilim», 2014. – 200 b.

ISBN 978-9943-26-041-2

UO‘K 342.4(075)
KBB 67.400ya 721

**Respublikali’q maqsetli kitap qori’ qarji’lari’ yesabi’nan
ijara ushi’n basi’p shi’g’ari’ldi’.**

© «Sharq» BPDU’ Bas redakciyasi’, 2010, 2014.
© Qaraqalpaqsha awdarmasi’
© «Bilim» baspasi’, 2014.

KONSTITUCIYA A'LEMINE SAYAXAT

Sizin' aldi'n'i'zda quramali', ko'p qi'rli' ha'm qi'zi'qli' huquqlar du'nyasi' haqqi'nda tu'sinik beriwshi kitap tur. O'zbekistan Respublikasi'nda g'a'rezsizliktin' ja'riyalaniwi' ha'm suveren demokratiyalig' ma'mleket quri'li'si' huqi'yqi'y tiykarlar – mamleket ha'm shaxsti'n' wo'z ara mu'na'sibetlerin belgilewshi ni'zamshi'li'q ha'm huquqtani'wshi'li'q irgesin qa'liplestiriwden baslandi'. Soni'n' ushi'n puqaralar ta'repinen ni'zamlardi'n' wori'nlani'wi' sanali' tu'rde ha'm Ni'zam tiykari'nda a'melge asi'ri'li'wi' lazi'm.

Ma'mleketimiz Prezidenti Islam Karimov O'zbekistanni'n' rawajlani'w keleshegi haqqi'nda so'z ju'rgize woti'ri'p, ha'r kim wo'z huquqlari'n' biliwi, wolardan paydalana ali'wi', wolardi' qorg'awi' ushi'n xali'qti'n' huquqi'y ma'deniyati'n' asi'ri'w qanshelli a'hmiyetli yekenligin mudami' yesletip turadi'.

Atap aytqanda, «**Joqari' ma'na'wiyat – jen'ilmes ku'sh**» kitabi'nda bu'gingi jedelli da'wirde haqi'yqi'y ma'nawiyatli' ha'm bilimli adam g'ana insan qa'dirin biliwi, wo'z milliy qa'diriyatlari'n, milliy wo'zligin an'lawi', yerkin ha'm azat ja'miyette jasaw, g'a'rezsiz ma'mleketimizdin' du'nya sherikliginde wo'zine i'layi'q wori'n iyelewi ushi'n pidayi'li'q penen gu'rese ali'wi' mu'mkinligin atap ko'rsetken.

Shi'g'i'sti'n' ulli' dani'shpani' **Abu Ali ibn Sino** «Nege du'nyada jawi'zli'q bunshelli ko'p?» degen sorawg'a: «Sebepshisi siz benen biz. Bilmew yaki uqi'psi'zli'q sebepli jawi'zli'q penen gu'resiwden bas tarti'wi'mi'z benen wo'zimiz de jawi'zli'qti'n' ken' tarqali'wi'na imkaniyatlar jarati'p beremiz», – dep juwap bergen yeken.

Usi' sabaqli'qti'n' ha'rbir temasi'nda a'meldegi ni'zam hu'jjetleri ja'rdeminde sheshiwin'iz mu'mkin bolg'an ha'r qi'yli' jag'daylardi' Sizge usi'nami'z. Yeger Sizdi qanday da bir mashqalalar qi'zi'qti'ri'p qalsa, O'zbekstan Respublikasi'ni'n' ayri'qsha kodeksleri ha'm ni'zamlari'na mu'ra'jat yetiwin'izdi usi'ni's yetemiz. Wolarda bul mashqalalar toli'g'i'raq sa'wlelengen.

Tekste du'nya a'meliyati'nda qabi'l yetilgen yuridikali'q atamalar ha'm tu'siniklerge de dus kelesiz. Bunday jag'daylarda sabaqli'qti'n' aqi'ri'nda berilgen yuridikali'q atamalar so'zligine mu'ra'jat yetin'.

U'yrenilgen materiallardi' qanshelli wo'zlestirgenin'izdi tekserip ko'riwge imkaniyat jarati'w maqsetinde ha'rbir tema aqi'ri'nda qadag'alaw sorawlari' berilgen.

Konstituciya'li'q huquq tiykarlari'n uyreniwidin' a'hmiyetliligi sonnan ibarat, jol qoyi'lg'an is-ha'reketlerde qadag'an yetilgenlerinen aji'ratiwdi' u'yrenesiz, wo'z huquq ha'm ma'plerin'izdi qorg'aw jollari'n ha'm qurallari'n jaqsi'raq bilip alasi'z. Uluwma qabi'l yetilgen a'dep-ikramli'li'q normalari'nan bir adi'm da sheginbegen halda ni'zam tiykari'nda is ali'p bari'lsa, haqi'yqatqa yerisiw mu'mkin yekenligine isenim payda yetesiz.

Siz ni'zamshi'li'q ja'rdeminde ha'rbir insan turmi'si'nda ju'zege keliwi mu'mkin bolg'an ko'p g'ana mashqalalardi' sheshiw mu'mkin yekenligine isenesiz.

Ni'zamshi'li'q tu'siniklerinen ti'sqari' insan minezinin' a'dep normalari', hu'jdan, abi'roy, qa'dir-qi'mbat si'yaqli' tu'sinikler de bar.

Huquqi'y ta'lim – bul huquqi'y ma'deniyatti'n, yag'ni'y insang'a huquq beretug'i'n barli'q unamli' ha'm qi'mbatli' ta'replerin wo'zlestiriwdin' tek qosi'msha bo'limi. A'deplilik pa'ziyletleri ha'm huquqi'y bilimler ji'yi'ndi'si' joqari' da'rejedegi huquqi'y ma'deniyat tiykari'n quraydi'. Biraq ni'zamg'a itibarsi'z boli'w ja'miyet ushi'n kerek bolg'an halat yemes. Ha'rbir adam wo'zinin' ha'm basqalardi'n' ni'zamlil' haq-huquqlari'n talap yete ali'wi', ni'zamni'n' buzi'li'wi'na jol qoymawi' kerek. Keri jag'dayda ni'zamshi'li'qqa ha'm huquqi'y ma'mleket quri'w imkaniyati'na bolg'an isenim pa'seyedi.

Biz isenemiz, huquqtani'w pa'ni boyi'nsha alg'an bilimlerin'iz tek g'ana keleshekтеgi yemes, sonday-aq, bu'gingi ku'ndegi mashqalalardi' sheshiwge de ja'rdem beredi.

Huquqi'y bilimler du'nyasi'na haq jol, a'zizler!

I bo'lim

KONSTITUCIYA – MA'MLEKETTIN' TIYKARG'I NI'ZAMI'

Konstituciya ma'mlekettin' kelbetin ha'm abi'royi'n belgilep beredi. Mine usi' ni'zamlar ji'yi'ndi'si' arqali' du'nuya ma'mleketti ma'mleket, al milletti millet si'pati'nda ta'n aladi'. Konstituciya – xali'qti'n' woy-pikiri ha'm do'retiwshiliginin' jemisi yesaplanadi'.

Islam KARIMOV

1-§. KONSTITUCIYALI'Q HUQUQ

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- «konstituciyalı'q huquq» tu'sinigi haqqi'nda;
- woni'n' huquqti'n' basqa tarawları' menen wo'z ara baylani'sli'li'g'i' haqqi'nda;
- woni'n' «Huquqtani'w» kursi' sisteması'nda tutqan worni' haqqi'nda bilip alasi'z.

1. Konstituciya ha'm konstituciyalı'q huquq.

2. Konstituciyalı'q huquq – huquqti'n' jetekshi tarawi'.

1. KONSTITUCIYA HA'M KONSTITUCIYALI'Q HUQUQ

Siz konstituciya ha'r qanday yeldin' tiykarg'i' ni'zami' yekenin jaqsi' bilip aldi'n'i'z. Usi' mu'na'sbet penen sizde: «Konstituciya» ha'm «konstituciyalı'q huquq» tu'siniklari qalay pari'qlanadi'?» – degen soraw tuwi'li'wi' mu'mkin.

Ha'r qanday ma'mlekettin' huquq sisteması'nda ko'plegen ni'zamlar bar. Biraq, wolardi'n' arasi'nda yen' tiykarg'i'si' dep ta'n ali'natug'i'n tek bir ni'zam bar, bul – konstituciya.

Lati'n tilinen ali'ng'an «constitutio» so'zi «**wornati'w**», «**du'zilis**» degen ma'nislerdi an'latadi', yag'ni'y Konstituciya ja'miyet ha'm ma'mlekettin' du'zilisın, ma'mleket ha'kimiyati'n ha'm basqari'w organları'n du'ziw ha'm de wolardi'n' jumi'si'ni'n' tiykarg'i' principlerin, wolardi'n' wa'killiklerin,

puqaralardi'n' tiykarg'i' huquqlari' ha'm minnetlerin, ja'miyet ha'm shaxs wortasi'ndag'i' mu'na'sibetlerdi belgilep beredi.

Qalg'an barli'q ni'zamlar, kodeksler, qararlar ha'm pa'rmanlar kons-tuciya negizinde ha'm wog'an muwapi'q ta'rizde qabi'l yetiledi. Al, bul ma'mlekettin' ha'rbir normativ hu'jjeti konstituciyag'a sa'ykes keliwi sha'rt yekenligin an'latadi'.

O'zbekistan Respublikasi'nda O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konsti-tuciyasi' ha'm ni'zamlari'ni'n' u'stinligi so'zsiz ta'n ali'nadi' (15-statya).

Yeste saqlan'!

Konstituciya – bul ma'mlekettin' tiykarg'i' ni'zami', wonda insan ha'm puqaralardi'n' huquq ha'm yerkinlikleri atap ko'rsetiledi ha'm kepillik beriledi, ma'mlekettin' basqari'w formasi' ha'm aymaqli'q du'zilisi, ha'kimiyatti'n' worayli'q ha'm jergilikli organlari'n du'ziw sistemasi' ha'm de wa'killigi bel-gilenedi, ni'zamshi'li'q ha'm atqari'w organlari', sud ha'kimiyat organlari'n du'ziw basqari'ladi', saylaw sistemasi' belgilenedi, ma'mleket simvollarini' ha'm Konstituciyag'a wo'zgeris kirgiziw ta'rtibi bekkemlenedi.

Konstituciya menen konstituciyali'q huquq arasi'ndag'i' ayi'rmashi'li'q sonda, konstituciya, konstituciyali'q huquq tarawi'ni'n' woqi'w pa'ni si'pati'nda konstituciyani' u'yreniw predmetinin' tiykarg'i' deregi yesaplanadi', yag'ni'y konstituciyali'q huquq – bul huquq tarawi', al Konstituciya – usi' tarawdi'n' deregi.

1-tapsi'rma

To'mendegi jag'daydi' ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin'. Ma'mlekette huquq-ta'rtip, ni'zamlar ha'm huquq normalari' biykar yetilgen. Adamlar ni'zamg'a a'mel qi'lmay qoyg'an, basqa puqaralardi'n' huquqlari'n hu'rmet yetpeydi, ji'nayatqa jaza beriw ha'm jazadan azat yetiw huquqi'n wo'z qa'lewine alg'an.

Ne dep woylaysi'z, bunday jag'dayda ma'mlekette ne ju'z beredi? Ni'zamlar joqli'g'i'nan kim ko'p ja'bir ko'redi?

2-tapsi'rma

Ma'mlekettegi huquqi'y ta'rtip qanday sharayatqa baylani'sli' dep woylaysi'z?

2. KONSTITUCIYALI'Q HUQUQ – HUQUQTI'N' JETEKSHI TARAWI'

Huquq wo'zinde uluwma ma'jbu'riy normalar sistemasi'n ja'mlestiredi. Bul normalar adamlar arasi'ndag'i' ha'r qi'yli mu'na'sibetlerdi ta'rtipke sali'p turadi'. Soni'n' ishinde ayi'ri'm normalar shan'araq turmi'si'nda payda bolatug'i'n mu'na'sibetlerdi ta'rtipke salsa, al basqalari' miynet yaki mu'lk mu'na'sibetlerine ta'sir yetedi.

Yeste saqlan'!

Huquq – bul ma'mlekettin' barli'q xalqi' ushi'n ma'jbu'riy a'dep qa-g'i'ydalari' sistemasi boli'p, wol ni'zamlar ha'm basqa normativ hu'jjetlerde bekkemlengen ha'm de ma'mlekettin' ma'jbu'rlew ku'shi menen qorg'aladi'.

Huquqi'y ta'rtip – bul ja'miyettegi mu'na'sibetlerdin' belgili bir halati' boli'p, ma'mlekettin' huquqi'y normalari'nda bar bolg'an ko'rsetpelerdin' **barli'q** ta'repinen ma'jbu'riy tu'rde wori'nlani'wi' menen wog'an yerisiledi.

Konstituciyali'q **huquq** huquqti'n' yerkin tarawi' si'pati'nda ma'mlekettin' konstituciya'li'q du'zilisi tiykarlari'n, ja'miyet du'zilisini, ma'mleketlik ha'kimiyat ha'm basqari'w du'zilisini, ma'mleketlik organlar wa'killiklerin, usi' ma'mleket aymag'i'nda jasap ati'rg'an puqaralardi'n tiykarg'i' huquq ha'm yerkinliklerin belgileytug'i'n yuridikali'q normalardan ibarat.

Yeste saqlan'!

Konstituciyali'q **huquq** milliy huquq sistemasi'nda huquqti'n' jetekshii tarawi' yesaplanadi', sebebi yen' joqari' yuridikali'q ku'shke iye bolg'an Konstituciya woni'n' tiykarg'i' deregi boli'p xi'zmet yetedi.

3-tapsi'rma

Woylan' ha'm to'mendegi sorawg'a juwap berin': ni'zamlardi' jaqsi' bile-tug'i'n insan ni'zamdi' uluwma bilmeytug'i'n yaki jaman biletug'i'n, yaki bilse de woni' buzatug'i'n adamnan qaysi' ta'repleri menen pari'qlanadi'?

Kim ni'zamdi' jaqsi' bilse, wol wo'z ma'pin ha'm ja'miyet ma'pin qorg'aw uqi'bi'na iye boladi', shaxsti'n' huquq ha'm yerkinliklerinin' buzi'li'wi'na qarsi' tura aladi'.

Tiykarg'i' ni'zam si'pati'nda Konstituciya a'melde wo'zinde ja'miyetlik kelisimdi, yag'ni'y wo'zine qa'wip-qa'tersiz ha'm yerkin rawajlani'w sha'rtlerin ta'miyinlewi ha'm kepillik beriwi ushi'n xali'q wo'z ma'mleketi menen du'zetug'i'n sha'rtnamani' ja'mlestiredi. Sol sebepli woni'n' ideyalari' ma'mlekette a'meldegi basqa barli'q ni'zamlarda da sa'wlelenedi. Uluwma principlerdi wo'zinde ja'mlestirgen Konstituciya qag'i'ydalari' huquqti'n' barli'q tarawlari'nda rawajlandi'ri'ladi'.

Buni'n' tasti'yi'qlani'wi'n bilip ali'w maqsetinde ma'mleketimiz Konstituciyasi' baplari'nan birine, ma'selen, shan'araqqa bag'i'shlang'an babi'na di'qqat awdarami'z. Bul bap tek to'rt statyadan g'ana ibarat, biraq woni'n' mazmuni'ndag'i' ideyalar tek O'zbekistan Respublikasi' Shan'araq kodeksinde yemes, al ko'p g'ana basqa kodeks (O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ha'kimshilik juwappershilik haqqi'nda Kodeksi, Miynet Kodeksi, Turaqqay Kodeksi, Ji'nayat Kodeksi ha'm basqa Kodeks)lerde de ani'q rawajlandi'ri'lg'an. Bir g'ana O'zbekistan Respublikasi' Shan'araq Kodeksinin' wo'zi 238 statyadan ibarat.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' puqarali'qqa bag'i'shlang'an VI babi' tek u'sh statyadan ibarat. Bir g'ana «O'zbekistan Respublikasi' puqarali'g'i' haqqi'nda»g'i' Ni'zam 45 statyani' wo'z ishine alg'an.

Bul mi'sallar Konstituciya tiykarlar negizi boli'p xi'zmet yetetug'i'nli'g'i'-nan derek beredi, wo'ytkeni huquqti'n' rawajlani'wi' usi' Konstituciyadan

O'zbekistan Respublikasi'ni'n'
Konstituciyasi'

O'zbekistan Respublikasi'ni'n'
Ni'zamlari'

O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majilisi
palatalari'ni'n' qararlari'

O'zbekistan Respublikasi'
Prezidentinin' pa'rmani'

O'zbekistan Respublikasi' Ministrlar
Kabinetinin' qararlari'

Ministrlar, Ma'mleketlik komitetlar ha'm
organlari'ni'n' buyri'q ha'm qararlari'

Jergilikli ma'mleketlik ha'kimiyat
organlari'ni'n' qarari'

baslanadi', tek woni'n' wo'zi basqa barli'q ni'zamlar ha'm yuridikalig' normalarg'a wo'mir bag'i'shlaydi'. Konstituciyani'n' joqari' yuridikalig' ku'shi de mine usi'nda sa'wlelenedi. Qalg'an barli'q huquqi'y qag'i'ydalar wonnan kelip shi'g'adi' ha'm wog'an muwapi'q boli'wi' kerek.

Huquq sistemasi'n piramida ko'rinishinde ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin'. Konstituciya usi' piramidani'n' shi'n'i'nda turadi' desek, woni'n'

shi'n'i'nan to'mengi tekshelerinde qalg'an barli'q normativ hu'jjetler – ni'zamlar, kodeksler, qararlar, pa'rmanlar, tarawg'a tiyisli normalar ha'm basqalar wori'n alg'anli'g'i'n ayqi'n ko'resiz.

Konstituciya'li'q huquq normalari' qalg'an barli'q yuridikali'q normalar, huquqti'n' ha'rbir tarawi', ha'rbir ni'zam ha'm ni'zam ku'shine iye hu'jjetin' negizi sanaladi'. Mine, soni'n' ushi'n konstituciya'li'q huquq ha'r qanday ma'mleketin' milliy huquq sistemasi'nda jetekshi abi'royg'a iye.

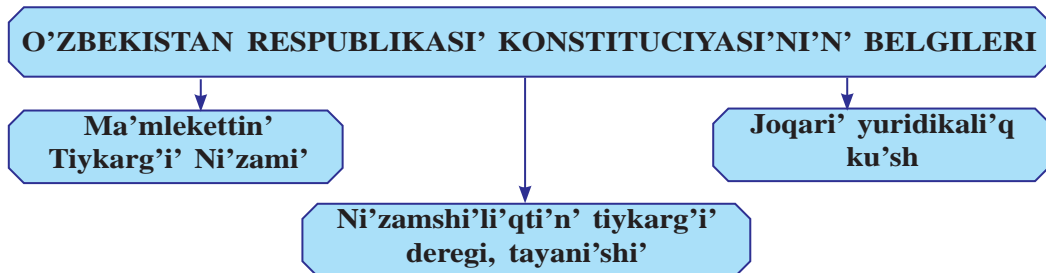
O'zbekistan Respublikasi'ni'n' konstituciya'li'q huquqi' derekleri qatari'na to'mendegiler kiredi:

1. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi' ha'm Konstituciya'li'q ni'zamlar.
2. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' kodeksleri.
3. O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlis palatalari'ni'n' qararlari'.
4. O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' pa'rmanlari', qararlari' ha'm biylikleri.
5. O'zbekistan Respublikasi' Ministrlar Kabinetinin' qararlari'.
6. Ministrlarliklar, ma'mleketlik komitetlar ha'm organlari'ni'n' buyri'qlari' ha'm qararlari'.
7. Jergilikli ma'mleketlik ha'kimiyat organlari'ni'n' qarari'.

Konstituciya'li'q huquqti'n' tiyarg'i' deregi Konstituciya yesaplanadi'. Biraq, konstituciya'li'q huquq tek Konstituciya'dan g'ana ibarat bolmaydi'. Basqa ni'zam hu'jjetleri de huquqti'n' mine usi' tarawi'ni'n' derekleri yesaplanadi'.

Barli'q ma'mleketlik organlar wo'z aktlerinin' O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'na muwapiqli'g'i' ushi'n juwapker yesaplanadi'. Wolar Konstituciya'g'a muwapi'q jumi's ali'p bari'wlari' sha'rt.

1-sxema.

4-tapsi'rma

Wo'ylan' ha'm juwap berin':

1. Jergilikli ha'kimiyat organlari'ni'n' buyri'q ha'm qararlari'nda ma'mleket Konstituciyasi'na muwapi'q yemes halatlar boli'wi' mu'mkin be?
2. Konstituciya huquqi'y mu'na'sibetlerdi ani'q ta'rtipke sali'p turi'w ushi'n qaysi' huquq tarawlari'na bag'darlanatug'i'ni'n ayti'p berin'.
3. Ne dep woylaysi'z, «insanni'n' huquqqa mu'na'sibeti» tu'siniginde ne ko'zde tuti'ladi'?

5-tapsi'rma

To'mendegi jag'daylarda ni'zamshi'li'q tiykarlari' yaki a'dep normalari' buzi'lg'anli'g'i'n ani'qlan'.

1-jag'day.

Piton (buwma ji'lan) haqqi'dag'i' is

Cirkta haywan u'yretiwshi yerli-zayi'p M. napaqag'a shi'g'i'p, wo'z menshik u'yin 9 qabatli' u'ydegi kvartirag'a almasti'radi'. Wolar kvartirasi' birinshi qabatta jaylasqanli'qtan biyik diywal menen qorshap, ha'wlide haywanlardi' jaqsi' ko'riwshiler klubi'n du'zdi. Wonda balalar haywanlardi' bag'i'w, u'yretiw menen shug'i'llanar yedi. Yerli-zayi'p M. cirkтан tamasha ko'rsetiwge jaramsi'z buwma ji'lan, maymi'l ha'm ku'shikler alg'an yedi.

Tez arada woni'n' qon'si'lari'nan sudqa shag'i'm tu'sti. Wolardi'n' shag'i'mi'nda yerli-zayi'p M. shug'i'llani'p ati'rg'an haywanlar kishkene balalardi' qo'rqi'ti'p, a'tirapti pataslap ati'rg'ani', haywanlardi' u'yretiw waqti'nda shawqi'm sali'p, xali'qqa kesent berip ati'rg'anli'g'i'n ma'lim yetken yedi.

2-jag'day.

Jol ha'reketi ha'diysesi

Jen'il avtomashina aydawshi'si' I. nawqas hayali'n tezlik penen yemlewxanaxag'a ali'p bari'w za'ru'rli'gi sebepli tezlikti asi'rdi'. Piyadalardi'n' wo'tiw worni'nda tormozdi' basi'wg'a u'lgermey ko'sheni kesip wo'tip ati'rg'an U. ha'm S. ni' qa'g'i'p jiberdi. Bul jolawshi'lar jaraqat almadi'. Biraq S. qo'rqi'p yesinen tang'ani' ushi'n «Tez ja'rdem» shaqi'ri'wg'a tuwri' keldi. Sonday-aq, ja'birleniwshiler ji'gi'lg'ani'nda kiyimleri patas bolg'an yedi. Aydawshi' I. ja'birleniwshi S. birazdan son' jag'dayi' jaqsi'lang'ani'n ha'm hesh kim jaraqatlanbag'ani'n ko'rgennen keyin mashinasi'nda jo'nep ketti.

Juwmaq shi'g'arami'z

Konstituciya
huquq

- Konstituciya – ma'mlekettin' Tiykarg'i' ni'zami';
- huquq – ma'mlekettegi uluwma ma'jbu'riy normalar sistemasi';
- konstituciya'q huquq – huquqti'n' jetekshi tarawi';
- konstituciya'q huquqti'n' tiykarg'i' deregi – konstituciya;
- konstituciya'q huquq normalari' ja'miyet ha'm ma'mleket du'zilisi tiykarlari'n bekkemlep qoyadi'.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Insang'a Konstituciya ne ushi'n kerek? Ne ushi'n woni' Tiykarg'i' ni'zam dep ataydi'?
2. Konstituciya'q huquq degenimiz ne? Konstituciya'q huquqti'n' Konstituciya-dan ayi'rmashi'li'g'i' nenden ibarat?
3. Huquqti'n' basqa tarawlari' menen konstituciya'q huquqti'n' wo'z ara baylani'sli'li'g'i' nelerde ko'rinedi?
4. Huquq sistemasi'nda konstituciya'q huquq qanday wori'n iyeleydi?
5. Konstituciya'q huquq ne ushi'n huquqti'n' jetekshi tarawi' yesaplanadi'?
6. Konstituciya'q huquq normalari'n qanday dereklerden tabi'w mu'mkin?

2-§. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' KONSTITUCIYASI' JARATLI'WI'NI'N' TIYKARG'I' FAKTORLARI'

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- G'a'rebsiz O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciya'si'n jarati'w tariyxi haqqi'nda;
- Konstituciya joybari'ni'n' tayarlani'wi' ha'm qabi'l yetiliwi haqqi'nda bilip alasi'z.

1. G'a'rebsiz O'zbekistan Respublikasi' Konstituciya'si'ni'n' jarati'li'w tariyxi.
2. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciya'si'ni'n' qabi'l yetiliwi.
3. Huquqi'y idealizm ha'm huquqi'y nigilizm.

1. GA'REZSIZ O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI KONSTITUCIYASI'NI'N' JARATI'LI'W TARIYXI'

1991-ji'li' ma'mleket g'a'rezsizligi ja'riyalani'p, O'zbekistan xalqi' insan huquq ha'm yerkinliklerin shekleniwinen, ha'r qi'yli' da'rejedegi ha'kimshiliklerdin' ni'zamsi'zli'g'i' ha'm bassi'ni'wi'nan, birden-bir ideologiyani'n' u'stemliginen awlaq bolg'an demokratiyali'q rawajlani'w joli'n tan'lap aldi'.

O'zbekistan xalqi' wo'z ani'q maqsetin sociali'q bag'darlang'an ekonomikag'a iye, huquqi'y ma'mleketti quri'wda ko'rди. Bul maqset huquq, ni'zam u'stemligine, insan ha'm puqarani'n' huquq ha'm yerkinlikleri wornawi'na tiykarlang'an g'a'rezsiz milliy ma'mleket quri'wg'a tikkeley baylani'sli'.

Sociali'q-ma'deniy tarawda xali'qti'n' ruwx'i'y-ta'rbiyali'q qa'diriyatlari'n qayta tiklewge yerisiw, pikirlerdin' ha'r qi'yli'li'g'i'n yengiziw lazi'm.

Xalqi'mi'zdi'n' a'sirlik da'stu'rleri, u'rp-a'detleri, tili ha'm ruwx'i'na su'yengen halda insan qa'lbinde Watang'a muhabbat, insani'yli'q, hadalli'q, ma'rtlik, sabi'r-taqat, a'dillik, bilim ha'm ag'arti'wshi'li'qqa umti'li'w sezimin ta'rbiyalaw ushi'n xi'zmet yetiwi lazi'm.

Jan'a ma'mleketlik du'zimdi quri'w woni' yuridicali'q jaqtan ra'smiy-lestiriwge ha'm ta'rtipke sali'p turi'wg'a za'ru'rlik tuwdi'rди. Jan'a huquqi'y tiykar'g'i' hu'jjetti qa'liplestiriwdi turmi'sti'n' wo'zi za'ru'rlikke aylandi'rди.

Ni'zam hu'jjetlerin tu'pkilikli jan'alaw procesi, yen' da'slep, ma'mlekettin' Tiykar'g'i' ni'zami'n jarati'wdan baslandi'.

Solay yetip, **Konstituciyanı' qabi'l yetiw za'ru'rliğı to'mendegi sebeplerden kelip shi'qqan yedi:**

– Konstituciya milliy ma'mleket quri'w ha'm sho'lkemlestiriwdin' yuridicali'q tiykari' boli'wi', al g'a'rezsiz yelge wo'z Konstituciyanı' za'ru'r yedi;

– Konstituciya xali'qti'n' insan huquqlari' ha'm demokratiyali'q mu'na'sibetlerin ja'riyalawg'a umti'li'wi'n ni'zam menen bekkemlewi kerek yedi;

– Konstituciya insan ha'm puqaralardi'n' ja'miyet ha'm ma'mlekettegi tiykar'g'i' huquq ha'm minnetlerin ni'zam joli' menen bekkemlep qoyi'wi' kerek yedi;

– Konstituciya ma'mlekettegi jan'a bazar qatnasi'qlari'n ni'zam joli' menen bekkemlep qoyi'wi' za'ru'r yedi;

– Konstituciya shaxs, ja'miyet ha'm ma'mlekettin' wo'z ara mu'na'sibetleri xarakterin, sonday-aq, ma'mleketler arasi'ndag'i' qatnasi'qlardi' belgilep beriwi lazi'm yedi.

2. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' KONSTITUCIYASI'NI'N' QABI'L YETILWI

O'zbekistan SSR Oliy Kengashinin' 1990-ji'l 24-martta boli'p wo't-ken XII shaqi'ri'q birinshi sessiyasi'nda jan'a Konstituciyani' islep shi'g'i'w ma'selesi ko'rip shi'g'i'ldi'. Oliy Kengashtin' 1990-ji'li' 20-iyunda boli'p wo'tken yekinshi sessiyasi'nda respublika Prezidenti Islam Karimov basshi'li'g'i'nda Konstituciya komissiyasi' du'zildi.

Ken' uluwma xali'qli'q talqi'law dawami'nda bildirilgen ko'p sanli' usi'ni'slar inabatqa ali'ng'an halda komissiya ta'repinen tayarlang'an Konstituciya joybari' Oliy Kengash talqi'lawi'na qoyi'ldi'. 1992-ji'li' Oliy Kengashtin' XI sessiyasi'nda bul joybar maqullandi' ha'm O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ha'zirgi a'meldegi Konstituciyasi' qabi'l yetildi.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' joybari' ali'm, ja'ma'a'tlik iskerler ha'm ma'mleketlik basqari'w organlari' qa'nigeleri ta'repinen puqta islep shi'g'i'ldi'. Woni' jarati'w ushi'n u'sh komissiya du'zilip, wolar bir-birinen yerkin tu'rde Tiykarg'i' ni'zam joybarlari'ni'n' wo'z variantlari'n tayarladi.

Ha'rbir joybardi' talqi'lawdan keyin yen' optimal varianti' tan'lap ali'n-di'. Bul variant basqa variantlardag'i' maqul bo'limleri menen toli'qti'ri'ldi'. Konstituciyanin' uluwma xali'qli'q talqi'lawi' u'sh ay dawam yetti. Talqi'law bari'si'nda joybarg'a 80 nen aslam du'zetiwlir kirgizildi.

Talqi'law na'tiyjesinde Konstituciya turaqli' du'zetiwlir kirgize beriwge za'ru'rlik qalmaytug'i'n jetik hu'jjet halati'na keldi.

G'a'rebsiz O'zbekistanni'n' birinshi Konstituciyasi' usi' ta'rizde a'melge yengizildi, wol qabi'l yetilgen ku'n – **8-dekabr O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' ku'ni**, uluwma xali'qli'q bayram dep ja'riyalandi'.

1992-ji'li' qabi'l yetilgen Konstituciyani'n' tiykarg'i' wo'zgeshelikleri, wonda insan, woni'n' wo'miri, yerkinligi, hu'rmeti ha'm qa'dir-qi'mbat'i' joqari' qa'diriyat dep ja'riyalang'an, insan ma'pleri, woni'n' huquqlari' ha'm yerkinlikleri ma'mlekettikine qarag'anda u'stinligin ta'n alg'anli'g'i', ma'mleketke woni'n' tuwri'dan-tuwri' wazi'ypasi' – insan ha'm ja'miyet ma'plerine xi'zmet yetiw dep belgilengenligi, siyasiy plyuralizm principin bekkemlep qoyg'anli'g'i', xali'qti'n' ha'kimiyat deregi dep ta'n ali'ng'anli'g'i', xali'qarali'q sha'rtnama normalari'ni'n' u'stinligi bekkemlep qoyi'lg'an.

1-tapsi'rma

Ha'r bir topar talqi'law ushi'n tiykarlar tayarlawi' lazi'm.

Wo'zin'izdi Konstituciya joybari'n tayarlaw boyi'nsha Konstituciya komissiyasi'ni'n' ag'zasi' dep ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin'. Komissiyani'i'zg'a 16 jasqa tolg'an shaxslardi'n' saylawlarda qatnashi'wi'na ruqsat beriliwi boyi'nsha usi'ni's tu'sti.

Toparlarga bo'linin', wolardan yekewi bul usi'ni'sti' qabi'l yetiwdi jaqlasi'n, al yekewi qarsi' bolsi'n.

3. HUQUQ'Y IDEALIZM HA'M HUQUQ'Y NIGILIZM

Yurisprudenciya da insanni'n' huquqi'y madeniyati' da'rejesi bahalanatug'i'n tu'sinik bar. Wolarg'a shaxsti huquqi'y ma'deniyati', huquqi'y idealizm ha'm huquqi'y nigilizm si'yaqli' tu'sinikler tiyisli yesaplanadi'.

Yeste saqlan'!

Shaxsti'n' huquqi'y ma'deniyati' ko'zde tutadi': huquqi'y bilim ha'm xabarlarg'a iye boli'w, ji'ynalg'an xabar ha'm bilimlardin' huquqi'y barli'qqa aylani'wi', huquqi'y jaqtan wo'zin tuwri' tuti'w, iyelegen huquqi'y bilimler ha'm huquqi'y jaqtan isendire ali'w uqi'bi'na su'yengen halda yag'ni'y ni'zamg'a muwapi'q is ali'p bari'w, wo'z huquqi'nan paydalani'w,

minnetlemelardi wori'nlaw, qadag'an yetilgenlerge a'mel qi'li'w, sonday-aq wo'zine huquq buzi'wshi'li'q ju'z bergende huquqi'n qorg'ay ali'w.

Huquqi'y idealizm – bul ni'zamni'n' toli'q ku'shine ha'm sheksiz imkaniyatlarina isenim boli'p tabi'ladi'.

Huquqi'y idealizm ta'repdarlari' «jaqsi' ni'zamlar» qabi'l yetiwidin wo'zi jeterli, soni'n' menen barli'q mashqalalar sheshiledi, degen ideyani' alg'a su'redi.

Huquqi'y nigilizm – ni'zamg'a, huquqqa hu'rmetsizlik, ni'zam talap-lari'na a'mel qi'lmau. Huquqi'y nigilizm a'meldegide ni'zamlardi' buzi'w ha'm awi'r ji'nayatlar islewde ko'zge taslanadi'.

Bunda huquqti' buzg'an yaki ji'nayat islegenlerdin' ko'pshiligi islep ati'rg'an is-ha'reketleri ni'zamda qadag'an yetilgenin bilgen, biraq ni'zamsi'z is-ha'reketlerin heshkim sezbeidi dep isengen.

2-tapsi'rma

Huquqi'y idealizm ha'm huquqi'y nigilizm tu'siniginen kelip shi'g'i'p, huquqqa bolg'an wo'z mu'na'sibetin'izdi ani'qlan'. Puqarani'n' huquqi'y sanasi'ni'n' qa'liplesiwinde Tiykarg'i' ni'zam – O'zbekistan Respublika-si'ni'n' Konstituciyasi' qanday rol woynaydi'?

Juwmaq shi'g'arami'z

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' jarati'wi'ni'n' faktorlari'

- ni'zam hu'jjetlerin jan'alawdi'n' za'ru'rliqi;
- 1990-ji'l 20-iyun – Konstituciya joybari'n tayarlaw boyi'nsha Konstituciya komissiyasi'ni'n' du'ziliwi;
- 1991-ji'l 31-avgust – O'zbekistan Respublikasi' g'a'rezsizliginin' ja'riyalani'wi';
- 1992-ji'l 8-dekabr – O'zbekistan Respublikasi' Konstituciya-si'ni'n' qabi'l yetiliwi;
- Konstituciyani'n' tiykarg'i' wo'zgesheligi: ma'mleket – insan ushi'n;
- insan ma'plerinin' ma'mleket ma'pinen joqari' qoyi'lg'anli'g'i';
- ma'mleket ha'm puqaralardi'n' bir-birine sali'sti'rg'anda wo'z ara huquqlari' ha'm juwapkershiligi;
- xali'qarali'q ni'zamlardi'n' u'stinligi;
- xali'q – ma'mleketlik ha'kimiyatti'n' birden-bir deregi..

Wo‘zin‘izdi si‘nan‘!

1. Qanday faktorlar O‘zbekistan Respublikasi‘ Konstituciyasi‘ qabi‘l yetilivine sebep boldi‘?
2. O‘zbekistan Respublikasi‘ Konstituciyasi‘nda qanday tiykarg‘i‘ qag‘i‘ydalar bekkemlep qoyi‘lg‘an?
3. Ni‘zamlardi‘n‘ u‘stinligi degende neler na‘zerde tuti‘ladi‘?
4. «Insan ma‘pplerinin‘ u‘stinligi» tu‘sinigin qalay tu‘sindiresiz?
5. Ja‘miyetke ne ko‘birek zi‘yan keltiredi: huquqi‘y idealizm be yaki huquqi‘y nigilizm? Juwabi‘ni‘zdi‘ tu‘sindirip berin‘.

3-§. O‘ZBEKISTAN RESPUBLIKASI‘ KONSTITUCIYASI‘NI‘N‘ MAZMUNI‘ HA‘M WO‘ZGESHELIKLARI

Tema u‘stinde islew na‘tijesinde:

- O‘zbekistan Respublikasi‘ Konstituciyasi‘ni‘n‘ wo‘zgeshelikleri nelerden ibarat yekenligin;
- O‘zbekistan Respublikasi‘ni‘n‘ Konstituciyasi‘ ha‘m basqa ma‘mleketler konstituciyalari‘ arasi‘nda uluwmalig‘ nelerden ibarat yekenligin bilip alasi‘z.

1. **Konstituciyani‘n‘ tiykarg‘i‘ mazmuni‘.**
2. **Kirisiw: maqset ha‘m wazi‘ypalari‘.**
3. **Konstituciyada ja‘riyalang‘an uluwma insani‘y qa‘diriyatlar.**
4. **O‘zbekistan Respublikasi‘ Konstituciyasi‘ni‘n‘ u‘stinligi.**

1. KONSTITUCIYANI‘N‘ TIYKARG‘I‘ MAZMUNI‘

Konstituciya – ma‘mlekettin‘ tiykarg‘i‘ ni‘zami‘ boli‘p, konstituciyali‘q du‘zim, ma‘mleket ha‘m ja‘miyetlik quri‘li‘sti‘n‘ tiykarlari‘n belgilep beredi, ni‘zam shi‘g‘ari‘wshi‘, atqari‘wshi‘ ha‘m sud ha‘kimiyati‘ organlari‘n du‘ziwdi ta‘rtipke sali‘p turadi‘, saylaw sistemasi‘n belgileydi, puqaralardi‘n huquq ha‘m yerkinliklerin, ma‘mleketlik ni‘shanlardi‘ bekkemlep qoyadi‘, Konstituciyag‘a wo‘zgerisler kirgiziw ta‘rtibin belgileydi.

1992-jig‘i‘ Konstituciya jeke mu‘lk ha‘m bazar ekonomikasi‘na tiykarlang‘an jan‘a ja‘miyetlik-siyasiy sistemani‘n negizin jarati‘p berdi. Jeke menshik Ma‘mleketlik mu‘lk qatari‘nda ma‘mleket g‘amxorli‘g‘i‘nda yesaplanadi‘.

Konstituciya da ideologiyali'q ha'r qi'ylil'iq, ko'p partiyali'li'q, yag'ni'y bir ha'm sol ma'sele boyi'nsha pikirlerdin' ha'r qi'ylil'ig'i' ko'zde tutilatug'i'n si'yasi'y plyuralizm bekkemlep qoyi'lg'an.

1992-ji'lg'i' Konstituciya ma'mleketti yemes, al insandi' birinshi wori'ng'a qoydi'. Insanni'n' wo'miri, yerkinligi, abi'royi', qa'dir-qi'mbati' ha'm basqa da qol qati'lmaytug'i'n huquqlari' joqari' qa'diriyatlar dep ja'riyalandi'.

Konstituciya, sonday-aq, puqara ha'm ma'mleketti wo'z ara huquqlar ha'm minnetler menen baylani'sti'ratug'i'n principi de bekkemlep qoydi'.2-

2-sxema.

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' KONSTITUCIYASI'NI'N' DU'ZILISI

Kirisiw

I bo'lim. Tiykarg'i' principler

- 1-bap. Ma'mleket suvereniteti (1–6-statyalar).
- 2-bap. Xali'q ha'kimiyatshi'li'g'i' (7–14-statyalar).
- 3-bap. Kostituciya ha'm Ni'zamni'n' u'stinligi (15–16-statyalar).
- 4-bap. Si'rtqi' siyasat (17-statya).

II bo'lim. Insan ha'm puqaralagrdi'n' tiykarg'i' huquqlari', yerkinlikleri ha'm minnetleri

- 5-bap. Uluwma qag'i'y dalar (18–20-statyalar).
- 6-bap. Puqarali'q (21–23-statyalar).
- 7-bap. Jeke huquq ha'm yerkinlikler (24–31-statyalar).
- 8-bap. Siyasiy huquqlar (32–35-statyalar).
- 9-bap. Ekonomikali'q ha'm socialli'q huquqlar (36–42-statyalar).
- 10-bap. Insan huquqlari' ha'm yerkinliklerinin' kepilligi (43–46-statyalar).
- 11-bap. Puqaralardi'n' minnetleri (47–52-statyalar).

III bo'lim. Ja'miyet ha'm shaxs

- 12-bap. Ja'miyettin' ekonomikali'q negizleri (53–55-statyalar).
- 13-bap. Ja'miyetlik birlespeler (56–62-statyalar).
- 14-bap. Shan'araq (63–66-statyalar).
- 15-bap. G'alaba xabar qurallari' (67-statya).

IV bo'lim. Ha'kimshilik-aymaqli'q ha'm ma'mleketlik du'zilisi

16-bap. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ha'kimshilik-aymaqli'q du'zilisi (68–69-statyalar).

17-bap. Qaraqalpaqstan Respublikasi' (70–75-statyalar).

V bo'lim. Ma'mleketlik ha'kimiyati'n' du'ziliwi

18-bap. O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi (76–88-statyalar).

19-bap. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Prezidenti (89–97-statyalar).

20-bap. Ministrler Kabineti (98-statya).

21-bap. Jergilikli ma'mleketlik ha'kimiyat tuykarlari' (99–105-statyalar).

22-bap. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' sud ha'kimiyati' (106–116-statyalar).

23-bap. Saylaw sistemasi' (117-statya).

24-bap. Prokuratura (118–121-statyalar).

25-bap. Finans ha'm kredit (122–124-statyalar).

26-bap. Qorg'ani'w ha'm qa'wipsizlik (125–126-statyalar).

VI bo'lim. Konstituciya'ga wo'zgeris kirgiziw ta'rtibi

(127–128-statyalar)

2. KIRISIW: WONI'N' MAQSETI HA'M WAZI'YPALARI'

Konstituciya'ga kirisiw bo'limi **kirisiw** yesaplanadi'. Wonda O'zbekistanni'n' rawajlanı'w joli'ni'n' maqsetleri, wazi'ypalari' ha'm principi'ri qi'sqasha formada sanap wo'tiledi.

Kirisiwdin' a'hmiyetliligi sonda, Konstituciya tekstinde bayan yetilgen barli'q qag'i'ydalar wonda ja'riyalang'an to'mendegi tiykarlar ha'm princip-lerge sa'ykes keliwi kerek:

- insan huquqlari'na a'mel qi'li'w;
- ma'mleketshilik negizi – suverenitet;
- ma'mleketti o'zbek ma'mleketshiligini'n' tariyxı'y ta'jiriybesine tayani'p rawajlandi'ri'w;
- demokratiya ha'm socialli'q a'dillik ideallari'n ta'n ali'w;
- xali'qarali'q huquqi'n' uluwma ta'n ali'ng'an normalari'n ta'n ali'w;
- insana'p'ra'r demokratiyalı'q huquqi'y ma'mleket quri'w;
- puqaralardi'n' ti'ni'shli'g'i' ha'm milliy tati'wli'g'i'n ta'miyinlew.

Yeste saqlan'!

Konstituciyani'n' kirisivi – Konstituciya qabi'l yetilip ati'rg'an maqsetler ha'm principlerdi xali'qti'n' ati'nan saltanatlil' ja'riyalaw.

Kirisiwde Konstituciya yelimiz xalqi' ati'nan ja'riyalani'p ati'rg'anli'gi' ha'm woni'n' arzi'w-a'rmanlari', niyetleri ha'm minnetlemelerin wo'zinde ja'mlestiriwi ko'rsetiledi.

3. KONSTITUCIYADA JA'RIYALANG'AN ULUWMA INSANI'YLI'Q QA'DIRIYATLAR

Ruwxi'y qa'diriyatlar: keleshek ha'm a'dillikka isenim; ata-babalar yesteligin qa'sterlew; adamgershilik; ti'ni'sh turmi'sqa umti'li'w; ruwx'i'li'q;

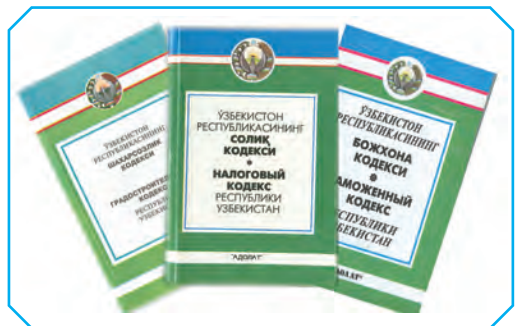
Watandi' su'yiw ha'm puqarali'qqa sadiqli'q: suveren ma'mleketshilikтин' ja'riyalani'wi'; Watandi' su'yiw ha'm qa'sterlew; ha'zirgi ha'm keleshek a'wladlar aldi'nda juwapkershilikti seziniw; milliy ma'mleketshilik rawajlani'wi'ni'n' tariyxi'y ta'jiriyesine su'yeniw; ata-babalari'mi'zdi'n' ma'deniy miyrasi'n qa'sterlep saqlaw.

Demokratiyalil'q qa'diriyatlar: insanni'n' huquq ha'm yerkinliklerinin' u'stinligi; demokratiya ideallari'; puqaralar ti'ni'shli'gi' ha'm milliy tati'w-li'qqa umti'li'w; g'a'rezsizlik ideyasi'; Konstituciya ha'm Ni'zamni'n' u'stinligi.

4. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' KONSTITUCIYASI'NI'N' U'STINLIGI

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 15-statyasi'na muwapi'q bizin' ma'mleketimizde O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' ha'm ni'zamlari'ni'n' so'zsiz u'stinligi ta'n ali'nadi'. Ma'mleket ha'm woni'n' organlari', lawazi'mli' shaxslar, ja'miyetlik birlespeler, puqaralar Konstituciya ha'm ni'zamlarg'a muwapi'q a'mel qi'ladi'.

Konstituciyani'n' hesh bir qa-g'i'ydasi' da O'zbekistan Respublikasi'ni'n' huquq ha'm ma'pleri zi'yani'na tu'sindirilmewi kerek.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' joqari' yuridikali'q ku'shke iye ha'm O'zbekistan Respublikasi'ni'n' pu'tkil aymag'i'nda qollani'ladi'.

O'zbekistan Respublikasi' ni'zamlari' ha'm basqa normativ-huquqi'y aktleri O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' tiykari'nda qabi'l yetiledi. Wolar Konstituciyani'n' normalari' ha'm principlerine qarsi' boli'wi' mu'mkin yemes. Bul ma'mleketin' ba'rshe normativ hu'jjetleri Konstituciya normalari'na muwapi'qlasti'ri'li'p qabi'l yetiliwi sha'rt yekenin an'latadi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi'nda O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi' ha'm ni'zamlari'ni'n' u'stinligi so'zsis ta'n ali'nadi'.

Ma'mleket, woni'n' organlari', lawazi'mli' shaxslar, ja'ma'a'tlik birles-peler, puqaralar Konstituciya ha'm ni'zamlarg'a muwapi'q is ali'p baradi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 15-statya.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' wo'zine ta'n ja'ne bir wo'zgesheligi, wol xalqi'mi'zdi'n' a'yyemgi ma'deniyat tami'rlari' ha'm mil-liy da'stu'rlerine de su'yenedi.

Juwmag shi'g'arami'z

Konstituciyani'n' mazmuni'

- O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'nda insan, woni'n' wo'miri ha'm yerkinlikleri joqari' qa'diriyat dep jariyalang'an;
- ma'mleketlik organlar ha'm lawazi'mli' shaxslardi'n' ja'miyet ha'm shaxs aldi'ndag'i' juwapkershiligi na'zerde tuti'lg'an;
- ni'zamni'n' u'stinligi ta'n ali'ng'an;
- siyasiy plyuralizm;
- ma'mleketniki si'pati'nda ideologiyani'n' bolmawi';
- insan ma'pleri ma'mleket ma'plerine sali'sti'rg'anda u'stin;
- Konstituciya – ma'mleket ha'm xali'q arasi'ndag'i' sha'rtnama;
- kirisiw, 6 bo'lim, 26 bap, 128 statyadan ibarat;

Wo‘zin‘izdi si‘nan‘!

1. O‘zbekistan Respublikasi‘ Konstituciyasi‘nda qanday uluwma insani‘y qa‘diriyatlar bekkemlengen?
2. Siyasiy plyuralizm degenimiz ne?
3. O‘zbekistan Respublikasi‘ Konstituciyasi‘na muwapi‘q ma‘mlekette qanday da bir ma‘mleket ideologiyasi‘ni‘n‘ yengiziliwi ne sebep qadag‘an yetilgen?

4-§. O‘ZBEKISTAN RESPUBLIKASI‘ KONSTITUCIYASI‘NI‘N‘ TIYKARGI‘ PRINCIPLERI

Tema u‘stinde islew na‘tiyjesinde:

- ma‘mleket g‘a‘rezsizliginin‘ ne yekenligin;
- ma‘mleket g‘a‘rezsizligi ta‘n ali‘ni‘wi‘ qansha a‘hmiyetli yekenligin;
- demokratiyani‘n‘ ma‘nisin;
- demokratiyali‘q principlerdin‘ a‘hmiyetin bilip alasi‘z.

1. Ma‘mleket suvereniteti.
2. O‘zbekistan Respublikasi‘ – g‘a‘rezsiz suveren ma‘mleket.
3. Demokratiya – xali‘q ha‘kimiyatshi‘li‘g‘i‘.
4. Konstituciyali‘q du‘zim principleri.

1. MA‘MLEKET SUVERENITETI

Suverenitet – ma‘mlekettin‘ wo‘z ishki turmi‘si‘nda ha‘m si‘rtqi‘ mu‘na‘sibetlerinde basqa ma‘mleketlerden g‘a‘rezsizligi yesaplanadi‘.

Tapsi‘rma

Qanday pikirdesiz, ha‘zirgi zamanda du‘nyadag‘i‘ basqa ma‘mleketlerden pu‘tkilley g‘a‘rezsiz ma‘mleket boli‘wi‘ mu‘mkin be? Basqasha aytqanda, wol toli‘q ma‘mleket suverenitine iye boli‘wi‘ mu‘mkin be?

Tiykarg‘i‘ Ni‘zam belgileydi

O‘zbekistan – suveren demokratiyali‘q respublika. «O‘zbekistan Respublikasi‘» ha‘m «O‘zbekistan» degen atamalar bir ma‘nisti an‘latadi‘.

O‘zbekistan Respublikasi‘ni‘n‘ Konstituciyasi‘, 1-statya

Ma'mleket suvereniteti ha'kimiyatti' a'melge asi'ri'wda, bul boyi'nsha ju'zege keletug'i'n mashqalalardi' sheshiwde tek ma'mleket ishinde yemes, al si'rti'nda da basqa ma'mleketlerden toli'g'i' menen g'a'rezsizlikni an'latadi'.

Yeste saqlan'!

Suverenitet – ma'mleket ishinde ha'kimiyatti'n' to'li'q u'stinligi ishki ha'm si'rtqi' siyasatta g'a'rezsizligi, woni'n' aymag'i'nda ma'mleket ni'zam shi'g'ari'wshi', atqari'wshi' ha'm sud ha'kimiyatlari'ni'n' toli'qli'g'i'.

2. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' – G'A'REZSIZ SUVEREN MA'MLEKET

Ma'mleketti belgilewshi ta'replerinen biri woni'n' ma'mleket suvereniteti yesaplanadi'. 1990-ji'li' 20-iyunda «**O'zbekistan SSRni'n' suvereniteti haqqi'nda Deklaraciya**» qabi'l yetilip, wonda respublika ma'mleket suverenitetinin' to'mendegi tiykarg'i' prinsipleri bekkemlep qoyi'ldi':

- ma'mleket aymag'i', shegaralari'na qol qati'lmasli'g'i' ha'm bo'linbewi;
- g'a'rezsiz ishki ha'm si'rtqi' siyasat;
- xali'qarali'q huquqti'n' tiykarg'i' prinsiplerin ta'n ali'w, hu'rmet yetiw;
- wo'z rawajlani'w joli'n, ma'mleketlik simvollardi' tan'lawdag'i' yerkinlik ha'm basqalar.

1991-ji'li' 31-avgustta O'zbekistan Oliy Kengashi XI sessiyasi'nda respublikami'z g'a'rezsiz ma'mleket dep ja'riyalandi'. Sessiyada «**O'zbekistan Respublikasi' ma'mleket g'a'rezsizliginin' tiykarlari' haqqi'nda**»g'i' Ni'zam qabi'l yetildi. Wol O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi' qabi'l yetilgen 1992-ji'l 8-dekabrge shekem tiykarg'i' ni'zam rolin atqardi'.

1991-ji'li' 29-dekabrde O'zbekistan Respublikasi'nda referendum bo'li'p wo'tti ha'm wonda xali'qti'n' ko'pshilik bo'legi ma'mleket g'a'rezsizligi ja'riyalang'anli'g'i'n qollap-quwatladi'.

1991-ji'li' 18-noyabrde «**O'zbekistan Respublikasi' Ma'mleketlik bayrag'i' haqqi'nda**»g'i', 1992-ji'li' 2-iyulda – «**O'zbekistan Respublikasi' Ma'mleketlik gerbi haqqi'nda**»g'i' ha'm 10-dekabrde – «**O'zbekistan Respublikasi' Ma'mleketlik gimni haqqi'nda**»g'i' Ni'zamlar qabi'l yetildi.

Ma'mleketimiz suverenitetin to'mendegi ta'replerinen ani'qlaw mu'mkin:

- wo'z konstituciya'li'q-huquqi'y sistemani'n' bar yekenligi;
- ma'mleket aymag'i' ha'm woni'n' shegaralari';
- joqari' ha'kimiyat organlari' sistemasi'ni'n' bar yekenligi;
- birden-bir Quralli' Ku'shler;
- ma'mleketlik mu'lk, birden-bir pul-kredit sistemasi';
- ma'mleketlik simvollar;
- xali'qarali'q mu'na'sibetler subyekti yekenligi;

Ma'mleket suvereniteti – ma'mleketin' yerkin rawajlani'wi'ni'n' za'ru'ri sha'rti' yesaplanadi', biraq bul na'rse ma'mleketin' qanday da bir ta'rizde sheklenbeytug'i'n ha'kimiyattan paydalanadi' degen ma'nisti an'latpaydi'. Adamlar arasi'nda jasap ati'rg'an adam wolardi'n' talaplari'n itibarg'a ali'wi'na tuwri' kelgeni si'yaqli' ma'mleket te basqa ma'leketler menen turaqli' wo'z ara mu'na'sibette bolg'anli'g'i' ushi'n wolardi'n' ma'plerin mensinbewi mu'mkin yemes.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' wo'zinin' milliy-ma'mleket ha'm ha'kimshilik-aymaqli'q du'zilisini, ma'mleketlik ha'kimiyat ha'm basqari'w organlari'ni'n' sistemasi'n belgileydi, ishki ha'm si'rtqi' siyasatti' a'melge asi'radi'.

O'zbekistanni'n' ma'mlekerlik shegarasi' ha'm aymag'i' qol qati'lmas ha'm bo'linbeydi.

O'zbekistan Respublikasini'n' Konstituciyasi', 3-statya.

Ma'mleket g'a'rezsizligine yerisiliwi O'zbekistang'a yerkin rawajlani'w joli'na qa'dem qoyi'wi'na, du'nya sherikligine xali'qarali'q mu'na'sibetlerdin' toli'q huquqli' subyekti si'pati'nda kiriwine mu'mkinshilik berdi.

3. DEMOKRATIYA – XALI’Q HA’KIMIYATSHI’LI’G’I

Xali’q ha’kimiyaatshi’li’g’i’ princiipi yelimizdin’ Tiykarg’i’ ni’zami’nda xali’q – ma’mleket ha’kimiyaati’ni’n’ birden-bir deregi delingen (7-statya).

Prezidentimiz I. Karimovti’n’ «**Joqari’ ma’na’wiyat – jen’ilmes ku’sh**» kitabi’nda «**demokratiya**» tu’sinigi talqi’lani’p, ma’nisi jag’i’nan ruwxii’y qa’diriyaatlar, normalar arqali’ basqari’latug’i’n ku’shli puqarali’q ja’miyet ha’m huquqi’y ma’mleket yekenligi atap ko’rsetiledi. Demokratiyag’a tiyisli mine usi’ yeki quramli’q bo’limge tayang’an halda «**Ku’shli ma’mleketten–ku’shli ja’miyetke qaray**» koncepciyasi’ turmi’sqa yengizilmekte.

Xali’q ha’kimiyaatshi’li’g’i’ princiipi O’zbekistan Konstituciyasi’ni’n’ ne-gizgi ideyalari’nan biri yesaplanadi’.

«**Xali’q ha’kimiyaatshi’li’g’i’**» atamasi’ grekshe «**demokratiya**» (*demos* – xali’q, *kratos* – ha’kimiyaat) so’zini’n’ awdarmasi’. Bul tu’sinik tun’g’i’sh ret A’yyemgi Greciyada payda boli’p, pu’tkil du’nyag’a ken’ tarqaldi’.

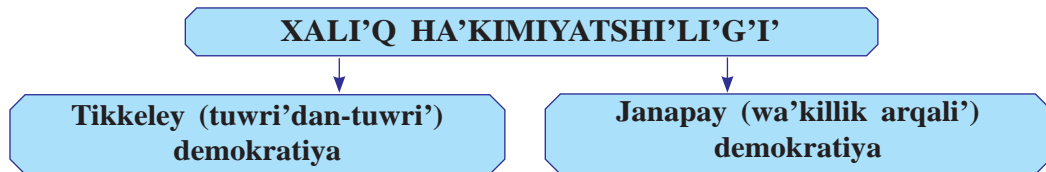
Demokratiya – bul:

- saylanatug’i’n ha’kimiyaat organlari’nda qatnasi’w;
- puqaralardi’n’ ma’mleketi basqari’wda qatnasi’wi’;
- ba’rshenin’ ha’m ha’r kimnin’ ni’zam aldi’nda ten’ligi;
- ja’miyet ha’m insan qa’wipsizligi;
- puqaralardi’n’ huquq ha’m yerkinliklerini’n’ pu’tinligi;
- insan abadanli’g’i’, ma’pleri haqqi’nda ma’mlekettin’ g’amxorli’g’i’;
- insan huquq ha’m yerkinlikleri qorg’ali’wi’ni’n’ kepillik berilgen me-xanizminin’ bar yekenligi.

Tariyx dawami’nda insaniyaat demokratiyani’n’ yeki formasi’n jaratqan:
– **tikkeley, yag’ni’y tuwri’dan-tuwri’ demokratiya**. Bunda xali’q ma’mleket islerin wa’killersiz wo’zi sheshedi (dawi’s beriw, uluwma xali’q talqi’lawi’, puqaralardi’n’ mu’rajaati’ arqali’);

– **wa’killik demokratiyasi’**. Bunda xali’q suveren huquqlari’nan paydalani’p wo’zleri saylap qoyi’lg’an wa’killeri (deputatlar ha’m senatorlar) arqali’ a’melge asi’radi’.

3-sxema.

O'zbekistan xalqi' tikkeley demokratiyadan Oliy Majlis deputatlari', senatorlari'n ha'm yelimiz Prezidentin saylawda ko'p ma'rte paydalang'an.

Ma'mleket ko'lemindegi mashqalalardi' xali'q tikkeley wo'zi, **referendumda**, yag'ni'y ma'mleketin' siyasiy turmi'si'ni'n' yen' a'hmiyetli ma'seleleri boyi'nsha uluwma xaliqli'q dawi's beriwge qatnasqani'nda, uluwma xaliqli'q talqi'lawda qatnasqanda sheshiledi.

Xalq ati'nan tek wolar saylag'an Prezident, Oliy Majlis deputatlari' ha'm senatorlar jumi's alip bari'wi' mu'mkin.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ja'miyet ha'm ma'mleket turmi'si'ni'n' yen' a'hmiyetli ma'seleleri xali'q, talqi'lawi'na usi'ni'ladi', uluwma dawi'sqa (referendumg'a) qoyi'ladi'. Referendum wo'tkeriw ta'rtibi ni'zam menen belgilenedi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 9-statya.

4-sxema.

Ma'mleket qarar qabi'l yetiwi ushi'n ja'ma'a'tshilik pikirin biliw za'ru'r boli'p qalg'anda Konstituciya, ni'zamlardi'n joybarlari' uluwma xali'q talqi'lawi'na qoyi'li'wi', yag'ni'y referendum wo'tkeriliwi mu'mkin. Uluwma xali'q referendumi' pu'tkil ma'mleket ko'leminde ya'ki jergilikli aymaqtada wo'tkeriliwi mu'mkin. Ma'selen, 2005-ji'li' 27-yanvarda O'zbekistan Respublikasi'nda referendum wo'tkerilip, wonda gezektegi shaqi'ri'qta O'zbekistan Respublikasi'ni'n' yeki palatali' parlamentin saylaw haqqi'nda

ma'sele sheshildi. Referendumda qatnasqan ko'pshilik puqaralar bul ma'selege unamli' juwap berdi.

Xali'q usi' ta'rizde ma'mleket turmi'si'na belsene ta'sir ko'rsetedi.

4. KONSTITUCIYALI'Q DU'ZIM PRINCIPLERI

Yen' a'hmiyetli konstituciya'q prinsiplerge to'mendegiler de kiredi:

– ma'mleketlk organlar ha'm lawazi'mli' shaxslardi'n' ja'miyet ha'm puqaralar aldi'ndag'i' juwapkershiligi;

– insan, woni'n' wo'miri, abi'royi', qa'dir-qi'mbati' ha'm basqa qol qati'l-maytug'i'n' huquqlari'n' joqari' qa'diriyatlar dep ta'n ali'w;

– ni'zam aldi'nda ba'rshe puqaralardi'n' toli'q ten' yekenligi;

– O'zbekistanni'n' ma'mleketlik shegaralari' ha'm aymag'i'ni'n' qol qati'lmasli'g'i' ha'm pu'tinligi;

– ja'miyetlik turmi'sti' siyasiy institutlar, ideologiyalar ha'm pikirlerdin' ha'r qi'yli'li'g'i' tiykari'nda rawajlandi'ri'w;

– Konstituciya ha'm ni'zamlardi'n' u'stinligi;

– insan, ja'miyet abadanli'g'i' ma'plerine qarati'lg'an socialli'q a'dillik;

– ni'zamli'li'q.

Demokratiyali'q ma'mleketin' yen' a'hmiyetli konstituciya'q prinsiplerinen biri **ha'kimiyatti'n' bo'liniw principi** boli'p yesaplanadi' (11-statya).

Ma'mleket iskerligi ni'zamlar qabi'l yetiw, wolardi' wori'nlaw ha'm a'dil sudlaw menen baylani'sli' ra'wishte usi' principke muwapi'q bo'linedi.

Bunda ha'rbir ha'kimiyat tarawi' ha'kimiyat wa'killiklari shen'berinen shetke shi'g'i'w ha'm woni' wo'z ma'pi ushi'n paydalani'w imka'niyati'na jol qoymag'an halda basqasi'n ti'yi'p turi'wi' za'ru'r. Ha'kimiyatlardi'n' hesh birewi de basqasi'ni'n' jumi'si'na aralaspawi' kerek. Bul principtin' a'meldeg'i' ko'rinisi qanday da bir topar yaki jeke shaxs ta'repinen ha'kimiyatti' iyelep ali'wi'na jol qoymawg'a qarati'lg'an.

Tek ni'zang'a boysi'ni'wlari' sha'rt bolg'an sudlaw organlari' jumi'si'na aralasi'w ayri'qsha qa'wip-qa'ter tuwdi'radi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' ma'mleketlik ha'kimiyat sistemasi' – ha'kimiyatti'n' ni'zam shi'g'ari'wshi', atqari'wshi' ha'm sud ha'kimiyati'na bo'liniw principine tiykarlanadi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 11-statya.

O'zbekiston Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' tiykgarg'i' principleri

Σ *Juwmaq shi'g'arami'z*

- suverenitet – ma'mlekettin' ishki ha'm si'rtqi' islerinde toli'q g'a'rebsizligi;
- xali'q ha'kimiyatshi'li'g'i': referendum, saylaw, ji'ynali's ha'm basqalar;
- demokratiya: tikkeley (tikkeley), wa'killik;
- ha'kimiyatlardi'n' bo'liniwi: ni'zam shi'g'ari'wshi', atqari'wshi' ha'm sud;
- Konstituciya ha'm ni'zamlardi'n' u'stinligi;
- socialli'q a'dillik;
- shegaralarg'a qol qati'lmasli'q;
- pikirlerdin' ha'r qi'yli'li'g'i';
- ba'rshenin' ni'zam aldi'nda ten' yekenligi;
- ma'mleketlik ni'shanlar: bayraq – 1991-ji'l 18-noyabr, gerb – 1992-ji'l 2-iyul, gimn – 1992-ji'l 10-dekabr.

? *Wo'zin'izdi si'nan'!*

1. Ma'mleket suvereniteti degenimiz ne?
2. Ma'mleket suvereniteti woni'n' ha'kimiyati' sheklenbegenligin an'lata ma?
3. Ma'mleket suvereniteti insan huquqlari' menen qalay muwapi'qlasti'ri'ladi'?
4. Demokratiyani'n' ma'nisi nede, wol qanday formalarda a'melge asi'ri'ladi'?
5. O'zbekiston xalqi' ati'nan kim is ali'p bari'wi' mu'mkin?
6. Konstituciyali'q principler degende neni tu'siniw kerek?

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NI'N' NI'ZAMI'

02.07.1992-j.

**O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NI'N'
MA'MLEKETLIK GERBI HAQQ'NDA**

(Ko'shirme)

Bul Ni'zamg'a O'zR 24.12.2010-ji'lg'i Ni'zami'na muwapi'q wo'zgerisler kirgizilgen

2-statya. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gerbi O'zbekistan Respublikasi' ma'mleket ga'rezsizliginin' ni'shani' yesaplanadi'.

3-statya. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gerbi to'mendegi ko'riniske iye: tawlar, da'ryalar ha'm shep ta'repi biyday masaqlari'nan, al won' ta'repi shanaqlari' ashi'lg'an g'awasha shaqalari'nan ibarat shen'berge woralg'an woypat boylap quyash wo'z nurlari'n shashi'p tur. Gerbtin' joqarg'i' bo'liminde Respublika hu'riginin' ni'shani' si'pati'nda segiz mu'yesh si'patlang'an boli'p, woni'n' ishki bo'liminde yari'm ay ha'm juldi'z su'wretlengen. Gerbtin' worayi'nda baxi't ha'm yerkinlikti su'yiw ni'shani' – qanatlari'n jayg'an Qumay qus su'wretlengen. Gerbtin' to'mengi bo'liminde O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik bayrag'i'n an'lati'wshi' shen'ber lentasi'ni'n' ba'ntinde «O'zbekiston» dep jazi'p qoyi'lg'an.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gerbinin' ren'li ko'rinisinde: Qumay qusi' ha'm da'ryalar – gu'mis rende; quyash, masaqlar, paxta shanaqlari' ha'm «O'zbekiston» jazi'wi' – alti'n ren'de, shanaqlardag'i' paxta – aq ren'de; lenta – O'zbekistan Respublikasi' Ma'mleketlik bayrag'i'ni'n' ren'lerin sa'wlelendiriwshi u'sh tu'rli ren'de; segiz mu'yeshlik – alti'n ren'ler menen nag'i'slang'an halda aspan ko'k ren'de; yari'm ay ha'm juldi'zlar – aq ren'de su'wretlengen.

8-statya. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' puqaralari', sonday-aq O'zbekistanda jasawshi' basqa shaxslar O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gerbin hu'rmet yetiwleri sha'rt.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gerbi haqqi'ndag'i' ni'zam hu'jjetlerin buzg'anli'qta ay'i'pli' shaxslar belgilengen ta'rtipte juwapker boladi'.

O'zbekistan Respublikasi Prezidenti

I. Karimov

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NI'N' MA'MLEKETLIK GIMNI HAQQI'NDA

(Ko'shirme)

Bul Ni'zamg'a O'zR 24.12.2010-ji'lg'i' Ni'zami'na muwapi'q wo'zgerisler kirgizilgen.

2-statya. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gimni O'zbekistan Respublikasi' Ma'mleketi suverenitetinin' ni'shani' yesaplanadi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gimnine hu'rmet penen qaraw O'zbekistan Respublikasi' ha'rbir puqarasi'ni'n' insani'yli'q minneti.

5-statya. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gimni orkestr xor, ha'm orkestr-ha'm xor ta'repinen yaki basqa vokal-saz a'sbaplari' menen atqari'ladi'. Bunda dawi's jazi'p ali'w qurallari'nan paydalani'wi' mu'mkin.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gimni vokal ha'm de saz a'sbaplari' menen atqari'lg'an jag'dayda toli'q ayti'ladi', al saz a'sbaplari'nin' wo'zi menen atqari'lg'an jag'dayda bir bo'limi atqari'li'wi'na boladi' – qosi'q-ti'n' baslani'wi' ha'm naqi'rati' bir ma'rteden ayti'ladi'.

6-statya. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gimni gimninin' usi' Ni'zam menen tasti'yi'qlang'an teksti ha'm ha'm muzi'kali'q redaktorlawi'na ani'q muwapi'q atqari'li'wi' lazi'm.

7-statya. O'zbekistan Respublikasi' Ma'mleketlik gimni ko'pshilik aldi'nda atqari'lg'anda, yeger ni'zam hu'jjetlerinde basqasha qag'i'yda belgilen-begen bolsa, tayar bolg'an adamlar gimndi tik turi'p ha'm won' qol alaqani'n ko'kirektin' shep ta'repine qoyi'p, al a'skeriy yaki ma'mleketin' basqa xi'zmetindegi arnawli' kiyimdegide shaxslar qoli'n bas kiyimine qoyi'p ti'n'laydi'.

Yeger O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gimninin' atqari'li'wi' O'zbekistan Respublikasi' Ma'mleketlik bayrag'i'ni'n' ko'teriliwi menen birgelikte a'melge asi'ri'lsa, tayar bolg'an adamlar wog'an ju'zi menen buri'ladi'.

13-statya. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' puqaralari', sonday-aq O'zbekistanda jasap ati'rg'an basqa shaxslar O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gimnin hu'rmet yetiwi sha'rt.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik gimni haqqi'ndag'i' ni'zam hu'jjetlerin buzg'anli'qta ayi'pli' shaxslar belgilengen ta'rtipte juwapker boladi'.

O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti

I. Karimov

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NI'N' MA'MLEKETLIK BAYRAG'I' HAQQI'NDA

(Ko'shirme)

Bul Ni'zamg'a O'zR 24.12.2010-ji'lg'i' Ni'zami'na muwapi'q wo'zgerisler kirgizilgen

2-statya. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik bayrag'i' O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik suverenitetinin' ni'shani' yesaplanadi'.

4-statya. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik bayrag'i' – bayraqti'n' pu'tkil uzi'nli'g'i' boylap wo'tken toyg'i'n' aspan ko'k ren', aq ren' ha'm toyg'i'n' jasi'l ren'li u'sh yennen quralg'an tuwri' to'rtmu'yeshlik formasi'ndag'i' gezlmeden ibarat.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik bayrag'i'ni'n' uzi'nli'g'i' 250 sm ge, yeni 125 sm ge ten'. Aspan ko'k ren', aq ren' ha'm jasi'l ren'li yenleri birdey. Ha'rbir yeni 40 sm ge ten'. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik bayrag'i'ni'n' joqarg'i' bo'limindagi aspan ko'k ren'li yenin'in' u'stki ha'm arqa ta'repinda tutqag'a jaqi'n jerde aq ren'li jan'a ay ha'm won'i'n' jani'nda won yeki aq ren'degi bes qi'rli' juldi'z su'wretlengen.

Aq ren'li jan'a ay ha'm won yeki aq ren'li bes qi'rli' juldi'zdi'n' ko'rinishi aspan ko'k ren'li joqarg'i' yenin'in' arasi'nan 75x30 sm ge ten' tuwri' to'rtmu'yeshlikke si'yatug'i'n' yetip jaylasti'ri'lg'an.

Aq ren'li jan'a ay vertikal halatta biyik ta'repi tutqag'a qarati'lg'an, tutqadan 20 sm arali'qta jaylasti'ri'lg'an boli'p, diametri 30 sm li shen'berge si'yadi'.

Won yeki aq ren'li bes qi'rli' juldi'z diametri 6 sm li shen'berge si'yadi'. Shen'berler arasi'ndag'i' qashi'qli'q 6 sm. Juldi'zlar uzi'ni'na ha'm tigrine to'mendegi ta'rtipte jaylasadi': joqarg'i' qatarda u'sh, wortan'g'i' qatarda to'rt ha'm to'mengi qatarda bes juldi'z. To'mengi qatardag'i' juldi'zlar jan'a aydi'n' to'mengi ushi'nan 3,5 sm arali'qta jaylasadi'.

13-statya. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' puqaralari', sonday-aq O'zbekistanda jasap ati'rg'an basqa shaxslar O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik bayrag'i'n' hu'rmet yetiwi sha'rt.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Ma'mleketlik bayrag'i' haqqi'ndag'i' ni'zam hu'jjetlerin buzg'anli'qta ayi'pli' shaxslar belgilengen ta'rtipte juwapqa tarti'ladi'.

O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti

I. Karimov.

5-§. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NI'N' SI'RTQI' SIYASATI'

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- ma'mleketin' si'rtqi' siyasiy isleri nelerden ibarat yekenligin;
- O'zbekistanni'n' ma'mleket g'a'rezsizligine yerisiwi woni'n' si'rtqi' siyasiy baylani'slari'na qanday ta'sir yetkenligin bilip alasi'z.

1. Ma'mleketin' si'rtqi' siyasiy isleri.

2. O'zbekistan Respublikasi' si'rtqi' siyasati'ni'n' tiykarg'i' principi.

1. MA'MLEKETTIN' SI'RTQI' SIYASIY ISLARI

Si'rtqi' siyasat – ma'mleketlik is boli'p, xali'qarali'q turmi'sta qatnasqan halda ma'mleket shegarasi'nan ti'sqari'da ma'mleketin' basqa ma'mleketler, xali'qarali'q sho'lkemler menen mu'na'sibetin, ma'mleketin' xali'qarali'q mu'na'sibetlerdegi uluwma bag'dari'n a'melge asi'ri'wdan ibarat.

Bul isler «O'zbekistan Respublikasi'ni'n' xali'qarali'q sha'rtnamalari' haqqi'nda»g'i' 1995-jil 22-dekabrdegi (wo'zgerisler menen) Ni'zami'na ha'm «O'zbekistan Respublikasi' si'rtqi' siyasiy isleri koncepciyasi'n tas-ti'yiqlaw haqqi'nda»g'i' 2013-jil 10-sentyabrdegi Ni'zami'na tiykarlanadi'. Usi' Ni'zamlarg'a muwapi'q Respublikani'n' milley ma'pinin' u'stinligine ha'm ten' huquqli' birge islesiwge tiykarlang'an O'zbekistan si'rtqi' siyasati'ni'n' basli' maqseti ma'mleket g'a'rezsizligi ha'm suverenitetin bekkemlew, xali'qarali'q mu'na'sibetlerdin' toli'q huquqli' subyekti si'pati'nda ma'mleketin' rolin ko'teriw ha'm de O'zbekistanni'n' a'tirapi'nda qa'wip-sizlik, ti'ni'shli'q ha'm jaqsi' mu'na'sibetli ni'zamshi'li'q wortali'gi'n jarati'wdan ibarat.

O'zbekistan Respublikasi' qatan' tu'rde xali'qarali'q ha'm ma'mleketler arali'q mashqalalardi' sheshiw usi'li' sipati'nda uri'sqa qarsi' shi'g'adi' ha'm ma'mleketler arasi'ndag'i' a'skeriy qarsi'li'qlardi'n' aldi'n ali'wda belsene qatnasi'wdi' wo'z si'rtqi' siyasati'ni'n' tiykarg'i' wazi'ypasi' dep bileli.

Xali'qlardi'n' wo'z ara mu'na'sibetleri bari'si'nda xali'qarali'q turmi'sta qatnasi'wshi' ma'mleketlerdin' ma'plerin an'lati'wshi', qorg'awshi' qag'i'y-dalar payda boldi'. Ko'p g'ana u'rp-a'detler ha'm ni'zamlar wo'z ara xali'q-arali'q mu'na'sibetler menen baylani'sli' huquq ha'm de minnetlemelerdi bekkemlewshi xali'qarali'q huquq normalari'na aylandi'.

Yeste saqlan'!

Xali'qarali'q huquq – xali'qarali'q qatnasi'q bari'si'nda ma'mleketler arali'q mu'na'sibetlerdi ta'rtipke sali'p turi'wshi' yuridikali'q qag'i'ydalar ji'ynag'i'.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 17-statyasi'na muwapi'q ma'mleketimiz xali'qarali'q qatnasi'qlardi'n' toli'q huquqli' subyekti yesaplanadi'.

Xali'qarali'q huquq subyekti bo'li'w neni an'latadi'?

Basqa ma'mleketler menen wo'z ara mu'na'sibetlerdegi wo'z huquq ha'm minnetlerin si'rttan qanday da qa'wipsiz a'melge asi'ri'w mu'mkin bolg'an g'a'rezsiz ma'mleket g'ana xali'qarali'q mu'na'sibetler subyektine aylani'wi' mu'mkin. Xali'qarali'q mu'na'sibetler subyekti basqa bir ma'mlekettin' wo'z u'stinen ha'kimiyati'n ta'n almaydi'. Bunday ma'mleket wo'zinin' si'rtqi' siyasati'n a'melge asi'ri'w boyi'nsha g'a'rezsiz yesaplanadi'.

Ha'zirgi waqi'tta xali'qarali'q mu'na'sibet qatnasi'wshi'lari'n yen' a'hmiyetlisi xali'qarali'q sho'lkem boli'p, wonda ma'pdar ma'mleket-qatnasi'wshi'lar insaniyat aldi'nda turg'an siyasiy, ekonomikali'q, ma'deniy ha'm basqa mashqalalardi' unamli' sheshiwde birge islesedi. Zamanni'n' aktual mashqalalari'ni'n' biri uri'slardi' toqtati'w ha'm ti'ni'shliqti' wornati'wdan ibarat. Pu'tkil insaniyat tariyx'i'nda bizin' planetami'zda 15 mi'n'nan aslam uri's boli'p wotken. Wolarda 3,5 mlrd a'tirapi'nda adam nabi't bolg'an. Sonli'qtan adamlar barqulla payda bolg'an mashqalalardi' ti'ni'shli'q joli' menen sheshiwdi woylag'an.

Yekinshi jer ju'zlik uri's (1939–1945) tamamlang'annan son' ti'ni'shli'q ha'm qa'wipsizlikti qollap-quwatlaw maqsetinde 1945-ji'l 24-oktyabrde San-Francisko (AQSH) qalasi'nda 51 ma'mleket Ti'ni'shli'q konstituciyasi' dep yesaplawg'a huquqli' bolg'an Birlesken Milletler Sho'lkemi (BMSH) nin' Ustavi'n tasti'yi'qladi'.

Ha'zirgi waqi'tta 190 ma'mleket, soni'n' ishinde O'zbekistan da BMSH ag'zasi' yesaplanadi'. O'zbekistan 1992-ji'l 2-martta BMSH inin' toli'q huquqli' ag'zasi' bolg'an.

Barli'q ma'mleketler – BMSH qatnasi'wshi'lari' wo'z jumi'slari'nda to'mendegi principlerge a'mel qi'li'w minnetlemesin aladi':

- xali'qarali'q norma ha'm sha'rtnamalarg'a a'mel qi'li'w;
- kelispewshiliklerdi ti'ni'sh jol menen ta'rtipke sali'w;
- ku'sh penen qa'wip sali'w yaki woni' qollani'wdan ti'yi'ni'w;
- ishki islerge ha'm birge islesiwlerge aralaspaw.

BMSH ti'n' basli' maqseti:

- pu'tkil du'nyada ti'ni'shli'q boli'wi'n qollap-quwatlaw;
- dosli'q qatnasi'qlardi' rawajlandi'ri'w;
- ka'mbag'alli'q, ashli'q, kesellik, sawatsi'zli'qti' saplasti'ri'w;
- qorshag'an wortali'qqa zi'yan tiygiziwdin' aldi'n ali'w;
- insan huquqi' ha'm yerkinliklerin qorg'aw.

 Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' xali'qarali'q mu'na'sibetlerdin' toli'q huquqli' subyekti yesaplanadi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 17-statyadan.

G'a'rezsizlik ja'riyalang'an da'slepki ku'nlerden-aq O'zbekistan Respublikasi' du'nya sherikligine kiriw joli'n tan'ladi'. Sonnan, 1992-ji'li' fevral ayi'nda ma'mleketimiz EQBXS (Evropada qa'wipsizlik ha'm birge islesiw boyi'nsha Xali'qarali'q sho'lkem)ge, 1992-ji'li' 2-martta BMSH (Birlesken Milletler Sho'lkemi)ne, 2001-ji'li' iyunda SHDSH (Shanxay dosli'q Sho'lkemi)ne ha'm basqa sho'lkemlerge qabi'l yetildi. O'zbekistan G'MDA ma'mleketleri, Evropa Awqami', Xali'qarali'q valyuta qori', Pu'tkil du'nya banki ha'm basqa xali'qarali'q sho'lkemler menen birge islespekte.

Ha'zir du'nyani'n' 140 tan aslam ma'mleketi O'zbekistandi' g'a'rezsiz ma'mleket si'pati'nda ta'n alg'an ha'm Tashkentte shet yellerdin' 160 tan aslam yelshixanalari' ha'm wa'kilxanalari' jumi's ali'p barmaqta.

Solay yetip, ma'mletimiz du'nya sherikliginde xali'qarali'q huquq subyekti si'pati'nda wo'zinin' i'layiqli' worni'n iyeledi.

2. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' SI'RTQI' SIYASATI'NI'N' TIYKARG'I' PRINCIPLERI

Xali'qarali'q mu'nasibetlerdin' toli'q huquqli' ag'zasi' si'pati'nda ma'mleketimiz wo'z si'rtqi' siyasati'nda xali'qarali'q prinsipler sistemasi'ndag'i' ta'n ali'ng'an, yag'ni'y xali'qarali'q mu'nasibetler tarawi'nda payda bolatug'i'n tu'rli mashqalalardi' sheshiw tiykari'nda turi'wshi' negizgi ideyalardan kelip shi'g'adi'.

Ma'mlekettin' Tiykarg'i' ni'zami'nda bekkemlep qoyi'lg'an si'rtqi' siyosat prinsipleri (17-statya) qatari'na to'mendegiler kiredi:

– ma'mleketlerdin' suveren ten'ligi prinsipi, yag'ni'y basqa ma'mleketler suverenitetin hu'rmet yetiw minnetlemesi;

– ku'sh jumsamaw yaki ku'sh penen qa'wip salmaw prinsipi;

– shegaralarg'a qol qati'lma'w prinsipi; basqa ma'mleketlerdin' ishki islerine aralaspaw prinsipi;

– ja'njellerdi ti'ni'sh jol menen sheshiw prinsipi, sonday-aq, ma'mlekettin', xali'qti'n' joqari' ma'pleri, abadanli'g'i' ha'm qa'wipsizligin ta'miyinlew maqsetinde awqamlar du'ziw, dosli'q ha'm basqa ma'mleketler arali'q du'zilmelerga kiriw ha'm wannan bo'linip shi'g'i'w prinsipi.

Evropada qa'wipsizlik ha'm birge islesiw Ken'esinde qabi'llang'an (Xelsinki, 1975-ji'l 1-avgust) xali'qarali'q huquqtin' tiykarg'i' prinsipleri to'mendegilerden ibarat:

1. Ku'sh jumsamaw, ku'sh penen qa'wip salmaw.

2. Shegaralarg'a qol qati'lmasli'q.

3. Ma'mleketlerdin' aymaqli'q tutasli'g'i'.

4. Ja'njellerdi ti'ni'sh jol menen sheshiw.

5. Ishki islerge aralaspaw.

6. Insan huquqlari' ha'm tiykarg'i' yerkinliklerin, soni'n' ishinde pikir, hu'jdan, din ha'm isenim yerkinliklerin hu'rmet yetiw.

7. Ten' huquqli'li'q ha'm xali'qlar wo'z ta'g'dirin wo'zi sheshiw huquqi'.
8. Ma'mleketler menen birge islesiw.
9. Xali'qarali'q huquqlar bo'yi'nsha minnetlemelerdin' wori'nlani'wi'.

O'zbekistan Respublikasi'nda ma'mleket suverenitetin ha'm aymaqli'q tutasli'g'i'n, sonday-aq xali'qti'n' qa'wipsizligin qorg'aw maqsetinde Quralli' Ku'shler du'zilgen ha'm wolar bekkemlenbekte.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' Quralli' Ku'shleri O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ma'mleketlik suverenitetin ha'm aymaqli'q tutasli'g'i'n, xali'qti'n' ti'ni'sh turmi'si' ha'm qa'wipsizligin qorg'aw ushi'n du'ziledi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 125-statya.

Tapsi'rma

Ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin', Siz kosmos bo'yi'nsha xali'qarali'q kongress isinde qatnasi'p ati'rsi'z.

Kosmos mashqalasi' pu'tkil insaniyatti' ta'shwishke salmaqta, biraq wog'an mu'na'sibet du'nyada birdey yemes. Ayi'ri'm ma'mleketler XXI a'sir kosmosti' wo'zlestiriw a'siri boli'wi' kerek dep yesaplaydi'. Al, basqalar kosmosti' wo'zlestiriwden a'skeriy maqsetlerde paydalani'wg'a umti'ladi'. U'shinshileri bolsa, ha'zir kosmosti' wo'zlestiriw menen shug'i'llani'w

payi'ti' yemes dep yesaplaydi'. To'rtinshileri insan ma'pleri joli'nda kosmosti' wo'zlestiriv a'hmiyetli yekenligin tu'sindiredi, biraq woni' wo'zlestirivde unamsi'z ta'repleri boli'w imkaniyatlarini' inabatqa aladi'.

Mine, usi' mashqalani' sheshiw ushi'n woqi'wshi'lardan kongress Prezidenti rolin atqaratug'i'ni'n saylan'. To'rt toparg'a bo'linin', wolardi'n' ha'r biri ayti'p wo'tilgen ma'mleketlerdin' ko'z qarasi'n an'latsi'n. Wo'z ko'z qarasi'n'i'z ku'shli argumentler menen tiykarlap berilgen bayanat tayarlan'. Kongress jumi'si' juwmaqlari' boyi'nsha kosmostan paydalani'w ushi'n usi'ni'slar qabi'l yetin'.

Juwmaq shi'g'arami'z

O'zbekiston Respublikasi'ni'n
si'rtqi' siyasati

- ▶ xali'qarali'q qatnasi'qlardi'n' ten' huquqli' ag'zasi';
- ▶ xali'qarali'q huquq normalari' u'stinliginin' ta'n ali'ni'wi';
- ▶ si'rtqi' siyasat principi'leri:
 - ▶ ma'mleketlerdin' ten' yekenligi;
 - ▶ ma'mleketin' ishki islerine aralaspaw;
 - ▶ ku'sh jumsamaw yamasa ku'sh penen qa'wip salmaw;
 - ▶ ja'njellerdi ti'ni'sh jol menen sheshiw;
 - ▶ shegarag'a qol qati'lmasli'q;
 - ▶ awqamlar du'ziw ha'm wolardan bo'linip shi'g'i'w;
- ▶ 1991-ji'l – G'MDA; 1992-ji'l – BMSH; 1995 – YUNESKO;
- ▶ 2001 – SHDSH;
- ▶ O'zbekiston Respublikasi'ni'n' ma'mleket g'a'rezsizligin 140 tan aslam ma'mleket ta'n aldi'

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Ma'mleketin' si'rtqi' siyasiy isleri ja'miyetlik turmi'sti'n' qaysi' tarawi'nda ha'm qanday maqsetlerde a'melge asi'ri'ladi'?
2. Qanday ma'mleket xali'qarali'q qatnasi'qlardi'n' toli'q huquqli' subyekti yesaplanadi'?

O‘ZBEKISTAN RESPUBLIKASI’NI’N’ NI’ZAMI’

08.12.1992-j.

**O‘ZBEKISTAN RESPUBLIKASI’NI’N’
KONSTITUCIYASI’N QABI’L YETIW HAQQI’NDA**

O‘zbekistan Respublikasi’ Oliy Kengashi QARAR YETEDI:
Konstituciya’l q komissiya ta’repinen usi’ni’s yetilgen O‘zbekistan Respublikasi’ni’n’ Konstituciya joybari’ toli’q qabi’l yetilsin.

O‘zbekistan Respublikasi’ni’n’ Konstituciyasi’ 1992-ji’l 8-dekabrden ku’shke kirgizilsin.

O‘zbekistan Respublikasi’ni’n’ Prezidenti

I. Karimov

O‘ZBEKISTAN RESPUBLIKASI’NI’N’ NI’ZAMI’

08.12.1992-j.

**O‘ZBEKISTAN RESPUBLIKASI’NI’N’ KONSTITUCIYASI’
QABI’L YETILGEN KU’NDI ULUWMA XALI’QLI’Q
BAYRAM DEP JA’RIYALAW HAQQI’NDA**

O‘zbekistan Respublikasi’ Oliy Kengashi QARAR YETEDI:
G’a’rezsiz O‘zbekistan Respublikasi’ Konstituciyasi’ qabi’l yetilgenligin belgilew maqsetinde Konstituciya qabi’l yetilgen ku’n – 8-dekabr uluwma xali’qli’q bayram – O‘zbekistan Respublikasi’ni’n’ Konstituciyasi’ ku’ni dep ja’riyalansi’n.

8-dekabr dem ali’s ku’ni yesaplansi’n.

O‘zbekistan Respublikasi’ni’n’ Prezidenti

I. Karimov

II bo'lim

INSAN HA'M PUQARALARDI'N' TIYKARG'I HUQUQLARI', YERKINLIKLERI HA'M MINNETLERI

O'zbekistan Respublikasi'nda barli'q puqaralar bir-dey huquq ha'm yerkinliklarga iye boli'p, ji'ni'si', rasasi', milleti, tili, dini, socialli'q kelip shi'g'i'wi', isenimi, shaxsi' ha'm ja'miyettegi worni'na qaramastan ni'zam aldi'nda ten' yesaplanadi'.

**O'zbekistan Respublikasi'ni'n'
Konstituciyasi', 18-statya.**

6-§. INSAN HA'M PUQARALARDI'N' HUQUQLARI', YERKINLIKLERI HA'M MINNETLERI

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

– insan ha'm puqaralar qanday huquq ha'm yerkinliklarga iye yekenligin;
– O'zbekistan Respublikasi'nda ma'mleket ha'm puqaralar wortasi'ndag'i' wo'z ara baylani'slar haqqi'nda bilip alasi'z.

- 1. Insan ha'm ma'mleket: wolar wo'z ara qalay baylani'sqan?**
- 2. Ha'kimiyat degenimiz ne?**
- 3. Insan huquqlari'na tiyisli xali'qarali'q ha'm milliy hu'jjetler.**
- 4. Insan ha'm puqaralardi'n' tiykarg'i' huquqlari', yerkinlikleri ha'm minnetleri.**

1. INSAN HA'M MA'MLEKET: WOLAR WO'Z ARA QALAY BAYLANI'SQAN?

Ha'zirgi du'nyada insan huquqlari' haqqi'ndag'i' ma'sele ta'shwishin qi'lmaytug'i'n ma'mleket tabi'lmasa kerek.

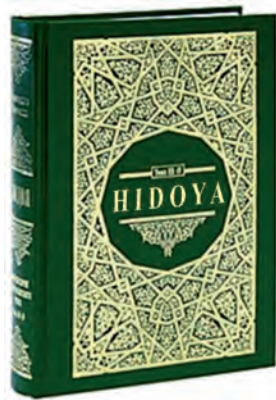
Tariyxta da insan wo'z huquqlari' ushi'n gu'respegen da'wir bolmag'an. Yerkinlik ideyasi'n a'dilsizlik ha'm zorli'q hu'kim su'rgen turmi'sti'n' wo'zi du'nyag'a keltirdi.

Adamlardi'n' wo'z huquqlari' ushi'n gu'resi bari'si'nda insanni'n' i'layiqli' turmi's keshiriwge huquqi' jaqlang'an ko'plegen ideyalar, teoriyalar ha'm ta'liyamatlar payda boldi' ha'm rawajlandi'.

Shi'g'i'sti'n' ataqli' huquqtani'wshi'lari' arasi'nda Imam Burxanaddin al-Marg'inoniy ayri'qsha wori'n iyeleydi. 1178-ji'li' ali'm wo'zinin' 53 kitaptan ibarat bolg'an «Hidoya» («Tuwri' jol») shi'g'armasi'n jazi'p tamamlaydi'. Bul shi'g'armada ali'm adamlar arasi'ndag'i' wo'z ara qatnasi'qlar qanday boli'wi' kerkligin huquq tiykari'nda ko'rsetip berdi. Ko'p a'sirler dawami'nda mine usi' kitap huquqtani'wshi'li'q (fiqh ilimi) boyi'nsha tiykarg'i' qollanba boli'p keldi.

Woyani'w da'wiri woyshi'llari' da Burxaniddin al-Marg'inoniydin' ha'rbir insanni'n' ta'biyiy huquqlari'na, wol mine usi' ma'mleketin' puqarasi' yekengligi ya'ki kerisinshe yekengligine qaramastan, boysi'ni'wi'n ni'zamlasti'ri'w ha'm ta'miyinlew za'ru'rligi haqqi'ndag'i' ideyasi'n jaqladi'. Mine, usi' da'wirden baslap ma'mleketke pu'tkilley basqasha – shaxs huquqlari'n ayaq asti' yeteti'wshi institut (sho'lkem) si'pati'nda yemes, al woni'n' insan ha'm ja'miyet ma'plerine xi'zmet yetiwi ko'z qarasi'nan qaralmaqta.

Ta'biyiy huquqlar ideyasi' du'nyadag'i' tu'rli ma'mleketlerdin' konstituciya'li'q huquqi'nda wo'z ko'rinisin tapqan. Ma'mleketin' Tiykarg'i' ni'zami' insanni'n' yen' ag'la qa'diriyat yekengligi O'zbekistanda da ta'n ali'ng'an.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi'nda demokratiya uluwma insani'y prinsiplerge tiykarlanadi', wolar boyi'nsha insan, woni'n' wo'miri, yerkinligi, abi'royi', qa'dir-qi'mbati' ha'm basqa da qol qati'lmas huquqlari' joqari' qa'diriyat yesaplanadi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciya'si, 13-statya.

Solay yetip, Konstituciyami'zda insanni'n' huquq ha'm yerkinliklerin ta'n ali'w, a'mel qi'li'w ha'm qorg'aw ma'mleketin' minnetlemesi degen qag'i'yda bekkemlep qoyi'lg'an.

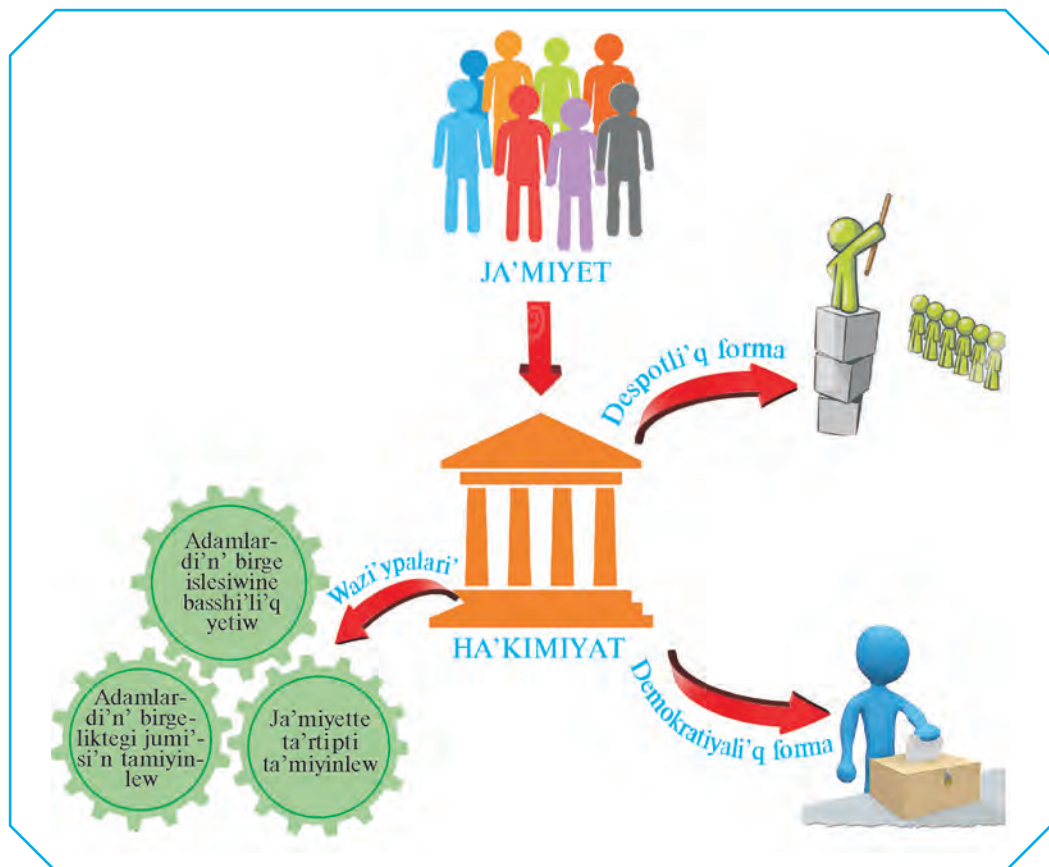
2. HA'KIMIYAT DEGENIMIZ NE?

Ha'kimiyat – bul adamlar, materialli'q obyektler, aymaqlardi' basqari'w, buyri'q beriw imkaniyati'. Wol avtoritet, so'z, is-ha'reket, sonday-aq, ma'jbu'r yetiw ja'rdeminde a'melge asi'ri'ladi'.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 7-statyasi'nda xali'q ma'mleketlik ha'kimiyati'n' birden-bir deregi yekenligi haqqi'ndag'i' qag'i'yda bekkemlep qo'yi'lg'an. O'zbekistan Respublikasi'nda ma'mleketlik ha'kimiyat xali'q ma'pleri tiykari'nda ha'm tek O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' menen wa'killik berilgen organlar ha'm de Konstituciya tiykari'nda qabi'l yetilgen ni'zamshi'li'q penen a'melge asi'ri'ladi'.

Konstituciyada ko'rsetilmegen ta'rtipte ha'kimiyat organlari' isin toqtati'w yaki biykarlaw, ma'mleketlik ha'kimiyat wa'killigin beriw, jan'a ha'kimiyati'n' parallel du'zilmesin du'ziw Konstituciyag'a qarsi' yesaplana-di' ha'm ni'zam bo'yinsha juwapkerlikke tarti'ladi'.

5-sxema

3. INSAN HUQUQLARI'NA TIYISLI XALI'QARALI'Q HA'M MILLIY HU'JJETLER

Insan huquqlari' tarawi'ndag'i' yen' a'hmiyetli hu'jjetler qatari'na to'mendegiler kiredi:

- Insan huquqlari' uluwma deklaraciyasi';
- Ekonomikali'q, socialli'q ha'm ma'deniy huquqlar haqqi'ndag'i' xali'qarali'q pakt;
- Puqarali'q ha'm siyasiy huquqlar haqqi'ndag'i' xali'qarali'q pakt;
- Inson huquqlari' ha'm tiykarg'i' yerkinliklerin qorg'aw haqqi'nda g'i' Evropa Konvenciyasi';
- Hayallardi' kemsitiwdin' barli'q formalari'n saplasti'ri'w haqqi'nda Konvenciya;
- Rasali'q kemsitiwdin' ba'rshe formalari'n saplasti'ri'w haqqi'ndag'i' Xali'qarali'q konvenciya;
- Xorlaw ha'm basqa miyrimsizlik, insang'a jat ya'ki qa'dirin tu'siriv ko'rinisindegi mu'na'sibet ha'm jazalawg'a qarsi' Konvenciya;
- Mayi'plardi'n' huquqlari' haqqi'nda Konvenciya;
- Insan huquqlari' ha'm tiykarg'i' yerkinlikleri haqqi'nda haqqi'nda G'a'rezsiz ma'mleketlerdin' Dosli'q Awqami' Konvenciyasi';
- Bala huquqlari' haqqi'ndag'i' Konvenciya;
- Barli'q miynetkesh-migrantlar ha'm wolardi'n' shan'araq ag'zalari' huquqlari'n qorg'aw haqqi'ndag'i' xali'qarali'q Konvenciya;
- Zorli'q penen joq yetiliwden barli'q shaxslardi' qorg'aw haqqi'nda xali'qarali'q Konvenciya.

O'zbekistan Respublikasi' insan huquqlari' boyi'nsha BMSHnin' 60 tan aslam xali'qarali'q hu'jjetleri, sonday-aq, alti' tiykarg'i' sha'rtnamalardi'n' awqamlasi' sanaladi'. Soni'n' menen birge xali'qarali'q minnetlemelerdi iz-be-iz wori'nlag'an halda usi' tarawdag'i' wo'z siyasati'n jetilistirip baradi'.

Bul hu'jjetler planetami'zda jasap ati'rg'an barli'q insanlardi'n' huquqlari'n bekkemlep qoyadi'. Xali'q arali'q hu'jjetler pu'tkil du'nyadag'i' ma'mleketlerge wo'z aymag'i'nda jasap ati'rg'an ha'rbir insanni'n' huquqlari'na boysi'ni'wdi' usi'ni's yetedi.

1-tapsi'rma

Sizin'she, wo'zimizdi yerkin ha'm g'a'rezsiz insan dep seziwimiz ushi'n biz qanday huquq ha'm yerkinliklerge iye boli'wi'mi'z kerek?

Ha'r qanday ma'mleket xalqi' tek mine usi' ma'mleket puqaralari'nan yemes, al wol yaki bul sebepler menen wonda waqi'tsha jasap ati'rg'an yamasa turaqli' jasap ati'rg'an adamlardan da ibarat boladi'. Shet yelli puqaralar yaki wo'zinin' shet yelge tiyisli yekenligin da'lilley almaytug'i'n puqarali'g'i' joq shaxslar (apatridler) mine usi'lar qatari'na kirgiziledi. Bul shaxslar puqarali'qqa iye bolmasa da, wolar da xali'qarali'q ha'm milliy hu'jjetlerde bekkemlep qoyi'lg'an barli'q huquqlardan paydalanadi'.

O'zbekistanni'n' Tiykarg'i' Ni'zami' barli'q puqaralardi'n' birdey huquqlari' ha'm yerkinliklerin, ni'zam aldi'nda wolardi'n' ten' yekenligin bekkemlep qoyg'an. Bul huquqlar Konstituciyada qol qati'lmas, yag'ni'y hesh kimnin' ayi'ri'wg'a haqi'si' joq huquqlar si'pati'nda ta'riyplengen.

2-tapsi'rma

Bir insanni'n' huquqlari' basqa bir insanni'n' huquqlari' baslanatug'i'n noqatta sheklenedi, degen so'zge qosi'lasi'zba ba? Wo'z pikirin'izdi tiykarlaw boyi'nsha da'lilli mi'sallar keltirin'.

4. INSAN HA'M PUQARALARDI'N' TIYKARG'I' HUQUQLARI', YERKINLIKLERI HA'M MINNETLERI

Konstituciyani'n' yekinshi bo'limi toli'q insan ha'm puqaralardi'n' tiy-karg'i' huquqlari', yerkinlikleri ha'm minnetlerine bag'i'shlang'an. Wo'z mazmuni' boyi'nsha ha'rbir insan ha'm puqara huquqlari' bir-birine sa'ykes keledi, biraq puqarali'qqa iye bolg'an shaxslardi'n' huquqlari' ha'm puqarali'qqa iye bolmag'an shaxslar huquqlari' bir-birinen ko'lemi jag'i'nan pari'qlanadi'. Puqarali'qqa iye bolg'an shaxslardi'n' huquqlari' ko'lemi yeldin' ma'mleketlik organlari'na saylaw ha'm saylani'w, ma'mleketlik ma'kemelerde juwapkerli lawazi'mlarda islew huquqi'na, da'l sol ma'mleket armiyasi'nda xi'zmet yetiw minnetine iye bolmag'an shaxslardikine qarag'anda ko'birek boladi'.

Ma'mleket puqaralari'ni'n' Tiykarg'i' ni'zamda ko'rsetilgen huquq ha'm yerkinliklerine kepillik haqqi'nda qag'i'yda Konstituciyada bekkemlep qoyi'lg'an.

Puqaralardi'n' barli'q huquq ha'm yerkinlikleri O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 18-46-statyalari'nda bekkemlep qoyi'lg'an ha'm wolar jeke, siyasiy, ekonomikali'q, socialli'q ha'm ma'deniy toparlarg'a bo'linedi.

Jeke huquq ha'm yerkinlikler (24–31-statyalar):

- jasaw;
- yerkinlik ha'm shaxsqa qol qati'lmasli'q;
- abi'royi' ha'm jeke wo'mirine qa'wip sali'wdan qorg'ani'w huquqi';
- turaq jayi'na qol qati'lmasli'q;
- bir jerden basqa jerge ko'shiw ha'm jasaw worni'n tan'law yerkinligi;
- shaxsti'n' qa'dir-qi'mbati'n qorg'aw;
- pikir, so'z ha'm princip yerkinligi;
- hu'jdan ha'm dinge iseniw yerkinligi.

Siyasiy huquqlar (32–35-statyalar):

- ja'miyetlik ha'm ma'mleketlik islerdi basqari'wda qatnasi'w huquqi';
- belsendiligin O'zbekistan Respublikasi' ni'zamshi'li'g'i'na muwapi'q mitingler, tini'sh ji'ynali'slari' ha'm shi'g'i'wlarda ko'rsetiw huquqi';

- ma'mleketlik ha'kimiyatti'n' wa'killik organlari'na saylaw ha'm saylani'w;
- ka'siplik awqamlar, siyasiy partiyalar ha'm basqa ja'ma'a'tlik birlespelerge birlesiw, massali'q ha'reketlerde qatnasi'w huquqi';
- ma'mleketlik organlar, ma'kemeler yaki xali'q wa'killigine arzalar, shag'i'mlar ha'm usi'ni'slar menen mu'ra'jat yetiw huquqi'.

Ekonomikali'q ha'm socialli'q huquqlar (36–42-statyalar):

- jeke mu'lk iyesi boli'w huquqi';
- miynet yetiw sharayati'na iye boli'w ha'm jumi'ssi'zli'qtan qorg'ani'w huquqi', xi'zmet ha'm ka'sip tan'law yerkinligi;
- jasi'na qarap (pensiya), miynetke uqi'bi'n jog'altqanda, sonday-aq, bag'i'wshi'si'nan ayri'lg'anda socialli'q ta'miyinleniw huquqi';

- ni‘zam menen qadag‘an yetilmegen ekonomikali‘q xi‘zmet huquqi‘;
- dem ali‘w huquqi‘;
- anali‘q ha‘m balali‘qti‘ qorg‘awdan paydalani‘w huquqi‘;
- qa‘nigeli medicinali‘q ja‘rdemnen paydalani‘w huquqi‘.

Ma‘deniy huquqlar (41–42-statyalar):

- bilim ali‘w huquqi‘;
- ilimiy ha‘m texnikali‘q do‘retiwshilik yerkinligi huquqi‘;
- ma‘deniy jetiskenliklerden paydalani‘w huquqi‘.

Bizin‘ ja‘miyetimizde gender ten‘ligi ma‘selesine ayri‘qsha itibar beriledi. Gender ten‘ligi – bul pu‘tkilley «hayallar» mashqalasi‘ yemes, wol yerkeklerge de, hayallarg‘a da tiyisli bolg‘an mashqala yesaplanadi‘. Sebebi ja‘miyet yeki ji‘ni‘stan muwapi‘qlasqan gender «normalari‘» ha‘m «standartlari‘» (gender stereotipleri)n ku‘tpekte. Ten‘lik degende, hayallar ha‘m yerkekler birdey boli‘p qali‘wi‘n an‘latpaydi‘. Biraq wolardi‘n‘ huquqi‘, juwapkerligi ha‘m ten‘ligi qi‘z yaki yer bala tuwi‘lg‘ani‘na baylani‘sli‘ bolmaydi‘. Gender ten‘liginde hayallardi‘n‘ da, yerkeklerdin‘ de ma‘pleri, talaplari‘ ha‘m u‘stinlikleri itibarg‘a ali‘nadi‘. Bunda hayallar ha‘m yerkekler wo‘zgesheliklerindegi ha‘r qi‘yli‘li‘q yesapqa ali‘nadi‘.

Gender ten‘ligi – bul yerkek ha‘m hayallar, qi‘z ha‘m yer balalar ushi‘n huquq, juwapkerlik, imkaniyat, qa‘diriyat ha‘m na‘tijeler ten‘ligi.

3-tapsi‘rma

Su‘wretlerge tu‘sinik berin‘. Bunda insanni‘n‘ qanday huquq ha‘m yerkinliklari buzi‘lg‘an?

Tiykarg‘i‘ Ni‘zam belgileydi

O‘zbekistan Respublikasi‘ puqarasi‘ ha‘m ma‘mleket bir-birine bolg‘an huquqlari‘ ha‘m minnetlari wo‘z ara baylani‘sli‘. Puqaralardi‘n‘ Konstituciya ha‘m ni‘zamlarda bekkemlep qoyi‘lg‘an huquq ha‘m yerkinliklerine qol qati‘lmaydi‘, wolardan sud qarari‘si‘z ayi‘ri‘wg‘a yaki wolardi‘ sheklep qoyi‘wg‘a hesh kimnin‘ haqi‘si‘ joq.

O‘zbekistan Respublikasi‘ni‘n‘ Konstituciyasi‘, 19-statya.

4-tapsi'rma

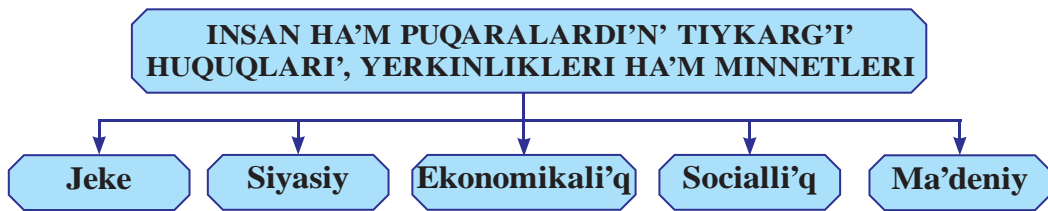
Puqara S. dala ha'wli sati'p aldi'. Biraq quwani'shi' uzaqqa sozi'lmadi'. Jetistirilgen miyweler, ha'tte u'ydegi ayi'ri'm buyi'mlar ha'm mebelller urlana berdi.

Gu'z ma'wsimi tamamlang'annan son' puqara S. dala ha'wlig'e kiriw jerine qoldan jasalg'an iri haywanlardi' awlaytug'i'n qaqqan qurdi'. Jer to'ledegi alma tolti'ri'lg'an yashiklerge basqa adam ali'p ati'rg'an bolsa, u'stine u'sh metr biyiklikten awi'r tu'bir tu'sip ketetug'i'n yetip u'skene wornatti'.

Yanvar ayi'nda puqara S. ni' miliciyag'a shaqi'ri'p yeki wo'spirim bala – A. ha'm D. g'a tiygizilgen zi'yan boyi'nsha tu'sinik beriwdi talap yetti. Bul balalardi'n' ata-analari' perzentlerin yemletiwge ketetugi'n qa'rejetler S. ta'repinen qaplani'wi'n talap yetip, sudqa arza jazdi'. Puqara S. ni'n' qon'si'lari' dala ha'wlig'e qaqqan wornati'li'w sebeplerin tasti'yi'qladi'. Puqara S. ayi'bi'n ta'n aldi', biraq dawagerlerge keltirilgen zi'yandi' qaplawdan bas tartti'.

Bul halatta kim haq? Sud qanday qarar shi'g'ari'wi' kerek?

6-sxema.

Juwmaq shi'g'arami'z

Insan ha'm puqaralardi'n' tiykarg'i' huquqlari, yerkinlikleri ha'm minnetleri

- ma'mleketin' wazi'yпасi' – ha'rbir insanni'n' huquq ha'm yerkinliklerin ta'miyinlew;
- insan huquqlari' haqqi'nda xali'qarali'q hu'jjetler;
- apartid;
- tiykarg'i' huquqlar: jeke, siyasiy, ekonomikali'q, socialli'q ha'm ma'deniy.

Wo‘zin‘izdi si‘nan‘!

1. Ne ushi'n barli'q zamanlarda insan kewlindegidey huquq ha'm yerkinliklerdi qolg'a kirgiziwge umti'li'p kelgen?
2. Insan huquqlari'na tiyisli barli'q yen' a'hmiyetli xali'qarali'q ha'm milliy hu'j-jetlerde insan ne ushi'n yen' joqari' qa'diriyat dep ta'n ali'nadi'?
3. Insan ja'miyette jasap ati'ri'p, qanday da bir ta'rizde sheklenbegen yerkinlikten paydalana ala ma'?

7-§. O‘ZBEKISTAN RESPUBLIKASI‘ PUQARALI‘G‘I‘

Tema u‘stinde islew na‘tiyjesinde:

- puqarali'q ne yekenligin ha'm woni'n' insan ushi'n a'hmiyeti neden ibarat yekenligin;
- puqarali'qqa qabi'l yetiw tiykarlari' ha'm woni' toqtati'w sha'rtlerin bilip alasi'z.

1. Insang'a puqarali'q ne ushi'n kerek?
2. Puqara ha'm ma'mleket.
3. Biometrik pasport.
4. O'zbekistan puqarasi'ni'n' huquqi'y biyligi.

1. INSANG'A PUQARALI'Q NE USHI'N KEREK?

Puqarali'q ne yekenligin bilesiz be? Wol yaki bul ma'mleket puqarasi' boli'w insan ushi'n neni an'latatug'i'ni' haqqi'nda woylap ko'rgensiz be?

1-tapsi'rma

Wo'z ma'mleketin taslap ketiw ha'm shet yelde jasawg'a ko'ship ketiwdi a'rman yetetug'i'n balalar ushi'rasi'p turadi'.

Toparlarg'a bo'linip wo'zge ma'mlekette jasawg'a bes «razi'man» ha'm bes «qarsi'man» sebebin qa'lipestirin'. Wolar ha'r biri haq yekenine isendirsin.

Yeste saqlan'!

Puqarali'q – bul insanni'n' ani'q bir ma'mleket penen huquqi'y baylani'slari' yesaplanadi'. Ma'mleket wo'z ni'zamlari'nda insanni'n' huquqi'y biyligin, ya'g'ni'y insanni'n' ma'mleketke, woni'n' organlari'na ha'm basqa shaxslarg'a sali'sti'rg'anda warni'n belgileydi.

Puqara yesaplang'an shaxs wo'z ma'mleketinin' aymag'i'nda da, wonan ti'sqari'da da woni'n' qorg'awi'nda ha'm qa'wenderliginde bo'ladi' ha'm puqarag'a bekkemlep qo'yi'lg'an barli'q huquqlardan toli'q paydalanadi'. Wo'z na'wbetinde, puqaralar wo'z ma'mleketi ni'zamlari'na boysi'ni'wlari', wo'z puqarali'q minnetleri ha'm minnetlemelerin wori'nlawi' sha'rt.

Puqara tek saylap qo'yi'latug'i'n organlarga' wo'z wa'killerin saylawi' yemes, al wo'zi de mine usi' organlarga' saylani'wi' mu'mkin. Puqarali'g'i' bo'lmag'an shaxs bunday huquqqa iye bo'lmaydi'.

Yegerde armiyada xi'zmet yetiw puqara ushi'n puqarali'q minneti ha'm minnetlemesi sanalsa, al puqarali'g'i' bo'lmag'an shaxslarga' bunday minnetleme ni'zam menen yengizilmeydi. Puqarali'g'i' bo'lmag'an shaxslar partiya ag'zasi' da bola almaydi', ma'mleketlik organlardi'n' basshi'li'q lawazi'mlari'nda isley almaydi', saylawlarda qatnasa almaydi'.

Biraq, bul na'rse ni'zam puqarali'g'i' bolmag'an shaxslar huquqlari'n xorlaydi', wolardi' kemsitiwge duwshar yetedi degeni yemes, a'l'bette. Puqaralar ha'm puqarali'g'i' bolmag'an shaxslar huquqlari'ndag'i' bul si'yaqli' shegaralap qoyi'w aldi'nnan qa'liplesken boli'p, mine usi' ta'repi barli'q ma'mleketlerdin' ni'zamlari'na ta'n boli'p tabi'ladi'.

Ha'zirgi da'wirde wo'zge jurt wa'killerine mu'na'sibet sezilerli wo'zgerdi. Bu'gingi demokratiyali'q ni'zamlar wolarga' doslarga' ta'n yemes mu'na'sibette boli'wdi', qarsi'li'q ko'rsetiwdi qadag'an yetedi. Sebebi, wolar da barli'q adamlar si'yaqli' bir insan yesaplanadi'. Soni'n' ushi'n xali'qarali'q sheriklik puqarali'g'i' bolmag'an shaxslar sani'n yen' az mug'darg'a shekem qi'sqarti'wg'a, wolardi' kemsitiwden qorg'awg'a umti'lmaqta.

Yeste saqlan'!

Diskriminaciya – qaysi' milletke tiyisliligine, diniy ha'm siyasiy isenimine qarap, belgili bir topardag'i' puqaralar huquqlari'n belgisiz ta'rizde sheklew yaki ayi'ri'w.

Itibar berin'!

Shet yelli puqaralar ha'm puqarali'g'i' bolmag'an shaxslar (apatridler) – xali'qarali'q-aymaqli'q hu'jjetler insang'a jarati'lg'an barli'q tiykarg'i'

huquqlardan paydalanadi' (saylawlarda qatnasi'w ha'm ma'mlekettin' a'skeriy ku'shlerinde xi'zmet yetiw bug'an kirmeydi). Mine usi' ma'mlekettin' puqaralari' si'yaqli' bul puqalar da woni'n' ni'zamlari'na boysi'ni'wi' sha'rt.

«Puqarali'q haqqi'nda»g'i' Ni'zamni'n' 11-statyasi'nda (1992-ji'li' 2-sentyabrde qabi'l yetilgen) O'zbekistan Respublikasi' aymag'i'nda jasawshi', biraq O'zbekistan Respublikasi' puqaralari' bo'lmag'an ha'm shet yel puqarasi' yekenligin tasti'yi'qlawshi' tiykarg'a iye bolmag'an shaxslar – puqarali'g'i' bolmag'an shaxslar yesaplanatug'i'ni' atap ko'rsetilgen.

Xali'qarali'q sheriklik ag'zasi' bolg'an qanday da bir ma'mleket insan huquqlari' tarawi'nda xali'qarali'q normalardi' buzi'wg'a, woni'n' puqarali'qqa iye boli'w huquqlari'na zi'yan tiygiziwge haqi'si' joq.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' aymag'i'ndag'i' shet yel puqaralari'ni'n' ha'm puqarali'g'i' bolmag'an shaxslardi'n' huquq ha'm yerkinlikleri xali'qarali'q huquq normalari'na muwapi'q ta'miyinlenedi. Wolar O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' ni'zamlari' ha'm xali'qarali'q sha'rtnamalar menen belgilengen minnetlerdi wori'nlaydi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 23-statya.

Xali'qarali'q normalarg'a muwapi'q siyasiy yaki puqarali'q huquqlari'na zi'yan tiygizilgen ha'rbir adam, yegerde yuridikali'q qorg'aw milliy mexanizmi ja'rdeminde bug'an yerisiwge muwapi'q bolmasa, ha'tte insan huquqlari' boyi'nsha BMSH komitetine mu'rajat yetiw bari'si'nda wo'z huquqlari'n qorg'awi' mu'mkin.

Puqarali'qqa iye boli'w huquqi' insanni'n' yen' a'hmiyetli jeke ha'm ja'miyetlik-siyasiy huquqlari' qatari'na kiredi. Puqarali'q insanni'n' belgili ma'mleketke tiyisli yekenliginen derek beredi. Puqarali'qtag'i' worni' wog'an ma'mleket qa'wenderligi ha'm qorg'awi'n ta'miyinleydi.

Puqaralar huquqlari'n a'melde ju'zege shi'g'ari'w ushi'n sharayatti' ma'mlekettin' wo'zi, woni'n' organlari' ha'm lawazi'mli' shaxslar ta'miyinlewi ha'm kepillik beriwi lazi'm. Ma'mlekettin' puqaralar ha'm ja'miyettegi bolg'an basli' wazi'ypasi' da mine sonnan ibarat.

Puqara ha'm ma'mlekettin' huquqi'y baylani'slari' wolardi'n' bir-birine sali'sti'rg'anda wo'z ara huquqlari' ha'm minnetlerinde ko'zge taslanadi'.

2. PUQARA HA'M MA'MLEKET

Demokratiyalıq ma'mlekette puqara ha'm ma'mleket bir-birine wo'z ara minnetler menen yemes, al wo'z ara juwapkerlik penen de baylani'sqan.

Demokratiyalıq rawajlani'w joli'na wo'tiw O'zbekistang'a insan ha'm ma'mleketin' wo'z ara qatnasi'qlari'n wolardi'n' huquqlari' ha'm juwapkerlik ten'ligin ta'n ali'w negizinde wo'zgeritiw imkaniyati'n berdi. Bul na'rse ma'mleket wo'z zorlawi' menen insandi' puqarali'qtan ayi'ri'wg'a da, woni' puqarali'qqa iye boli'w huquqi'nan ayi'ri'wg'a da, sonday-aq wo'zine unamaytug'i'n adamlardi' emigraciya yetiwge ma'jbu'rlewge de haqi'si' joq yekenligin an'latadi'.

Ha'zirgi da'wirde insan, qaysi' yeldin' puqarasi' boli'wi'na qaramastan, yeki ta'repleme qorg'aw panasi'nda boladi'. Bir ta'repten, wol milliy huquq normalari' menen, al basqa ta'repten, xali'qarali'q huquq normalari' menen qorg'aladi'.

O'zbekistan Respublikasi' puqarali'g'i' haqqi'ndag'i' islerdi basqari'wshi' ma'mleketlik organlarga to'mendegiler kiredi:

– O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti jani'ndag'i' Puqarali'q ma'seleleri boyi'nsha komissiya;

– O'zbekistan Respublikasi' Ishki isler ministrligi;

– O'zbekistan Respublikasi' Si'rtqi' isler ministrligi.

Puqarali'qqa qabi'l yetiw haqqi'ndag'i' qarar O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti ta'repinen qabi'l yetiledi.

Puqarali'qti' ali'w ushi'n ne tiykar bola aladi'?

Ni'zam belgileydi

O'zbekistan puqarali'g'i' beriledi:

– tuwi'lg'an waqti'nda;

– O'zbekistan Respublikasi' puqarali'g'i'na qabi'l yetiw na'tiyjesinde;

– O'zbekistanni'n' xali'qarali'q sha'rtnamalari' menen na'zerde tuti'lg'an tiykarlar boyi'nsha;

– basqa ni'zamli' tiykarlar boyi'nsha.

«O'zbekistan Respublikasi' puqarali'g'i' haqqi'nda»g'i' Ni'zam, 12-statya.

3. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' PUQARASI'NI'N' BIOMETRIK PASPORTI'

Biometrik pasport – bul O'zbekistan Respublikasi' puqarasi'ni'n' puqarali'g'i'n ha'm shaxsi'n tasti'yi'qlawshi', pasport iyesinin' personal biografiyali'q mag'luwmatlari' ha'm biometrik parametrlerine iye elektron xabar (chip) tasi'wshi' hu'jjet.

O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' 2009-ji'l 23-iyundag'i' «O'zbekistan Respublikasi'nda pasport sistemasi'n keleshekte jetilistiriw boyi'n-sha ilajlar haqqi'nda»g'i' Biyligi ha'm 1999-ji'l 26-fevralda qabi'l yetilgen, O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' 1999-ji'l 26-fevraldag'i' Biyligi menen tasti'yi'qlang'an O'zbekistan Respublikasi'nda pasport sistemasi' haqqi'ndag'i' Ni'zami'na muwapi'q 2011-ji'l 1-yanvardan O'zbekistan Respublikasi' puqarasi'ni'n' biometrik mag'luwmatlarga aye pasport yengizildi.

Pasport 10 ji'l mu'ddetke belgilengen u'lgide beriledi ha'm o'zbek ha'm inglil tilinde, Qaraqalpaqstan Respublikasi' ushi'n qaraqalpaq, o'zbek ha'm inglil tilinde personallasti'ri'ladi'.

2-tapsi'rma

1. Yegerde, Sizge wo'z ma'mleketin'iz puqarali'g'i'na qabi'l yetiw haqqi'ndag'i' ma'seleni sheshiwdi yerkin'izge berse, kimlerge qarsi' juwap bergen bolar yedin'iz ha'm ne ushi'n?

2. Sizin'she, puqarali'qti' qabi'l yetiw procedurasi'n biykarlaw mu'mkin be? Yeger mu'mkin bolmasa, juwabi'n'i'zdi' tiykarlaw berin'.

4. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' PUQARASI'NI'N' HUQUQI'Y BIYLIGI

Huquqi'y biylik – bul insanni'n ja'miyette yuridikali'q jaqтан bekkemlengen halati' boli'p, woni'n huquq ha'm minnetlemeleri belgili bir kompleks ko'rinishinde an'lati'ladi'. Huquqi'y biylikte shaxs ha'm ja'miyettin', puqara ha'm ma'mleketin', jeke shaxsti'n qorshag'an wortali'q penen wo'z ara mu'na'sibetleri yuridikali'q ra'smiylestirilgen.

Huquqi'y biylik to'mendegi elementlerden quralg'an: insanni'n huquq ha'm minnetlemeleri, woni'n ni'zamli' ma'pleri, puqarali'qqa mu'na'sibeti, yuridikali'q minnetlemeleri ha'm basqa.

Huquqi'y biylik uluwma, arnawli' ha'm jeke ta'rtipte boladi'.

Uluwma – ma'mleket puqarasi' si'pati'ndag'i' shaxs biyligi boli'p, O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'nda bekkemlengen. Wol ma'mleketimizdin' barli'q puqaralari' ushi'n birdey sanaladi'.

Arnawli' biylik ayri'qsha topardag'i' puqaralar (studentler, uri's qatnasi'wshi'lari', biznesmenler, yuristler ha'm basqa)di'n' wo'zine ta'n halati'n bekkemleydi ha'm wolardi'n' arnawli' wazi'ypalari'n wori'nlaw imkaniyati'n ta'miyinleydi.

Jeke ta'rtiptegi (individual) biylik ji'ni'si', jasi', shan'araq jag'dayi', lawazi'mi', staji' ha'm basqalar boyi'nsha jeke shaxsti'n' ani'q huquq ha'm minnetlemelerin an'latadi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi'ni'n pu'tkil aymag'i'nda birden-bir puqarali'q wornati'ladi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n Konstituciyasi', 21-statya.

O'zbekistan Respublikasi' puqarali'g'i'ni'n toqtati'li'wi' ushi'n to'mendegiler tiykar boli'wi' mu'mkin:

– shet yeldin' a'skeriy xi'zmetine, qa'wipsizlik xi'zmeti organlari'na, policiyasi'na, yusticiya organlari'na yaki shet yel ha'kimiyati'ni'n basqa organlari'na qabi'l yetiliwi aqi'betinde;

– yeger, shet yelde turaqli' jasawshi' shaxs 5 ji'l dawami'nda keshirimli sebpsiz konsulli'q dizim qatari'na kirgizilmegen bolsa;

– yeger O‘zbekistan Respublikasi’ puqarali’g’i’na wo’tiwde jalg’an mag’-
luwmat yaki jasalma hu’jjetlerdi usi’ni’w na’tiyjesinde wo’zlestirilgen bolsa.

O‘zbekistan Respublikasi’ puqarali’g’i’na qabi’l yetiw, puqarali’qti’ qayta
tiklew ha’m puqarali’qtan shi’g’i’w O‘zbekistan Respublikasi’ Prezidentinin’
Pa’rmani’ menen ra’smiylestiriledi.

O‘zbekistan puqarali’g’i’ ma’seleleri boyi’nsha qararlardi’n’ wori’n-
lani’wi’ u’stinen qadag’alaw Prezident jani’ndag’i’ Puqarali’q ma’seleleri
boyi’nsha komissiya ta’repinen a’melge asi’ri’ladi’.

Lawazi’mli’ shaxslardi’n’ puqarali’q ma’selelerine tiyisli arzalardi’ qabi’l
yetiwdagi tiykarsi’z qarsi’ juwap ha’m basqa ni’zamg’a jat is-ha’reketler
u’stinen joqari’ lawazi’mli’ shaxsqqa yaki sudqa shag’i’m yetiliwi mu’mkin.

3-tapsi’rma

To’mendegi jag’daylardi’ ko’rip shi’g’i’p, qoyi’lg’an sorawlarg’a juwap berin’.

1-jag’day

Paytaxt yemlewxanalari’nan birinen wonsha ali’s bolmag’an jerden,
terek asti’na taslap ketilgen na’reste tabi’ldi’. Balani’n’ jani’nda woni’n’ kim
yekenligin bildiretug’i’n hesh qanday jazi’w da, hu’jjet te joq yedi.

Na’resteni puqarali’q halati’ hu’jjetlerinde dizimnen wo’tkeriw ma’sesei
payda boli’wi’ ta’biyiy. Familiyasi’, ismi, a’kesinin’ ismi tawi’p alg’an
shaxslardi’n’ yerki menen belgilendi.

Balani’n’ puqarali’g’i’ ma’selesin sheshiwde qi’yi’nshi’li’q payda boldi’,
wo’ytkeni mag’luwmatlardin’ joqli’g’i’ sebepli balani’n’ tuwi’lg’an jerin
ani’qlaw imkaniyati’ bolmadi’.

Sizin’she, bul balani’n’ puqarali’g’i’ haqqi’ndag’i’ ma’seleni qalay sheshiw kerek?

2-jag’day

Yerli-zayi’pli’ U. puqarali’q halati’ aktlerin jazi’w organlari’ (PHAJ)na
perzentlerin dizimge ali’w haqqi’ndag’i’ arza menen xabarlasti’.

Arza ko’rilip ati’rg’anda PHAJ xi’zmetkerleri yerli-zayi’pli’ U. lardi’n’
puqarali’g’i’ joq shaxslar yekenligin ani’qladi’ ha’m balani’ dizimge ali’wdan
bas tartti’. Wo’zinin’ bas tarti’wdag’i’ juwaplari’n wolar bala da, ata-anasi’
si’yaqli’ puqarali’g’i’ joq shaxs sanaladi’, mine soni’n’ ushi’n O‘zbekistan
puqarasi’ si’pati’nda dizimge ali’ni’wi’ mu’mkin yemes, dep tu’sindirdi.

Sizin'she, PHAJ xi'zmetkerleri haq pa? Yerli-zayi'pli' U. lardi'n' PHAJ g'a mu'rajati' mu'na'sibeti menen payda bolg'an ma'selege «O'zbekistan Respublikasi' puqarali'g'i' haqqi'nda»g'i' Ni'zamni'n' qaysi' qag'i'ydalari'nan juwap tabi'w mu'mkin?

Sizge belgili me, yag'ni'y:

- tuwi'lg'ani' haqqi'ndag'i' gu'wali'q, puqarag'a 16 jasqa tol'g'ani'nda beriletug'i'n pasport puqarali'qti' tasti'yi'qlawshi' hu'jjetler yesaplanadi';
- jubaylardan birinin' puqarali'g'i'n wo'zgeriwi basqa jubayi'ni'n' puqarali'g'i'ni'n' wo'zgeriwine ali'p kelmeydi;
- shet yelli yer adam yaki shet yelli hayal menen nekeden wo'tiwi jubaylardi'n' puqarali'g'i'n wo'zgeriw minnetlemesin ju'klemeydi;
- puqarali'g'i' bolmag'an shaxslardi'n' O'zbekistan aymag'i'nda tuwi'lg'an balasi' O'zbekistan Respublikasi' puqarasi' yesaplanadi';
- shet yel puqarasi' yaki puqarali'g'i' bolmag'an bala perzentlikke ali'ng'an jag'dayda wol O'zbekistan Respublikasi' puqarasi'na aylanadi';
- 14 jastan 18 jasqa shekemgi balalardi'n' puqarali'g'i'n wolardi'n' atanalari' puqarali'g'i' wo'zgergen jag'daylarda, sonday-aq, perzentlikke ali'w halatlari'nda wo'zgeriw tek balalardi'n' razi'li'g'i' menen boli'wi' mu'mkin;
- yeger O'zbekistan Respublikasi'ni'n' xali'qarali'q sha'rtnamasi' menen «O'zbekistan Respublikasi' puqarali'g'i' haqqi'nda»g'i' Ni'zamnan wo'zgeshe qag'i'ydalar yengiziletug'i'n bolsa, xali'qarali'q sha'rtnama qag'i'ydalari' qollani'ladi'.

Juwmaq shi'g'arami'z

**O'zbekistan Respublikasi'
puqarali'g'i'**

- insanni'n' ma'mleket penen huquqi'y baylani'slari' insan ha'm puqaralardi'n' ma'mleket ta'repinen qorg'ali'wi';
- puqaralardi'n' ni'zamg'a boysi'ni'w minneti;
- puqarali'g'i' bolmag'an shaxslar: ma'mleketlik ha'kimiyat organlari'na saylanbaydi', saylawlarda qatnaspaydi', armiyada xi'zmet yetpeydi, siyasiy partiyalarg'a ag'za bolmaydi';
- pasportti'n' 16 jastan beriliwi;
- puqarali'qqa iye boli'w;
- tuwi'lg'an waqi'tta, qabi'l yetiw haqqi'ndag'i'
- arza boyi'nsha;
- «O'zbekistan Respublikasi' puqarali'g'i' haqqi'nda» Ni'zam.

Wo‘zin‘izdi si‘nan‘!

1. Puqarali‘q degenimiz ne? Insiyaniyat tariyxida puqarali‘q instituti‘ barli‘q waqi‘t bolg‘an ba?
2. Sizin‘she, puqaralar huquqlari‘n ju‘zege shi‘g‘ari‘w ushi‘n za‘ru‘r sharayatlardi‘ kim ta‘miyinlewi lazi‘m?
3. Puqara ha‘m ma‘mleket arasi‘nda qanday wo‘z ara baylani‘s payda boladi‘?
4. Ha‘zirgi demokratiyali‘q ma‘mleket puqarasi‘ qanday normalar qorg‘awi‘nda asti‘nda boladi‘?
5. O‘zbekistanda puqarali‘qqa iye boli‘w ushi‘n qanday ni‘zamli‘ tiykarlar na‘zerde tuti‘lg‘an?
6. Demokratiyali‘q ja‘miyette puqara ha‘m ma‘mleketin‘ wo‘z ara qatnasi‘qlari‘ qanday principi‘lgerge tiykarlanadi‘?
7. Shet yel puqaralari‘ ha‘m puqarali‘g‘i‘ bolmag‘an shaxslar konkret ma‘mleket puqaralari‘ menen birdey huquqlarg‘a iye bola ma‘?
8. «Insanni‘n‘ huquqi‘y biyligi» tu‘sinigin ta‘riyplen‘, woni‘n‘ wo‘zgesheliklerin sanap berin‘.

8-§. INSAN HA‘M PUQARALARDI‘N‘ JEKE HUQUQ HA‘M YERKINLIKLERI

Tema u‘stinde islew na‘tiyjesinde:

– O‘zbekistan Respublikasi‘ni‘n‘ Konstituciyasi‘na tiykarlani‘p insan ha‘m puqaralar qanday jeke huquq ha‘m yerkinliklgerge iye yekenligin bilip alasi‘z.

1. Jasaw huquqi‘.
2. Yerkinlik ha‘m shaxsqa qol qati‘lmasli‘q huquqi‘.
3. Turaq jayg‘a qol qati‘lmasli‘q huquqi‘.
4. Qa‘dir-qi‘mbat ha‘m jeke wo‘mirge qa‘wipten qorg‘ani‘w huquqi‘.
5. Bir jerden yekinshi jerge ko‘shiw ha‘m jasaw worni‘n yerkin tan‘law huquqi‘.
6. Pikir, so‘z ha‘m isenim yerkinligi.
7. Hu‘jdan ha‘m diniy isenim yerkinligi huquqi‘.

Shaxsti‘n‘ huquq ha‘m yerkinlikleri – bul adamzat civilizaciyasi‘ni‘n‘ birliktegi tabi‘si‘ yesaplanadi‘. Insiyan huquqi‘ – bul belgili bir is-ha‘reketke ruqsat beriliwi, wo‘z yerki menen is-ha‘reket ushi‘n belgili bir imka‘niyat, yerkin tu‘rde ha‘reket yetiw wo‘lshemi.

Mine soni'n' ushi'n ni'zam menen belgilengen bir halatta huquqlar dep, al basqa halatta yerkinlik dep ju'rgiziledi. Bunda is-ha'reketlerdi tan'lawda ken' yerkinlikti usi'ni'w arqali' huquq wolardan paydalani'wdi'n' ani'q shegarasi'n belgilep beretug'i'ni'n yeste saqlaw kerek.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi'nda birinshi na'wbette jeke huquq ha'm yerkinlikler, al keyin siyasiy, ekonomikali'q, socialli'q ha'm ma'deniy huquqlar bekkemlep qoyi'lg'an.

1-tapsi'rma

Wo'zin'izdi yelimizdin' Tiykarg'i' ni'zami' joybari'n islep shi'g'i'w boyi'nsha jumi'sshi' topari'na kirgizilgen dep ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin'.

Qaysi' jeke huquq ha'm yerkinliklerdi usi' joybarg'a kirgizgen bolar yedin'iz? Dizim du'zin' ha'm wolardi'n' yen' a'hmiyetlilerin belgilen'.

Yadi'n'i'zda bolsi'n, sizin' yelin'iz demokratiyali'q ma'mleket boli'wi' ushi'n umti'li'wi'n'i'z kerek.

1. JASAW HUQUQI'

Ma'mlekette demokratiyani'n' bar yekenligin ani'qlaytug'i'n insanni'n' yen' a'hmiyetli jeke huquqi' – bul jasaw huquqi' yesaplanadi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Jasaw huquqi' ha'rbir insanni'n' tikkeley huquqi' yesaplanadi'. Insan wo'mirine qasti'yanli'q yetiw yen' awi'r ji'nayat boli'p tabi'ladi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 24-statya.

Ma'mleket ha'm ja'miyettin' tiykarg'i' minneti – mine usi' huquqqa qol asti'ndag'i' barli'q qurallar menen kepillik beriwden ibarat. Bul

huquqti' ju'zege shi'g'ari'w ma'mleket ha'm ja'miyettin' demokratiyali'q rawajlani'wi'ni'n' a'hmiyetli sha'rti – salamat jasaw huquqi', normal turmi's sharayati' ha'm basqalar menen ti'g'i'z baylani'sli'. Ma'mleket wog'an to'mendegi minnetlemelerdi wori'nlawda kepillik beredi:

a) xali'qarali'q ja'njellerdi sheshiw qurali' si'pati'nda uri'stan ha'm wonda qatnasi'wdan bas tarti'w;

b) qorshap turg'an wortali'qti' qorg'aw;

d) qural-jaraqqa iye boli'w ha'm woni' qollani'wdi'n' ayri'qsha ta'rtibin belgilew;

e) ashi'q ha'm qa'nigeli medicinali'q ja'rдем ali'w imkaniyati'n jarati'w.

O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' «**O'zbekistan Respublikasi'nda wo'lim jazasi'n biykar yetiw haqqi'nda**»g'i' 2005-ji'l 1-avgust Pa'rmani'na ha'm insanni'n' pu'tkil du'nya ta'repinen ta'n ali'ng'an jasaw huquqi' principi'ri, normalari' ha'm de O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' qag'i'ydalari'na muwapi'q halda, sonday-aq ji'nayi'y juwapkerlikti liberallasti'ri'w boyi'nsha ani'q is-ilajlardi' a'melge asi'ri'w maqsetinde: «*2008-ji'l 1-yanvardan O'zbekistan Respublikasi'nda ji'nayi'y jaza si'pati'nda wo'lim jazasi' biykar yetilsin ha'm woni'n' worni'na wo'mirlik qamaq yamasa uzaq mu'ddetke azatli'qtan ayi'ri'w jazasi' kirgizilsin.*

2008-ji'l 1-yanvardan O'zbekistan Respublikasi'nda ji'nayat isleglenligi ushi'n jaza si'pati'nda wo'lim jazasi' biykar yetildi.

2. YERKINLIK HA'M SHAXSQA QOL QAT'PLMAW HUQUQI'

Bul insanni'n' ha'rbir konkret halda wo'z yerki menen jumi's ali'p bari'w huquqi'. Bunda ma'mleketlik organlar ha'm fizikali'q shaxslar ta'repinen woni'n' huquqlari'n ni'zamg'a qayshi' ra'wishte sheklewge jol qoyi'lmaydi'. Ma'selen, tek prokuror sankciyasi' (ruqsatnamasi') yamasa sudti'n' qarari' g'ana qamaqqa ali'w ha'm qamaqta saqlaw ushi'n tiykar boli'wi' mu'mkin.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ji'nayat isleglenlikte ayi'plani'p ati'rg'an ha'rbir shaxsti'n' isi sudta ni'zamlı' ta'rtipte, a'shkara ko'rip shi'g'i'li'p, woni'n' ayi'bi' ani'qlanbag'ansha wol ayi'pli' yesaplanbaydi'. Sudta ayi'plani'p ati'rg'an shaxsqa wo'zin qorg'awi' ushi'n barli'q sharayatlar jarati'p beriledi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 26-statya.

3. TURAQ JAYG'A QOL QATI'LMAW HUQUQI'

Turaq jayg'a qol qati'lmaw huquqi' – insan ushi'n a'hmiyetli ha'm wol ko'plegen xali'qarali'q huquqi'y aktlerde bekkemlengen. 1948-ji'lg'i' Insan huquqlari' uluwma deklaraciyasi'ni'n' 12-statyasi'na muwapi'q «hesh kimnin' turaq jayg'a qol qati'lmawi'na bassi'ni'w menen aralasi'wi' mu'mkin yemes».

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi'nda (27-statya) ko'zde tuti'lg'ani'nday, ma'mleketlik organlar usi' huquqlarg'a aralasi'wi' mu'mkin yemes. Biraq ma'mleket, ja'miyet qa'wipsizligi, ja'ma'a'tshilik ta'rtibi, xali'q salamatli'g'i'n saqlaw yaki basqa shaxslardi'n' huquqi' ha'm de yerkinligi ko'z qarasi'nan ni'zamda belgilengen halatlar bug'an kirmeydi.

Puqara ta'repinen ni'zamli' tu'rde wol turaqli' yaki waqi'tsha wori'n si'pati'nda iyelep turi'lg'an ha'r qanday wori'n turaq jay qatari'na kiredi.

Yeste saqlan'!

Turaq jayg'a qol qati'lmaw – insanni'n' konstituciyali'q jeke huquqi' yesaplanadi': hesh kim jasawshi'ni'n' qa'lewine qarsi' u'yine kiriwge haqi'li' yemes. Turaq jaydi' tintiw tek prokurordi'n' sankciyasi' (ruqsatnamasi') yaki sud qarari' tiykari'nda wo'tkeriliwi mu'mkin.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Hesh kim ni'zam na'zerde tutqan jag'daylardan ha'm ta'rtipten ti'sqari' birewdin' u'yine kiriwi, tintiw wo'tkeriwi, woni' ko'zden keshiriwi, xat ali'si'w ha'm telefonda so'ylesiwlerdin' si'ri'n a'shkara yetiwi mu'mkin yemes.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 27-statya.

2-tapsi'rma

Puqara M.ni'n' kvartirasi'na joqari' qabattag'i' qon'si'si' suw ag'i'zi'p jiberdi. Wonsha ko'p suw aqqag'ani' ushi'n wol turaq jayg'a qol qati'lmaw tiykari'nda slesardi' u'yine kirgizbedi.

Bul halatta kim haq?

3-tapsi'rma

Su'wretlerge qarap insanni'n' qanday huquqlari' buzi'lg'ani'n ani'qlan'. Ha'rbir su'wrettin' asti'na neler jazi'w kerekligin usi'ni's yetin'.

4. QA'DIR-QI'MBAT HA'M JEKE WO'MIRGE QA'WIPTEN QORG'ANI'W HUQUQI'

Jeke wo'mir degende ayri'qsha halda tek sol adamg'a tiyisli ha'm de ni'zamg'a qarsi' ra'wishte a'shkara yetilgen ta'g'dirde insang'a ruwxiy' zi'yan tiyiwi mu'mkin bo'lg'an jazi'spalar, telefon arqali' so'ylesiwler, telegraf ja'rdemindegi ha'm basqa tu'rli bildiriwler, medicinaliq si'patlama mag'luwmatlari' ha'm basqa mag'luwmatlar tu'siniledi.

Shaxsti'n' qa'dir-qi'mbati' huquqi' ma'mleket insan ushi'n woni'n' qa'dir-qi'mbati'n ha'm ar-nami'si'n kemsitpeytug'i'n sharayatlar jarati'p beriwin talap yetedi. Hesh kim qi'ynawlarg'a sali'ni'wi', zorli'qqa, miyrimisiz yaki qa'dir-qi'mbati'n xorlawshi' mashqalalarg'a duwshar yetilmewi sha'rt.

5. BIR JERDEN YEKINSHI JERGE KO'SHIW HA'M JASAW Worni'n YERKIN TAN'Law HUQUQI'

Bir jerden yekinshi jerge ko'shiw ha'm jasaw worni'n yerkin tan'law huquqi' O'zbekistan aymag'i'nda ni'zamli' ta'rizde jasap ati'rg'an ha'rbir adamg'a tiyisli yesaplanadi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' puqarasi' Respublika aymag'i'nda bir jerden yekinshi jerge ko'shiw, O'zbekistan Respublikasi'na keliw, wonnan shi'g'i'p ketiw huquqi'na iye. Ni'zamda belgilengen sheklewler bug'an kirmeydi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 28-statya.

6. PIKIRLEW, SO'Z HA'M ISENIM YERKINLIGI HUQUQI'

Insan pikiri ha'm isenimi woni'n' is-ha'reketleri tiykari' yesaplanadi'.

Yeste saqlan'!

So'z yerkinligi – bul wo'z ideyalari', qaraslari'n tek awi'zeki ta'rizde yemes, al baspa so'zde, ko'rkem wo'ner shi'g'armalari'nda, ko'rkem a'debiyatta, sonday-aq basqa basi'li'mlarda da an'lati'w imkaniyati' yesaplanadi'.

Konstituciya pikir ju'rgiziw ha'm so'z yerkinligin ta'miyinlewge kepillik beriw menen birgelikte, ha'rekettegi konstituciya'li'q du'zimge qarsi' bag'darlang'an ha'r qanday xabar yaki ma'mleket si'ri' bo'lg'an mag'luwmatlardi' tarqati'wdi' qadag'an yetedi.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ha'r kim pikirlew, so'z ha'm isenim yerkinligi huquqi'na iye. Ha'r kim wo'zi qa'legen ma'limlemeni izlew, ali'w ha'm woni' tarqati'w huquqi'na iye, a'meldegi konstituciya'li'q du'zimge qarsi' qarati'lg'an xabar ha'm ni'zam menen belgilengen basqa sheklewler bug'an kirmeydi.

Pikirlew ha'm woni' an'lati'w yerkinligi tek ma'mleketlik si'r ha'm basqa si'rlarg'a tiyisli bo'lg'an jag'dayda g'ana ni'zam menen shekleniwi mu'mkin.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 29-statya.

7. HU'JDAN HA'M DINIY ISENIM YERKINLIGI

O'zbekistanda wo'z tasti'yi'qlani'w'i'n tapqan hu'jdan yerkinligin hu'rmetlew xalqi'mi'zdi'n' teren' ruwx'i'y da'stu'rlerine juwap beredi. Dinnin' ma'mleketlestiriliwi ha'r kimnin' jeke isi bolg'an dinge ma'mleket aralasi'wi'n an'latadi'. Qa'legen dinge iseniw ha'rbir adamni'n' jeke isi. Konstituciya dinshillerge de, du'nyali'q turmi's ta'rizin keshiriwshi adamlarg'a da xabardan yerkin paydalani'wg'a kepillik beredi, ma'mleketlik bilimlendiriw sistemasini'n' du'nyali'q xarakterde bo'li'wi'n ta'miyinleydi.

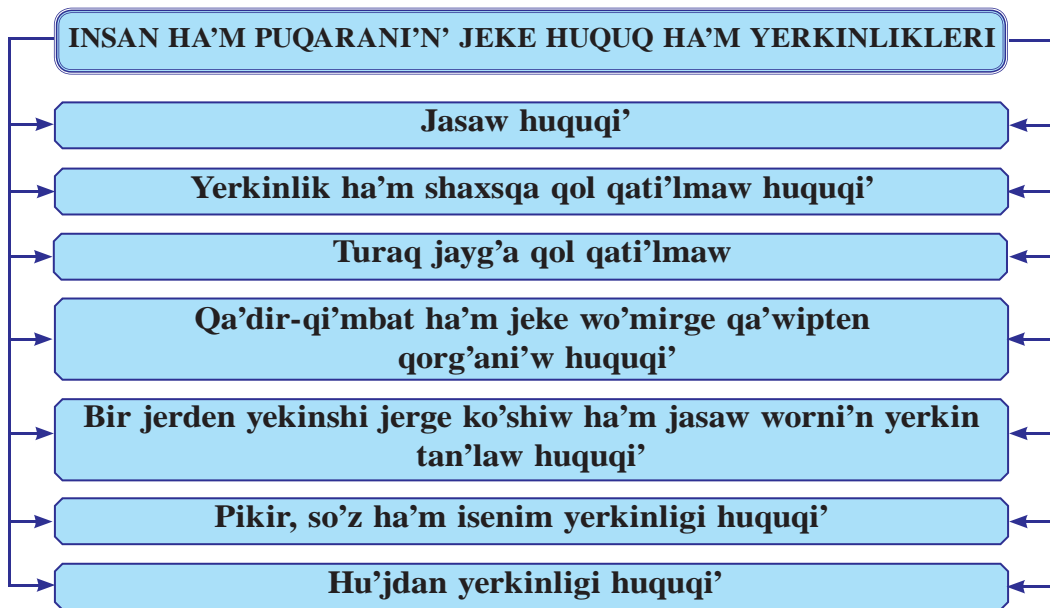

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ha'mme ushi'n hu'jdan yerkinligine kepillik beriledi. Ha'rbir insan qa'legen dinge iseniw yaki hesh bir dinge isenbew huquqi'na iye. Diniy qaraslardi' ma'jbu'riy sin'diriwge jol qoyi'lmaydi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 31-statya.

7-sxema

4-tapsi'rma

Sizin'she, qaysi' halatlarda insanni'n' jeke huquqlari' buzi'lg'an? Ju'zege kelgen mashqalani'n' sheshimin usi'ni'n'.

1-jag'day.

Wo'spirimler topari' urli'q yetti. Bul waqi'ya sudqa shekem mektep Pedagogikali'q ken'esi ma'jilisinde talqi'lani'p, wonda sol wo'spirimlerdi ji'nayatshi'lar dep atadi'. Soni'n' menen birge ma'jlis qatnasi'wshi'lari' wolardi' sud qatan' jazalaydi' degen u'mit bildirdi'...

Bunda yeki ta'repte qanday ni'zam buzi'wshi'li'q ju'z berdi?

2-jag' day.

Wo'spirimler topari' medicinali'q institutti'n' ta'jiriybe xanasi'nan ku'shik urladi'. Waqi'yani' tekseriw dawami'nda ta'jiriybe wo'tkerilgennen so'n' ku'shiklerge ku'tim bolmag'anli'qtan qan'si'lay bergenine balalardi'n' rehim kelgenligi ani'qlandi'.

A' dep ha'm ni'zam ko'z qarasi'nan wo'spirimlardin' is-ha'reketin qalay bahalaysi'z?

3-jag' day.

Yer jetpegenler isleri boyi'nsha Komissiya ji'ynali'si'nda urli'q ma'selese boyi'nsha tarti's barar yedi. Sol waqi'tta inspektor kabinetine ja'birleniwshi kirip keldi de, urli'q islegen wo'spirimge ko'zi tu'skennen son', woni' kemsitiwshi so'zler ayta basladi'. Biraq inspektor woni' to'qtatti' ha'm kemsitkeni ushi'n juwapkerlikke tarti'wi' mu'mkin yekenligi haqqi'nda yeskertti.

Sizin'she, inspektor wo'spirimnin' ayi'bi' gu'mansi'z bo'lsa da, nege woni'n' abi'royi'n kemsitiwdi toqtatti'?

4-jag' day.

Wo'tken sabaqta tog'i'zi'nshi' klass wo'qi'wshi'lari' sport zali'nda dene ta'rbiyasi' sabag'i'nda bolg'ani'nda, jetinshi klass wo'qi'wshi'lari' wolardi'n' xanasi'nda wo'tkerilgen sabaqta woti'rg'an yedi. Sol sabaq payi'ti'nda wo'zlerinin' pullari' jo'g'alg'ani'n si'ltaw yetip, tog'i'zi'nshi' klass wo'qi'wshi'lari' jetinshi klass woqi'wshi'lari'n tintip shi'qti'.

To'g'i'zi'nshi' klass wo'qi'wshi'lari'ni'n' is-ha'reketleri ni'zamli' ma? Usi' is-ha'reketlerge baha berin'.

5-tapsi'rma

To'mendegi halatta insanni'n' qaysi' jeke huquqlari'na zi'yan tiygen?

- Siz konverti ashi'p ko'rilgen xat aldi'n'i'z;
- ma'kemedden shi'g'i'p ati'rg'anda miliciya xi'zmetkeri sizden sumka ishindegilerdi ko'rsetiwdi talap qi'ldi';
- vakcinalaw (yemlew) payi'ti'nda balag'a gepatit virusi'n juqti'rди';
- wo'qi'wshi' qi'zdi'n' pul turg'an shi'jlani' jog'alди' ha'm jani'ndag'i' partalasi'na: «Sen urlag'ansan', sen uri'san'», dep aytti;
- konduktor bilet ali'wg'a qarsi' bolg'an jolawshi'g'a kemsitiwshi so'z aytti'.

Juwmaq shi'g'arami'z

Jeke huquq ha'm
yerkinlikler

- ni'zam – shaxsti' qorg'aw ushi'n;
- jasaw huquqi';
- yerkinlik ha'm shaxsqa qol qati'lmaw;
- jeke ha'm shan'araq turmi'si'na aralaspaw;
- turaq jayg'a qol qati'lmaw;
- qa'dir-qi'mbat ha'm abi'royi'n qorg'aw;
- hu'jdan ha'm diniy isenim yerkinligi;
- du'nyali'q ma'mleket.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi'nda insan ha'm puqaralardi'n' qanday huquq ha'm yerkinlikleri belgilengen?
2. Jasaw huquqi'n ju'zege shi'g'ari'w ma'mleket ushi'n neni an'latadi'?
3. Insanni'n' turaq jayi'na qol qati'lmaw huquqi' neni an'latadi'?
4. Jeke wo'mir degenimiz ne, wol qalay qorg'ali'wi' kerek?

9-§. SIYASIY HUQUQLAR

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- O'zbekistan Respublikasi' puqarasi' qanday siyasiy huquqlarg'a iye yekenligin;
- ja'miyet ha'm ma'mleketlik islerdi basqari'wda wolar qanday formalarda qatnasi'wi' mu'mkin yekenligin bilip alasi'z.

1. **Wo'z siyasiy huquqlari'n qalay ju'zege shi'g'ari'w mu'mkin?**
2. **Ni'zam joybarlari'ni'n' uluwma xali'q talqi'lawi'nda puqaralardi'n' qatnasi'wi'.**
3. **Ji'ynali'slar yerkinligi huquqi' – wolar sheklengen boli'wi' kerek pe?**

1. WO'Z SIYASİY HUQUQLARI'N QALAY JU'ZEGE SHI'G'ARI'W MU'MKIN?

Siyasiy huquqlar puqaralarg'a ne ushi'n kerek?

Yeger puqaralarda qatan' ta'rbiyali'q ha'm siyasiy qaraslar bolsa, wolar wo'z huquq ha'm minnetlerin ani'g'i'raq an'lap jetedi, ma'mlekettin' siyasiy turmi'si'nda belsene qatnasadi'.

1-tapsi'rma

Klasaslari'n'i'z, sonday-aq, mektebi'n'izdegi barli'q bilim ali'wshi'lardi'n' belsendilik da'rejesine baha berin'.

Saylawda qatnasi'w jasi'na jetkenin' izde mudami' saylawlarda belsene qatnasasi'z ba yaki kerisinshe me?

Aytayi'q, keleshekte saylaw ushi'n sizin' kandidaturan' i'z ko'rsetildi. Saylansan' i'z mudami' wo'zin' izdi haqiyqi'y xali'q wa'kili dep sezesiz be?

Siyasiy huquqlar jeke huquqlar menen ti'g'i'z baylani'sli'. Kelin', bir wo'ylap ko'reyik: puqara, yegerde woni'n' jeke huquqlari'na a'mel qi'li'wi'na isenimi bolmasa, ma'mlekettin' siyasiy turmi'si'nda belsene qatnasa ala ma?

Respublika Konstituciyasi'ni'n' wo'z puqaralari' ushi'n belgilegen siyasiy huquqlari' – bular:

- ja'miyet ha'm ma'mleketlik islerdi basqari'wda qatnasi'w huquqi';
- mitingler, ti'ni'sh ji'ynali'slar ha'm shi'g'i'wlar ko'rinishinde belsendilik ko'rsetiw huquqi';
- ka'siplik awqamlar, siyasiy partiyalar ha'm basqa ja'miyetlik birlespelgerge birlesiw huquqi';
- saylaw ha'm saylani'w huquqi';
- wa'killikli organlar ha'm uyi'mlarg'a arzalar, sorawnamalar, shag'i'mlar menen mu'ra'jat yetiw huquqi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' puqaralari' ja'miyet ha'm ma'mleket islerin basqari'wda tikkeley ha'm de wo'z wa'killeri arqali' qatnasi'w huquqi'na iye. Bunday qatnasi'w wo'zin-wo'zi basqari'w, referendumlar wo'tkeriw, ma'mleketlik organlardi' demokratiyalig' ta'rizde sho'lkemlestiriw jo'li' menen a'melge asi'ri'ladi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 32-statya.

Siyasiy huquqlar mazmuni'n jaqsi' tu'sinip ali'w ushi'n ja'miyetlik-siyasiy turmi'sta belsene qatnasi'w puqarag'a neler beriwi mu'mkin yekencilig'in ko'z aldi'na keltiriv maqsetke muwapi'q.

Ma'mleketti basqari'wda qatnasi'w huquqi' tikkeley yaki xali'q ta'repinen saylanatug'i'n wa'killer arqali' a'melge asi'ri'ladi'. Ha'rbir puqarag'a ha'rqanday saylap qo'yi'latug'i'n organlardi' saylaw ha'm saylani'w huquqi' menen kepillik beriledi.

Puqara usi'layi'nsha ha'kimiyatqa ha'm qabi'l yetiletug'i'n qararlarga ta'sirin wo'tkeredi.

2-tapsi'rma

Puqaralardi'n' ma'mlekettin' ja'miyetlik-siyasiy turmi'si'nda, ma'mleketti basqari'wda qatnasi'wdi'n' wo'zin'izge belgili jollari'n ayti'n'. 9-klass wo'qi'wshi'si' ma'mleketti basqari'wda qay ta'rizde qatnasi'wi' mu'mkin?

Barli'q siyasiy partiyalar wo'z talabanlari'n ma'mleketlik wa'killik organlari'na ko'rsetiwi mu'mkin. Bul saylaw sistemasi'n demokratiyalastiri'wg'a ko'meklesedi, puqaralarg'a alternativ tiykarda deputatlardi' saylaw imkaniyati'n beredi. Bunda saylawdi' wo'tkeriwde bir wo'ri'ng'a bir neshe talaban qo'yi'lip, puqaralar wolardan yen' i'layi'qli'si'n saylaydi'.

Puqaralardi'n' hu'kimet ta'repinen qabi'l yetiletug'i'n qararlari'na ta'siri ma'mleket hu'kimeti organlari'na saylaw huquqi' menen sheklenbeydi. Puqaralar mu'rajat, usi'ni's, arza ha'm shag'i'mlar arqali' ko'plegen ku'ndelikli mashqalalardi' sheshiwge ja'rdem beredi, wo'z huquqlari'ni'n buzi'li'wi'na qarsi'li'q ko'rsetedi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n «Puqaralardi'n' mu'ra'jatlari' haqqi'nda»g'i' 2002-ji'l 13-dekabrdegi Ni'zami'na muwapi'q puqaralardi'n' mu'ra'jati' arza, usi'ni's ha'm ni'zamli' ma'pleri ko'rinisinde bo'li'wi' mu'mkin.

Arza – bul puqaralardi'n' wo'z huquqlari', yerkinlikleri ha'm ni'zamli' ma'plerin a'melge asi'ri'w ushi'n ja'rdem so'rap qi'lg'an mu'ra'jatlari'.

Usi'ni's – puqaralardi'n' ma'mleket ha'm ja'miyetshilik iskerligin jetilistiriv boyi'nsha usi'ni'slari'n an'lati'wshi' mu'ra'jatlari' yesaplanadi'.

Sha'g'i'm – puqaralardi'n' buzi'lg'an huquqlari', yerkinlikleri ha'm ni'zamli' ma'plerin tiklewdi talap yetiw haqqi'nda mu'ra'jatlari' yesaplanadi'.

Mu'ra'jatnamada puqarani'n' ismi, a'kesinin' ismi, familiyasi' ko'rsetiliwi, turaq jayi' haqqi'nda mag'lummat bo'liwi', arza, usi'ni's yaki shag'i'm mazmuni' bayan yetilgen bo'liwi' kerek. Jazba mu'ra'jatnama shag'i'm yetiwshinin' qoli' menen tasti'yi'qlanadi'. Mu'ra'jatnamani' jeke qol qoyi'w menen tasti'yi'qlaw imkaniyati' bo'lmag'anda, wol basqa shaxsti'n' qoli' menen tasti'yi'qlani'wi' mu'mkin. Bunda qosi'msha tu'rde qol qo'yi'wshi' shaxsti'n' ismi, a'kesinin' ismi, familiyasi' ko'rsetilgen bo'liwi' kerek.

2. NI'ZAM JOYBARLARI'N ULUWMA XALI'QLI'Q DODALAWDA PUQARALARDI'N' QATNASI'WI'

Puqaralardi'n' yen' a'hmiyetli siyasiy huquqlari'nan biri «Ni'zam joybarlari'n uluwma xali'qli'q dodalaw haqqi'nda»gi' Ni'zamg'a muwapi'q referendumda qatnasi'w yesaplanadi'. Usi' ku'nge shekem yaki usi' ku'ni 18 jasqa tolg'an puqaralar ni'zam joybarlari'ni'n' uluwma xali'qli'q dodalawi'nda qatnasi'w huquqi'na iye. Puqaralar bunda to'mendegilerge haqi'li' yesaplanadi':

- ni'zam joybarlari'n uluwma xali'qli'q dodalawda yerkin qatnasi'w;
- ni'zam joybarlari'na du'zetiwlər ha'm usi'ni'slar kirgiziw bo'yi'nsha O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi'na, O'zbekistan Respublikasi' Ministrler Kabinetine, basqa ma'mleketlik organlarg'a, puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari'na, ka'rxanalar, ma'kemeler, sho'lkemler, siyasiy partiyalar ha'm basqa ja'miyetlik birlespe-lerige, g'alaba xabar qurallari'na mu'ra'jat yetiw;

- deputatlar, ma'mleketlik ha'kimiyat ha'm basqari'w organlari' wa'killeri menen ushi'rasi'wlarda, ni'zam joybarlari'n uluwma xali'qli'q dodalaw ushi'n sho'lkemlestirilgen basqa ilajlarda qatnasi'w.

Puqaralardi'n' ji'ni'si', rasasi', milleti, tili, dini, socialli'q kelip shi'g'i'wi', isenimi, jeke ha'm socialli'q halati'na qarap ni'zam joybarlari'n uluwma xali'qli'q dodalawda qatnasi'wi'n sheklew qadag'an yetiledi.

Ni'zam joybarlari'n uluwma xali'qli'q dodalaw bo'yi'nsha ilajlardi' puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari', siyasiy partiyalar, basqa ja'miyetlik sho'lkemler, g'alaba xabar qurallari', siyasiy partiyalar frakciyalari'

ha'm O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi'n-dag'i' deputatlar topari', sonday-aq, Oliy Majlistin' Ni'zamshi'li'q palatasi' deputatlari' saylaw uchastkalari'nda wo'tkeredi. Ni'zam joybari' boyi'nsha belgilengen ta'rtipte kirgizilgen usi'ni'slar ha'm du'zetiwler a'l'bette ko'rip shi'g'i'li'wi' sha'rt.

3. JI'YNALI'SLAR YERKINLIGI HUQUQI'

Ji'ynali'slar, mitingler ha'm demonstraciyalar yerkinligi insang'a wo'z pikirleri ha'm wo'z qaraslari'n an'lati'w imkaniyati'n beredi. Bul huquq ma'mleket basshi'lari'na xali'qti'n' pikirin jetkerip turi'w ushi'n da za'ru'r. Bul na'rse ju'da' a'hmiyetli ha'm basshi'larg'a puqaralardi' sho'lkemlestirip ati'rg'an mashqalalarg'a teren'irek kirip bari'w imkaniyati'n beredi.

Miting – bul belgili bir shaxslar ha'm sho'lkemlerdin' is-ha'reketleri, ja'miyetlik-siyasiy waqi'yalarg'a mu'na'sibetin a'shkara an'lati'w maqsetin-degi puqaralardi'n' ti'ni'sh ji'ynali'si'.

Demonstraciya – bul belgili bir siyasiy talaplardi' bildiriw maqsetin-degi massali'q shi'g'i'w.

Ji'ynali's – bul qanday da bir a'hmiyetli ja'miyetlik ma'seleni ja'ma'a't boli'p birgelikte dodalaw ushi'n puqaralardi'n' qatnasi'wi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Puqaralar wo'z ja'miyetlik belsendiligin O'zbekistan Respublikasi' ni'zamlari'na muwapi'q miting, ji'ynali's ha'm demonstraciyalar formasi'nda a'melge asi'ri'w huquqi'na iye. Ha'kimiyat organlari' qa'wipsizlik ushi'n g'ana bunday ilaj wo'tkeriliwin toqtati'w yaki qadag'an yetiw huquqi'na iye.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 33-statya.

Ja'miyetlik birlespelerge birlesiw huquqi' puqaralarg'a wolardi'n' ma'p-leri ha'm tileklerine sa'ykes keletug'i'n is penen shug'illani'w imkaniyati'n beredi. Ma'selen, ja'miyetlik sho'lkemlerdin' ag'zalari' insan huquq ha'm yerkinlikleri ma'seleleri menen shug'illanadi', al qayi'r-saqawat sho'lkemleri yen' mu'taj adamlarg'a materialli'q ja'rdem sho'lkemlestiredi.

Juwmaq shi'g'arami'z

Siyasiy huquqlar

- maqset – wo'z pikiri ha'm isenimin an'lati'w;
- ma'mleketni basqari'wda qatnasi'w huquqi';
- ji'ynali'slar, mitingler ha'm demonstraciyalar yerkinligi;
- siyasiy partiya, ka'siplik awqami' ha'm basqa ja'miyetlik birlespelerge birigiw huquqi;
- ma'mleketlik organlarga arzalar, sorawnamalar, ha'm shag'i'mlar menen mu'ra'jat yetiw;

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Siyasiy huquqlar insang'a nege kerek?
2. Jeke ha'm siyasiy huquqlar qanday ta'rizde wo'z ara baylani'sqan?
3. Ma'mleket ja'miyetlik birlespelerdin' jumi'si'na aralasa ala ma?
4. Ti'ni'sh shi'g'i'wlar, mitingler, ji'ynali'slarda qatnasi'w insang'a ne beredi?
5. Ma'mleketimizde jumi's ali'p bari'p atir'gan qaysi' partiyalar ha'm ha'reketlerdi bilesiz?
6. Neler jeke huquqqa, al neler siyasiy huquqlarg'a tiyisli yekenligin ani'qlan':
 - a'yyemgi Spartada a'zzi balalardi' jarg'a i'laqti'rar yedi;
 - klaslas qi'z partalas doslari'ni'n' xati'n jasi'ri'p wo'qi'di';
 - insandi' basqa dinge wo'tiwge zorli'q penen ma'jbu'rledi;
 - jergilikli ha'kimiyat organlari'n si'ng'a ali'wshi' maqalalardi' ja'riyalaw qadag'an yetilgen.

Dizimdi wo'z mi'sallari'n'i'z benen dawam yettirin'.

10-§. SOCIALLI'Q, EKONOMIKALI'Q HA'M MA'DENIY HUQUQLAR

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- socialli'q-ekonomikali'q huquqlardi'n' adamlar turmi'si'ndag'i' a'hmiyeti ha'm ma'mleketin' wolardi' ta'miyinlewdegi roli haqqi'nda;
- miynet ha'm bilimlendiriwdin' ja'miyetti rawajlandi'ri'wdag'i' a'hmiyeti haqqi'nda bilip alasi'z.

1. I'layiqli' turmi's da'rejesi degen ne?
2. Insan huquqlari'nan qaysi' biri yen' a'hmiyetlisi?
3. Ka'sip qalay tan'lanadi'?

Insan ha'm puqarani'n' tiykarg'i' huquq ha'm yerkinlikleri topari'n socialli'q-ekonomikali'q huquqlar quraydi'. Bug'an jeke menshik, miynet, jumi's, ka'sip tan'law yerkinligi, miynetke ni'zamda belgilengen da'rejede haqi' ali'w; turaq jay; ni'zamda qadag'an yetilmegen ekonomikali'q iskerlik penen shug'i'llani'w; dem ali'w; anali'q ha'm balali'qti' qorg'aw; qartayg'anda, miynet yetiw qa'biletin jog'altqanda, sonday-aq, bag'i'wshi'si'n jog'altqanda socialli'q ta'miyinlew (pensiya, napaqa ali'w); densawli'qti' saqlaw ha'm qa'nigeli medicinali'q xi'zmetten paydalani'w; salamat jasaw wortali'g'i'na iye bo'li'w huquqlari' kiredi.

1. P'LAYI'QLI' TURMI'S DA'REJESI DEGENIMIZ NE?

Biraq, sog'an qaramay, ha'rbir adam, qanday sharayatta jasasa da, wo'zine i'layi'qli' turmi's da'rejesin ta'miyinlewge umti'ladi'. Hesh kim ka'mbag'alli'qta jasawdi' qa'lemeydi. Ha'r kim civilizaciya ha'm ma'deniyyat inam yetken ba'rshe na'rselerden paydalani'wdi' qa'leydi.

Soni'n ushi'n da ma'mlekettin' wazi'ypasi' barli'q adamlar ushi'n i'layi'qli' turmi's ta'rizin ta'miyinlewden ibarat boladi'.

I'layi'qli' turmi's da'rejesi qanday boli'wi' lazim? Gu'man joq, mu'lk iyesi boli'wdi', jumi's ha'm ka'sipti yerkin tan'law imkaniyati'n, dem ali'wdan, zamanago'y medicina jetiskenliklerinen, bilim ali'wdan, qartayg'anda socialli'q qorg'awdan paydalani'wdi' talap yetedi.

Sonli'qtan, insan ushi'n qaysi' huquqlar yen' a'hmiyetli yekenligi haqqi'nda da ko'plegen pikirler bar.

Ayri'mlar jeke ha'm siyasiy huquqlar yen' a'hmiyetlisi dep yesaplasa, basqalar socialli'q-ekonomikali'q huquqlardi' usi'lar qatari'na kirgizedi, al u'shinshi birewler insanni'n' salamat wortali'qta jasaw huquqi' yen' a'hmiyetli degen pikirge baradi'.

2. INSAN HUQUQLARI'NAN QAYSI BIRI YEN' A'HMIYETLISI?

Ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin', siz – Konstituciya'ga kirgiziliwi lazim bolg'an insan huquqlari' haqqi'ndagi' dodalawdi'n' qatnasi'wshi'si'si'z. Usi' dodalaw qatnasi'wshi'lari'ni'n' woy-pikirlerin bahalan' ha'm juwmaq shi'g'ari'n': qaysi' huquqlar yen' a'hmiyetlileri?

Birinshi (qatnasi'wshi'): Men Konstituciya'ga tek jeke, siyasiy huquqlar kirgiziliwi lazim dep woyleyman. Bular – jasaw huquqi', so'z, pikir, xabar ha'm bir wori'nnan yekinshi wori'ng'a ko'shiw yerkinligi.

Biz ha'zirshe miynet yetiw, bilim ali'w, ba'rshe ushi'n turaq jay si'yaqli' socialli'q-ekonomikali'q huquqlardi' ta'miyinley almaymi'z. Yeger bul huquqlardi' ni'zam menen bekkemlep qoyi'wg'a uri'nsaq, wonda hu'kimet puqarali'q ha'm siyasiy huquqlarg'a kerekli da'rejede itibar bere almaydi'.

Yekinshi: Men bul pikirdi maqullamayman. Yen' da'slep ekonomikali'q huquqlar ta'miyinleniwi lazi'm dep yesaplayman. Adamlardi'n' jeytug'i'n hesh na'rsesi bolmasa, adamlardi'n' jumi'si' ha'm turaq jayi' bolmasa, qanday siyasiy yerkinlikler haqqi'nda so'z boli'wi' mu'mkin?

U'shinshi: Barli'g'i' duri's, biraq siz ma'mleket ha'mmeni jumi's penen ta'miyinley aladi' dep yesaplaysiz ba? Menin'she, buni'n' imkaniyati' joq.

To'rtinshi: Pikirimshe, ekonomikali'q huquqlarg'a kepillik beriw qi'yi'n. Biraq, hu'kimet kem ta'miyinlengenlerge (pensioner, miynetke jaramsi'z ha'm basqalarg'a) jen'illikler beriwge ma'jbu'r.

Besinshi: Men ha'rbir adam wo'zi ha'm wo'z jaqi'nlarini'n' turmi's keshiriwi ushi'n ma'mlekettin' ja'rdemisiz islep tabi'wi' kerek dep yesaplayman. Al, ma'mleket bar ku'sh-qu'diretin qorshap turg'an wortali'qti' qorg'awg'a qarati'wi' kerek.

I-tapsi'rma

Usi' dodalawda qansha ha'r qi'yli' qaralar bayan yetildi? Qaysi' argumentler sizge biraz isenimli tu'yildi? Ne sebep? Usi' mashqalani' sheshiw boyi'nsha wo'z pikirini' izdi bildirin'.

Pikirlesiw barli'q huquqlar insan ushi'n qanshelli a'hmiyetli, wolar bir-biri menen ti'g'i'z baylani'sli' yekenligin, biri yekinshisin qalay toli'qti'ratug'i'ni'n ko'rsetedi.

Haqi'yqati'nda da, siyasiy huquqlardi socialli'q ha'm ekonomikali'q jhuquqlardan qalay aji'rati'p ali'w mu'mkin? Wo'z na'wbetinde, socialli'q ha'm ekonomikali'q huquqlar salamat wortali'qta jasaw huquqi'si'z ma'niske iye yemes. Bul na'rse pu'tkilley tu'sinikli, wo'ytkeni socialli'q qorg'almag'an insan wo'zinin' siyasiy, ekonomikali'q ha'm basqa huquqlari'n ju'zege shi'g'ari'wi' da itimaldan ji'raq boli'p tabi'ladi'.

Solay yetip, ekonomikali'q ha'm socialli'q huquqlardi'n' baylani'sli'li'g'i' sonnan ibarat, socialli'q abadanli'q huquqi materialli'q jag'i'na (napaqa, pensiya) iye, insanni'n' al ekonomikali'q huquq tikkeley yaki janapay, sol waqi'tta yaki waqti' kelgende a'lbeste ja'miyetlik turmi'sti'n' socialli'q ta'repine ta'sir (unamli' yaki unamsi'z) ko'rsetedi.

Mu'lk iyesi boli'w, miynet yetiw ha'm de miynet iskerligin ha'm ka'sipti tan'law huquqlari'

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 36-statyasi'nda ha'rbir adam mu'lk iyesi boli'w huquqi'na iye yekenligi so'z yetiledi. Bul insan mal-mu'lkke iyelik yetse, hesh kim bul mal-mu'lkni tarti'p ali'wi' mu'mkin yemesligin an'latadi' ha'm bul insang'a wo'zine isenim, g'a'rezsizlik sezimin bag'i'shlaydi'. Mu'lk iyesinde wo'z mu'lkni bir iske jumsap ko'beytiw yaki wo'zine tani's tarawda jedel islew imkaniyati' boladi'.

Konstituciya menen kepillik berilgen miynet yetiw huquqi', yerkin ka'sip tan'law, a'dil miynet sharayatlari'nda islew ha'm jumi'ssi'zli'qtan qorg'ani'w huquqi' yelimizde ilaji' bari'nsha to'men boli'wi', al jumi'ssi'z qalg'an insan napaqa ali'wi', usi' da'wirde wo'zine jumi's izlep tabi'wi' ushi'n ba'rshe qurallardi' iske qosi'w minnetlemelerin ju'kleydi.

Konstituciyada ma'jbu'riy miynet, yag'ni'y xi'zmet wazi'ypasi' shen'berine kirmeytug'in jumi'slardi' islewege ma'jbu'rlew qadag'an yetiletug'i'ni' ayri'qsha atap wo'tilgen.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ha'rbir shaxs miynet yetiw, yerkin ka'sip tan'law, a'dil miynet sharayatlari'nda islew ha'm ni'zamda ko'rsetilgen ta'rtipte jumi'ssi'zli'qtan qorg'ani'w huquqi'na iye boli'p tabi'ladi'.

Sud hu'kimi menen jazani' wo'tew ta'rtibinen yamasa ni'zamda ko'rsetilgen basqa jag'daylardan ti'sqari' ma'jbu'riy miynet qadag'an yetiledi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 37-statya.

Sizge belgili me, yag'ni'y...

Jumi'sqa kirip ati'rg'an adamnan da'slep jasi' haqqi'nda soraydi', sebebi O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Miynet kodeksine muwapi'q, ka'rxana ha'kimshiligi jas wo'spirimlardi tek 16 jastan baslap qabi'l yetiwge haqi'li'. Miynetke tayarlaw maqsetinde (Miynet kodeksi 77-statya) woqi'wshi'lar 15 jastan baslap woqi'wdan bos waqi'tlari'nda jumi'sqa qabi'l yetiliwi mu'mkin.

Jas wo'spirimlardi tek ata-analari'ni'n' jazba razi'li'g'i' menen jumi'sqa wornalasi'wi' mu'mkin, wo'ytkeni ata-analar miynet sharayati'n biliwge ha'm

wog'an razi' boli'wg'a minnetli boli'p tabi'ladi'. Sonday-aq, wo'spirimnin' salamatli'q jag'dayi' haqqi'nda medicinali'q mag'luwmatlar da ma'jbu'riy.

Jas wo'spirimler ushi'n sonday qadag'an yetilgen ka'sipler de bar boli'p, wolar salamatli'q ushi'n zi'yanli' bolg'an miynet sharayati'na iye. Ma'selen, gaz benen keperlewshi, shaxtyor, temirshi si'yaqli' ka'sipler.

Wo'qi'wshi'lar salamatli'g'i'na zi'yan tiygizetug'i'n, ta'lim procesin' buzbaytug'i'n jen'il islerge tarti'li'wi' mu'mkin. Sonday-aq, wo'spirimlerde tu'ngi, qosi'msha islerge ha'm dem ali's ku'nlerindeki islerge tarti'w da qadag'an yetiledi. Qi'zlar ushi'n belgilengen islerdin' awi'rli'q normasi' yer balalardikinen bir qansha to'men.

Socialli'q ta'miyinleniw huquqi'

O'zbekistanda i'layi'qli' turmi's da'rejesin saqlap turi'w ushi'n ko'p balali' ha'm ka'mbag'al shan'araqlarg'a, jalg'i'z basli' analarg'a, adamlarg'a, soni'n' ishinde imkaniyati' sheklengen balalarg'a ha'r qi'yli' ko'rinistegi socialli'q ja'rdem ko'rsetilmekte, napaqalar ha'm kekselik pensiyalari'ni'n' mug'dari' turaqli' asi'ri'p bari'lmaqta.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ha'rbir adam qartayg'anda, miynetke uqi'pli'li'g'i'n jog'altqanda, sonday-aq, bag'i'wshi'si'nan ayri'lg'anda ha'm ni'zamda na'zerde tuti'lg'an basqa jag'daylarda socialli'q ta'miyinleniw huquqi'na iye.

Pensiyalar, napaqalar, socialli'q ja'rdemnin' basqa tu'rlerinin' mug'dari' tirishilik ushi'n za'ru'r yen' az mug'dardan az boli'wi' mu'mkin yemes.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 39-statya.

Qa'ningeli medicinali'q xi'zmetten paydalani'w huquqi'

Qa'ningeli medicinali'q xi'zmetten paydalani'w huquqi' ha'rbir adamg'a tiyisli. Yelimizde xali'q biypul yemle-netug'i'n ma'mleketlik medicina ma'ke-melerinin' salmaqli' mug'dari' bar.

Son'g'i' waqi'tlarda bir qansha xo-jali'q yesabi'ndag'i', sonday-aq, to'lemli poliklinikalar ha'm yemlewxanalar pay-da boldi', solay yeken, qay jerde yem-

leniwdi tan'law imkaniyati' ha'mmege tiyisli.

Salamat a'wlad – millet salamatli'g'i' girewi. Bu'gingi ku'nde yelimizde «Salamat a'wlad ushi'n» si'yaqli' ma'mleketlik bag'darlamalar, jas a'wlad salamatli'g'i'n bekkemlewg'e bag'darlang'an ja'miyetlik sho'lkemler du'zildi.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ha'rbir insan qa'ningeli medicinali'q xi'zmetten paydalani'w huquqi'na iye.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 40-statya.

Bilim ali'w huquqi'

O'zbekistan Respublikasi'nda ha'rbir adam bilim ali'w huquqi'na iye. Shan'araq tabi'si'na qaramastan, ha'rbir balada biypul bilim ali'w imkaniyati' bar. Bul na'rsege yelimizdin' Tiykarg'i' ni'zami' menen kepillik berilgen.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ha'rbir adam bilim ali'w huquqi'na iye.

Biypul uluwma bilim ali'wg'a ma'mleket ta'repinen kepillik beriledi.

Mektep jumi'slari' ma'mleketlik qadag'alawda boladi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 41-statya.

«Bilimlendiriw haqqi'nda»g'i' Ni'zam ha'm Kadrlar tayarlawdi'n' milliy bag'darlamasi'na muwapi'q yelimizde to'mendegi bilim beriw tu'rleri bel-gilengen: mektepke shekemgi, uluwma worta bilim (1–9-klaslar), worta ar-nawli', ka'sip-wo'ner ta'limi (akademiyali'q licey, ka'sip-wo'ner kolledjleri,

woqi'w mu'ddeti 3 ji'l), joqari' woqi'w worni'nan son'g'i' bilim ali'w, qa'nigeligin jetilistiriw, kadrlardi' qayta tayarlaw, mektepten ti'sqari' bilimlendiriw.

Bazar ekonomikasi' jag'dayi'nda bilim de tovar'g'a aylani'wi' sebepli talimnin' roli de wo'zgerip baradi'.

2-tapsi'rma

1-jag'day

Ko'pshilik ha'rbir adamni'n' ma' jbu'riy worta bilim ali'wi' talap yetilmeydi, toli'q yemes worta bilim ali'w da jetkilikli dep yesaplaydi'. Hesh qanday mag'luwmatsi'z da woydag'i'day islep pul tabi'w mu'mkin yeken. Siz bug'an qalay qaraysi'z?

2-jag'day

Kimde bilim ko'p bolsa, kim turmi'sqa jaqsi'raq tayarlang'an bolsa, wog'an talap ko'birek boladi' ha'm tabi'sqa yerisiw boyi'nsha imkaniyatları' ko'birek boladi', dengen pikirdi maqullaysi'z ba?

3-jag'day

Mektepti pitkergennen son', qaysi' pa'nler ko'birek kerek boladi' dep wo'yloysi'z?

Ilimiy ha'm texnikali'q do'retiwshilik yerkinligi ha'm ma'deniyat jetiskenliklerinen paydalani'w huquqi'

Konstituciyanı'nı 42-statyası'nda bi'lay dep jazı'lg'an: ha'rbir adamg'a ilimiy ha'm texnikali'q do'retiwshilik yerkinligi, ma'deniy jetiskenliklerden paydalani'w huquqi'na kepillik berilgen. Ma'mleket ja'miyettin' ma'deniy, ilimiy ha'm texnikali'q rawajlanı'wı'na g'amxorlı'q yetedi.

Bul huquqlar wo'z ma'nis-mazmuni' boyı'nsha bilim ali'w huquqi'na ju'da' jaqi'n, wo'ytkeni ta'lim, ma'deniyat, ilimiy-texnikali'q ko'rkeyiw wo'z ara baylanı'sli' tu'sinikler yesaplanadı'. Ayti'p wo'tilgen huquqlar ma'deniyat ha'm ilim baylı'qları'ni'n' ashi'qli'g'i' menen ta'miyinlenedi. Ha'rbir adam muzeyler, teatrlar, ma'deniy ha'm ilimiy-texnikali'q woraylarg'a bari'wi', kitapxanalar, radio ha'm televidenie xi'zmetinen paydalani'wi' mu'mkin.

2-tapsi'rma

Socialli'q-ekonomikali'q huquqlarg'a zi'yan tiygiziliwine tiyisli saxna ko'rinislerin tayarlan' ha'm ko'rsetin'. Qanday huquq buzi'wshi'li'qlarg'a jol qoyi'lg'ani'n ani'qlan'. Bul huquqlardı' qorg'aw ushi'n ne islew kerek?

3. KA'SIP QALAY TAN'LANADI'?

Tez arada siz de ka'sip tan'law mashqalası'na dus kelesiz. Turmi'sta wo'z worni'n'i'zdi' tabı'wi'n'i'z, ka'sipten qanaatlanı'w payda yetiw wonı' qan-shelli aqi'lg'a muwapi'q tan'lay biliwin'izge baylanı'sli'. Kasipler haqqi'nda qay jerden mag'luwmat ali'w mu'mkin?

1. Mektep woqi'ti'wshi'lari'nan. Wolar sizge wol yaki bul ka'siplerdin' wo'zine ta'n ta'repleri haqqi'nda ayti'p beredi.

2. G'alaba xabar quralları'nan. Respublikami'zda xi'zmet ko'rsetken ataqli' adamlardı'n' wo'z kasibi haqqi'nda ayti'p bergen maqalaları'n woqi'n'. Tu'rli ka'siplerge bag'i'shlang'an televiziya'lı'q ko'rsetiwlerge itibar berin'.

3. Ata-analardan. Ko'p halatlarda wolar sizdi wo'zin'gizden jaqsi'raq biledi ha'm jaman ma'sla'ha't bermeydi. Biraq sonı' na'zerde tuti'n', keleshekte ata-ananı'z yemes, siz isleysiz.

4. Yen' a'hmiyetlisi, bul boyı'nsha ba'ribir juwmaqlawshi' qarardı' wo'zin'iz shi'g'ari'wi'n'i'zdi' yesten shi'arman'. Wo'zin'izdegı az bo'lsa da, turmi's ta'jiriyben'izge su'yenin'. Minezin'iz, qi'zig'i'wshi'li'g'i'zdi' yesapqa alg'an halda, wo'zin'izge unaytug'i'n ka'sipti tan'lan'.

Juwmaq shi'g'arami'z

Insanni'n' social-ekonomikali'q huquqlari'

- ma'mleketin' wazi'ypasi' – xali'qti'n' turmi'si'n i'layi'qli' da'rejede ta'miyinlew;
- mu'lk iyesi bo'li'w huquqi';
- miynet yetiw ha'm dem ali'w huquqi';
- jumi'sqa qabi'l yetiw – 16 jastan, 15 jastan da jol qo'yi'ladi';
- socialli'q ta'miyinlewden paydalani'w;
- qa'nigeli medicinali'q xi'zmetten paydalani'w huquqi';
- bilim ali'w huquqi';
- ilimiy ha'm texnikali'q do'retiwshilik yerkinligi huquqi';
- ma'deniyat jetiskenliklerinen paydalani'w huquqi'.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Insanni'n' qaysi' huquqlari' socialli'q-ekonomikali'q huquqlar qatari'na kiredi?
2. Mu'lk iyesi boli'w insan wo'mirinde qanday rol woynaydi ha'm mu'lk insang'a qanday u'stinlikler beredi?
3. Qaysi' ta'rtip sizge a'dil tu'yiledi: mu'lk iyesi boli'w huquqi'na tek bir topar adamlar iye bolg'anda ma yaki ha'rbir adam iye bolg'anda ma?
4. Qanday pikirdesiz, i'layi'qli' turmi's da'rejesin saqlap qali'w ushi'n insang'a ne za'ru'r?
5. Socialli'q ha'm ekonomikali'q huquqlar qay ta'rizde wo'z ara baylani'sta boladi' ha'm bir-birine ta'sir ko'rsetedi?

11-§. INSAN HUQUQI' HA'M YERKINLIGI KEPILLIKLARI

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- insan huquq ha'm yerkinliklerinin' konstituciya'li'q kepilligi haqqi'nda;
- insan huquqlari'n qorg'aw mexanizmi haqqi'nda;
- wo'z huquqlari'n'i'zdi' qorg'aw ushi'n qanday organlarga mu'ra'jat yetiw kerekligi haqqi'nda bilip alasi'z.

1. Wo'z huquqlari'n qorg'aw ushi'n qay jerge mu'ra'jat yetiw kerek?

2. Insan huquqi' ha'm yerkinliklari kepilliklari.

3. Insan huquqlari'n qorg'aw boyi'nsha milliy institutlar.

1. WO'Z HUQUQLARI'N QORG'AW USHI'N QAY JERGE MU'RAJAT YETIW KEREK?

Qashan bolsa da wo'z huquqlari'n'i'zdi' yaki basqa adamlardi'n' huquqlari'n qorg'awg'a tuwri' kelgen be? Qanday jag'dayda mine usi'nday za'ru'rlik payda boli'wi' mu'mkin?

Basqa adamlardi'n' huquqlari'na zi'yan tiygende shette qali'wi'n'i'z mu'mkin be?

Tilekke qarsi', insan ayi'ri'm jag'daylarda kemsitiw ha'm xorlawlarg'a dus keledi. Insan huquqlari'na zi'yan tiygizilgen barli'q halatlarda wol wo'z huquqlari'n qorg'awg'a za'ru'rlik sezedi.

Ha'zirgi ku'nde ma'mlekettin' wo'zi mine usi'nday qorg'awshi' rolin ni'zamlari', sudi' ha'm huquq ta'rtip organlari' arqali' atqaradi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ha'rbir shaxsqa huquq ha'm yerkinliklerin sud arqali' qorg'aw, ma'mleketlik organlar, lawazi'mli' shaxslar, ja'miyetlik birlespelerdin' ni'zamg'a jat is-ha'reketleri u'stinen sudqa shag'i'm yetiw huquqi'na kepillik beriledi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 44-statya.

Bul huquq qa'nigeli yuridikalig' ja'rdemge mu'taj bolg'an ha'rbir adam advokatqa xabarlasip, mine usi'nday ja'rdemnen paydalani'wi' mu'mkin yekenligin na'zerde tutadi'. Qandayda bir jag'dayda, ha'tte yeger wol ji'nayat islep ayi'plang'an bolsa da, insang'a bul ja'rdemdi beriwden bas tarti'wg'a hesh kinnin' haqi'si' joq.

Ma'mleketimizde jas wo'spirimler, miynetke jaramsi'zlar ha'm kekse adamlar ayri'qsha qorg'aladi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Jas wo'spirimler, miynetke jaramsi'zlar ha'm jalg'i'z basli' kekseledin' huquqlari' ma'mlekettin' qorg'awi'nda boli'p yesaplanadi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 45-statya.

2. INSAN HUQUQ HA'M YERKINLIKLERININ' KEPILLIKLARI

Demokratiyalıq ma'mlekette insan huquqlari'n qorg'awdi'n' isenimli mexanizmi za'ru'r. Bunday mexanizm huquqlardi'n' ju'zege shi'g'ari'li'wi' u'stinen qadag'alawdi' (monitoring) talap yetedi.

Bunday mexanizm yelimizde de bar. Wol tek ma'mleket organlari' arqali' yemes, al sonday ja'miyetlik birlespeler arqali', ma'selen, ka'siplik awqamlari', advokaturalar ha'm huquqti' qorg'awshi' sho'lkemler menen de an'lati'lg'an.

Qorg'ani'w sistemasi' to'mendegilerdi wo'z ishine aladi':

– a'dil sudlawdi' a'melge asi'ratug'i'n sud organlari';
– ni'zamlardi'n' toli'q wori'nlani'wi' u'stinen qadag'alawdi' a'melge asi'ratug'i'n ha'm de insan yerkinlikleri ha'm huquqlari'n qorg'aytug'i'n prokuratura organlari';

– huquq-ta'rtpiti ta'miyinlew ha'm puqaralardi'n' huquqlari'n qorg'aw boyi'nsha minnetlemelerdi wori'nlaytug'i'n Ishki isler ministrliqi organlari'.

– puqaralarg'a wolardi'n' huquqlari'n qorg'awda yuridikali'q ja'rdem ko'rsetetug'i'n advokatura;

– huquqti' qorg'awshi' sho'lkemler ha'm ka'siplik awqamlari'.

Huquqi'y ma'mlekette insan huquqlari'na boysi'ni'wi'na kepillik beretug'i'n ko'p g'ana usi'llar ha'reket yetedi. Wolardi'n' arasi'nda ayri'qsha wori'n sud qorg'awi'na tiyisli. Bul qorg'aw formasi'nan ha'rbir adam paydalani'wi' mu'mkin. Buni'n ushi'n sudqa sudti'n' talqi'lawi' ushi'n tiykar boli'p xi'zmet yetetug'i'n dawa arzasi' menen mu'ra'jat yetiw jetkilikli.

Huquqi'y ma'mlekette sud g'a'rezsiz a'dil sudlaw organi' bolg'ani' sebepli ha'r qanday tarti'sli' isti sheshetug'i'n sudya tek ni'zamg'a boysi'nadi'.

Sudya ani'q jumi'slardi' sheship ati'rg'anda qali's boli'wi', yag'ni'y wo'zinin' jeke simpatiya ha'm antipatiyasi'nan joqari' turi'wi', parag'a sati'lmasli'g'i' lazi'm. Hesh kim, ha'kimiyat ha'm joqarg'i' basqari'w organlari' da sudti'n' jumi'si'na aralasi'wg'a haqi'si' joq.

«Puqaralardi'n' mu'ra'jatlari' haqqi'nda»g'i' Ni'zamg'a muwapi'q:

– ha'rbir puqara lawazi'mli' shaxslardi'n' ni'zamg'a qayshi' is-ha'reketi yamasa ha'reketsizligi u'stinen joqarg'i' organg'a shag'i'm yetiwge haqi'li';

– yegerde puqara sudti'n' qarari'nan qanaatlanbasa, woni'n' u'stinen shag'i'm yetiwge haqi'si' bar.

3. INSAN HUQUQLARI' BOYI'NSHA MILLIY INSTITUTLAR

O'zbekistanni'n' g'a'rebsiz rawajlani'w ji'llari'nda insan huquqlari'n qorg'aw boyi'nsha insan huquqlari'n qorg'aw mexanizmin biraz ken'eytiwge bag'darlang'an jan'a milliy institutlar du'zildi. Wolardi'n' qatari'na to'mendegiler kiredi:

- Oliy Majlistin' insan huquqlari' boyi'nsha Wa'killik instituti – Ombudsman;
- Insan huquqlari' boyi'nsha Milliy woray;
- O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti jani'ndag'i' ha'rekettegi ni'zamshi'li'q hu'jjetleri monitoringi instituti'.

OMBUDSMAN

Insan huquqlari' boyi'nsha Wa'killik instituti' – Ombudsman 1995-ji'li' ni'zam shi'g'ari'wshi' ha'kimiyat sistemasi'nda, yag'ni'y Oliy Majlis jani'nda sho'lkemlestirilgen ha'm sudlawshi' sanalmaydi'. Ombudsman ma'mleketlik organlar ta'repinen insan huquqlari'na boysi'ni'li'wi' u'stinen parlament qadag'alawi'n a'melge asi'radi'.

Ombudsmanni'n' wazi'ypalari'na to'mendegiler kiredi:

- yelde insan huquqlari'na boysi'ni'wi' menen baylani'sli' bolg'an jumi'slardi'n' jag'dayi'n u'yreniw;
- insan huquqlari' buzi'li'wi' sebeplerin ani'qlaw, wolardi' saplasti'ri'w boyi'nsha bag'darlamalar islep shi'g'i'w;
- insanni'n' buzi'lg'an huquqlari'n tiklew ushi'n ani'q ilajlar ko'riw.

Ombudsman jani'nda konstituciyali'q huquq ha'm yerkinliklerge boysi'ni'li'wi' boyi'nsha komissiya du'zilgen. Wol wo'z ati'na puqaralar ha'm sho'lkemlerden kelgen mu'ra'jatlardi' ko'rip shi'g'adi'.

Wo'z ni'zamlı' huquqlari' buzi'lg'anli'g'i' haqqi'nda shag'i'm menen ha'rbir adam (respublika puqarasi', shet yel puqarasi' yaki puqarali'g'i' bolmag'an shaxs) Ombudsmang'a tek qorg'awdi'n' basqa barli'q qurallari'nan (sudqa, prokuraturag'a ha'm basqalarg'a mu'ra'jat yetiwden) paydalang'annan keyin mu'ra'jat yetiwi mu'mkin. Fakt tasti'yi'qlansa Ombudsman huquq buzi'wshi'li'qqa jol qoyg'an sho'lkemge wo'z juwmag'i' menen mu'ra'jat yetedi.

Ombudsman juwmag'i' usi'ni's xarakterine iye. Juwmaq itibarg'a ali'nbaso, Ombudsman wo'zinin' ji'lli'q bayanati'nda bul haqqi'nda Oliy Majliske xabarlaydi'.

Ombudsmang'a shag'i'm jazba tu'rde barli'q za'ru'r hu'jjetler (wo'z shag'i'mi'na basqa sho'lkemlerdin' juwaplari', sudti'n' qarari', hu'kimi ha'm basqalar)di qosi'msha yetken halda beriledi;

Shag'i'mdi' ko'rip shi'g'i'w ushi'n won ku'nlik mu'ddet belgilenedi.

Insan huquqlari' boyi'nsha O'zbekistan Respublikasi' Milliy worayi'

Insan huquqlari' boyi'nsha O'zbekistan Respublikasi' Milliy worayi', 1996-ji'li' 31-oktyabrde atqari'w ha'kimiyati' sistemasi'ni'n' qurami'nda du'zilgen. Wol yelde huquqti' qorg'aw jumi'si'n sho'lkemlestiriwshi ma'mleketlik sho'lkem yesaplanadi'.

Insan huquqlari' boyi'nsha O'zbekistan Respublikasi' Milliy worayi'ni'n' wazi'ypalari':

- insan huquqlari' tarawi'ndag'i' ni'zam hu'jjetlerin jetilistiriw;
- bul tarawdag'i' jumi'slardi'n' milliy bag'darlamasi'n islep shi'g'i'w;
- insan huquqlari'n qorg'awdi'n' sudtan ti'sqari' sistemasi'n sho'lkemlestiriwge ja'rdem beriw;
- insan huquqlari' menen baylani'sli' bolg'an ma'seleler boyi'nsha huquqti' qorg'awshi' organlarga usi'ni'slar menen mu'raj'at yetiw.
- insan huquqlari'ni'n' buzi'li'wi' haqqi'ndag'i' jeke shag'i'm ha'm arzalardi' ko'rip shi'g'i'w.

O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti jani'ndag'i' a'meldegi ni'zamshi'li'qti' monitoring qi'li'w instituti'

Bul institut O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' 2005-ji'l 2-apreldegi Biyligi menen du'zilgen boli'p, ilimiy-izertlew ekspert ma'kemesi yesaplanadi'. O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' Biyligine muwapi'q 2011-ji'l 4-maydan baslap institut moyni'na ni'zam do'retiwshiligi xi'zmetin, ma'mleketlik ha'kimiyat ha'm basqari'w sistemasi'n jetilistiriw, sonday-aq, demokratiyali'q reformalardi' teren'lestiriw ha'm de yelimizde puqarali'q ja'miyetti qaliplestiriwge bag'darlang'an ni'zam joybarlari' ekspertizasi'n

wo'tkeriw ha'm usi'ni'slardi' islep shi'g'i'w tarawi'nda jan'a wazi'ypalar ha'm de funkciyalar ju'klep qoyi'lg'an.

Institutti'n' tiykarg'i' wazi'ypasi' – ni'zam joybarlari'n ha'r ta'repleme huquqi'y ekspert qi'li'w, ni'zamshi'li'q hu'jjetleri joybarlari'n barli'q basqi'shlar boyi'nsha ko'rip shi'g'i'w ha'm qabi'l yetiwde teren' tiykarlang'an ekspert bahalari'n ha'm juwmaqlari'n tayarlaw.

1-tapsi'rma

Ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin', Siz ximiya kombinati' jaylasqan qalada jasaysi'z. Bul ka'rxana bir neshe ji'llar dawami'nda islep kelmekte. Mine usi' da'wir dawami'nda xali'q arasi'nda ju'rek qan-tami'r ha'm wo'kpe kesellikleri ko'beydi. Xali'qti'n' salamatli'g'i'ni'n' jag'dayi'n teren' tekseriw na'tijesinde keselliktin' ko'beyip bari'wi' qorshap turg'an wortali'qti'n' pataslani'wi' menen baylani'sli' yekenligi ani'qlandi'. Ka'rxana ha'kimshiligi tazalaw quri'lmalari'n wornati'w boyi'nsha wa'delerin wori'nlamay ati'r.

Ja'ma'a'tshilik usi' mashqalani' qalay sheshiwi mu'mkin? Usi'nday jag'dayda qanday ha'reketler na'tiyjeli boladi'?

2-tapsi'rma

To'mendegi jag'daylarda insan huquqlari'n qorg'awdi'n' qanday mexanizmlerinen paydalani'w mu'mkin?

1. Sizdi qorqi'tpaqta, sizge jazalaw menen qa'wip salmaqta, ti'ni'msi'z qon'i'raw yetip, kemsitpekte.

Ne islew kerek?

2. Sizdi ji'nayat islegenlikte ayi'plap ati'r. Qaysi' sho'lkemnin' qorg'awi'na su'yeniwin'iz mu'mkin?

Bunday jag'dayda ne islewin'iz kerek?

3. Siz nahaq ja'birlengenin'izge, sizdi qapa yetkenine, kemsitkenine isenim payda yettin'iz.

Ne islew kerek?

4. Keshte dosti'n'i'z benen shi'ni'g'i'wdan kiyati'rsi'z. Sizdi milicioner toqtatti', miliciya bo'limine ali'p ketpekshi boli'p tur.

Bunday jag'dayda wo'zin'izdi qalay uslawi'n'i'z kerek?

Juwmaq shi'g'arami'z

Huquq ha'm
yerimliklerdin' kepilliklari

- insan huquqlari'n qorg'aw mexanizmi: sudlar, prokuratura, miliciya, advokatura;
- insan huquqlari'n ju'zege shi'g'ari'w monitoringi;
- «Puqaralardi'n' mu'ra'jatlari' haqqi'nda»g'i' Ni'zam (13.12. 2002-ji'lg'i' jan'a redakciyasi');
- Ombudsman;
- 1996-ji'l – Insan huquqlari' boyi'nsha O'zbekistan Respublikasi' Milliy worayi' du'zildi;
- 2005-ji'l – O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti jani'ndag'i' ha'reketegi ni'zamshi'li'qti' monitoring qi'li'w instituti' sho'lkemlestirildi.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. «Konstituciya'li'q kepillikler» degen tu'siniktin' ma'nisin ayti'p berin'.
2. O'zbekistanda insan huquqlari'ni'n' qanday qosi'msha milliy mexanizmleri jarati'lg'an? Wolar qanday wazi'ypalardi' atqaradi'?
3. Ne ushi'n insang'a ka'siqlik bilimlar menen birgelikte huquqi'y bilimlar de za'ru'r?

12-§. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' PUQARALARI'NI'N' KONSTITUCIYALI'Q MINNETLARI

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- puqaralardi'n' konstituciya'li'q minnetlari neden ibarat yeklenligin;
- jas wo'spirimlaridin' O'zbekistan Respublikasi' ni'zam hu'jjetlarin buzg'ani' ushi'n juwapker yeklenligin;
- huquqlar ha'm minnetlaridin' u'zliksiz birligin bilip alasi'z.

1. Huquqlar ha'm minnetlar birligi.

2. Ni'zam aldi'nda ha'mme ten' yesaplanadi'.

3. Konstituciya'li'q minnetlarerge boysi'nbag'anli'g'i' ushi'n juwapkerlik.

1. HUQIQLAR HA'M MINNETLER BIRLIGI

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'nda tek O'zbekistan Respublikasi' puqaralari'ni'n' tiyqarg'i' huquqlari' yemes, al wolardi'n' minnetleri de belgilep berilgen.

Ko'pshilikke belgili bir haqi'yqat bar: «**Da'l usi' huquqlarsi'z minnetler bolmag'ani' si'yaqli' minnetlersiz huquqlar da bolmaydi'**».

Buni' turmi'sti'n' wo'zi tasti'yi'qlaydi'. Ja'miyette jasap, wo'zine uqsa'g'anlar menen qatnasta boli'p, insan toli'q yerkin bola almaydi', a'tiraptag'i' adamlardi' inabatqa almawdi'n' hesh ilaji' joq.

Bul princip ha'rbir puqarag'a tiyisli yesaplanadi' ha'm de yeldin' Konstituciyasi' ha'm ni'zamlari'nda bekkemlep qoyi'lg'an minnetlemelerden bas tarti'wg'a hesh kim haqi'li' yemes yekenligin an'latadi'.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' (XI bap) puqaralardi'n' to'mendegi minnetlerin na'zerde tutadi':

- Konstituciya ha'm ni'zamlarg'a boysi'ni'w (48-statya);
- O'zbekistan xalqi'ni'n' tariyx'i'y, ruwx'i'y ha'm ma'deniy miyrasi'n' qa'sterlep saqlaw (49-statya);
- qorshap turg'an wortali'qqa abaylap qatnas jasaw (50-statya);
- ni'zamda belgilengen sali'qlar, jergilikli ji'yi'mlardi' to'lew (51-statya);
- wo'z yelinin' qorg'awshi'si' boli'w, a'skeriy yaki alternativ xi'zmetti wo'tew (52-statya).

Sunday-aq, Konstituciyada wo'z huquq ha'm yerkinliklerin a'melge asi'ri'wda puqaralar basqa adamlardi'n' hu'qi'qlari', yerkinlikleri, abi'roy ha'm qa'dirin hu'rmet yetiwi kerekligi ayri'qsha atap ko'rsetiledi (48-statya).

Konstituciyali'q minnetler ha'm ni'zamlar puqaralar ta'repinen wori'n-lanbasa ha'kimshilik, puqarali'q yaki ji'nay'i'y juwapkerlik ku'shke kiredi.

2-tapsi'rma

Ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin', Sizin' klasi'n'i'z – wonsha u'lken yemes ja'miyet. Sizin'she, yeger woni'n' puqaralari' ba'rshe huquq ha'm yerkinliklerge iye bolsa, biraq wolardi'n' birde-bir minneti bolmasa, ne ju'z beredi?

2. NI'ZAM ALDI'NDA HA'MME TEN' YESAPLANADI'

Ni'zam aldi'nda jalpi' ten'lik principi socialli'q shi'g'i'si', iyelegen lawazi'mi' ha'm basqalarg'a qaramastan ma'mleketin' barli'q puqaralari'na

yengiziledi. Birde-bir puqara Konstituciya menen belgilengen minnetlerden bas tarti'wi' yamasa azat yetilmewi sha'rt.

Konstituciya ha'm ni'zamlarg'a boysi'ni'w ma'mleket puqaralari'ni'n' yen' tiykarg'i' minneti yesaplanadi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Barli'q puqaralar Konstituciyada belgilep qoyi'lg'an minnetlerdi wori'nlaydi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 47-statya.

Tariyx'i'y ha'm ma'deniy miyrasti' qa'sterlep saqlaw

O'zbekistan xali'qlari'ni'n' tariyx'i'y yestelikleri, ma'deniy ha'm ruwx'i'y miyrasi' pu'tkil xali'qti'n' milliy bayli'g'i' yesaplanadi'. Bul milliy bayli'q a'sirler dawami'nda jarati'ldi' ha'm ha'r birimiz ata-babalari'mi'zdi'n' tariyx'i'y ha'm ma'deniy miyrasi'n saqlap qali'wi'mi'z lazi'm.

Qorshap turg'an ta'biyiy wortali'qqa abaylap qatnas jasaw

Qorshap turg'an ta'biyiy wortali'qqa abaylap qatnasta boli'w za'ru'rli'gi Konstituciyada (50-statya) ha'm «O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ta'biyati'n qorg'aw haqqi'nda»g'i' Ni'zamda sa'wlelendirilgen boli'p, wolar puqaralardi'n' moyni'na to'mendegi minnetlerdi ju'kleydi:

- ta'biyat resurslari'nan maqsetke muwapi'q paydalani'w;
- ta'biyat bayli'qlari'n qa'sterlep saqlaw;
- ta'biyat obyektleri menen baylani'sli' bolg'an ma'deniy miyrasti' saqlap qali'w.

Bu'gingi ku'nde insan wo'miri ushi'n ta'biyatti' joq yetiw, hawa, jer ha'm suwdi' pataslawdan arti'q qa'wip-qa'ter joq. Ta'biyatti' qutqara woti'ri'p, biz wo'z-wo'zimizdi apatshi'li'qtan saqlaymi'z.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Puqaralar O'zbekistan xalqi'ni'n' tariyx'i'y, ruwx'i'y ha'm ma'deniy miyrasi'n qa'sterlep saqlawg'a ma'jbu'r yesaplanadi'.

Ma'deniyat yestelikleri ma'mleket qorg'awi'nda.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 49-statya.

Watandi' qorg'aw

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi'nda Watan qorg'awshi'si' boli'w yeldin' ha'rbir puqarasi'ni'n' minneti dep ja'riyalag'an (52-statya). 12.12.2002-ji'lg'i' (wo'zgerisler kirgizilgen) «Uluwma a'skeriy minnet ha'm a'skeriy xi'zmet haqqi'nda»g'i' Ni'zamg'a muwapi'q wo'z Watani'n qorg'aw minneti puqaralar ta'repinen a'skeriy yaki alternativ xi'zmetti wo'tew joli' menen atqari'ladi'.

Alternativ xi'zmette a'dette xali'q xojali'g'i' ka'rxanalari'nda qanigelik talap yetilmeytug'i'n jumi'slardi' wori'nlawg'a tarti'w ko'zde tuti'ladi'.

Hayallar ti'ni'sh da'wirde a'skeriy xi'zmetke shaqi'ri'lmaydi'.

O'zbekistanda turaqli' jasap ati'rg'an yamasa waqi'tsha bolg'an basqa ma'mleketlerdin' puqaralari' ha'm puqarali'g'i' joq shaxslar a'skeriy xi'zmetti wo'temeydi ha'm de yelimizdin' woqi'w wori'nlarini'nda a'skeriy tayarli'qan wo'tpeydi.

Mu'ddetli a'skeriy xi'zmetke salamatli'g'i'na qarap a'skeriy xi'zmetke jaramli', shaqi'ri'w ku'ninde 18 jasqa tolg'an yer balalar shaqi'ri'ladi'. 1993-ji'li' 14-yanvar ku'ni bizin' ma'mleketimizde **Watan qorg'awshi'lari' ku'ni** dep jariyalang'an.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi'n qorg'aw O'zbekistan Respublikasi' ha'rbir puqarasi'ni'n' minneti yesaplanadi'. Puqaralar ni'zamda belgilengen ta'rtipte a'skeriy yaki alternativ xi'zmetti wo'tewge ma'jbu'r.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 52-statya.

Bilim ali'w – jas wo'spirimlardin' tiykarg'i' minnetlemesi

Yer jetpegen yelimiz puqaralari'ni'n' tiykarg'i' minnetlerinen biri uluwma worta bilim ali'wdan ibarat. Mektepte 9 ji'lli'q bilim alg'annan keyin woqi'wshi'lar akademiya'li'q licey, ka'sip-wo'ner kolledjlerinde yaki basqa qa'nigelestirilgen woqi'w wori'nleri'nda bilim ali'wdi' dawam yettiredi.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'na muwapi'q ha'rbir adam bilim ali'w huquqi'na iye ha'm biypul uluwma bilim ali'wg'a kepillik beriledi.

Ha'zirgi ku'nde respublikada 50 den aslam joqari' ha'm 1500 den aslam worta arawli' woqi'w worni', 10 mi'n'g'a jaqi'n uluwma worta bilim beretug'i'n mektepler islep tur, Wolardi'n' pu'tkil ku'sh-g'ayrati' bilim ali'wshi'lar mektepti pitkergennen keyin de ha'r ta'repleme jetiliskan, joqari' ma'deniyat da'rejesindegi do'retiwshi shaxslar boli'wi'na qarati'lg'an.

3. KONSTITUCIYALI'Q MINNETLEMELERGE A'MEL QI'LMAG'ANI' USHI'N JUWAPKERLIK

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ha'kimshilik juwapkerlik haqqi'ndag'i' Kodeksine muwapi'q, ni'zam buzi'wshi'li'q ju'z bergen ku'nge shekem 16 jasqa tolg'an puqaralar ha'kimshilik juwapkerlikke tarti'li'wi' lazi'm.

13 jastan wo'spirimler ayi'pti' awi'rlasti'ratug'i'n jag'daylarda qastan adam wo'ltiriy, al 14 jastan qastan adam wo'ltiriy, qastan ju'da' awi'r yaki jen'il jaraqatlag'an, qi'ynaw, nami'si'na tiyiw, adam urlaw, basqi'nshi'li'q, talanshi'li'q, urli'q, transport qurallari'n aydap qashi'w ha'm basqa da awi'r ni'zam buzi'wshi'li'qlar ushi'n ji'nayi'y juwapkerlikke tarti'ladi'.

Jas wo'spirim ni'zam buzi'wshi'larg'a to'mendegi jaza tu'rleri qollani'li'wi' mu'mkin:

- ja'ma'a'tshiliktin' yeskertiwi;
- keltirilgen zi'yandi' qaplaw minnetlemesin qoyi'w;
- ja'riyma;
- azatli'qtan ayi'ri'w.

Jas wo'spirim ni'zam buzi'wshi'lar jazani' jas wo'spirimler ushi'n mo'l-sherlengen koloniyalarda yaki jabi'q tu'rdegi arnawli' ta'lim-ta'rbiya ma'kemelerinde wo'teydi.

Juwmaq shi'g'arami'z

Обязанности граждан

- ni'zam aldi'nda ha'mme ten' yesaplanadi';
- huquqlar minnetlersiz bolmaydi';
- Konstituciyag'a ha'm ni'zamlarg'a a'mel qi'li'w;
- basqa adamlardi'n' huquqlari', yerkinlikleri, abi'royi' ha'm qa'dir-qi'mbati'n hu'rmet yetiw;
- O'zbekistan xalqi'ni'n' tariyx'i'y, ruwx'i'y ha'm ma'deniy miyraslari' saqlani'p qali'wi' boyi'nsha g'amxorli'q yetiw;
- tariyx'i'y ha'm ma'deniy yesteliklerdi qa'sterlep saqlaw;
- ni'zam menen belgilengen sali'qlardi' to'lew;
- a'skeriy yamasa alternativ xi'zmetti wo'tew;
- qorshap turg'an ta'biyiy wortali'qqa abayli' qatnasta boli'w.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Sizin'she, ma'mleket puqaralari' huquq ha'm yerkinliklerinin' a'melge asi'wi' ushi'n wolardi'n' Konstituciyada bekkemlep qoyi'li'wi' faktinin' wo'zi g'ana jeterli me?
2. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'nda ma'mleket puqaralari' ushi'n belgilengen minnetlerdi ayti'p berin'.
3. Qanday pikirdesiz, nege huquqlar minnetlersiz bolmaydi'?
4. Yelimiz Konstituciyasi'na ha'm ni'zamlari'na boysi'nbag'ani' ushi'n jas wo'spirimlarga qanday ha'kimshilik ha'm ji'nayi'y juwapkerlik belgilengen?
5. O'zbekstang'a basqa ma'mleketlerden kelip ni'zam buzg'an puqaralar qaysi' ni'zamlar menen juwap beredi?

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NI'N' JI'NAYAT KODEKSI

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' 22.09.1994-ji'lg'i' Ni'zami' menen tasti'yi'qlang'an.
01.04.1995-ji'ldan ku'shke kirgen (wo'zgerisler kirgizilgen)

81-statya. Jaza sistemasi'.

Won segiz jasqa tolmastan ji'nayat islegen shaxslarg'a to'mendegi taykarg'i' jazalar qollani'li'wi' mu'mkin:

a) jariyma; b) qulqi'n du'zeti'w jumi'slari'; d) qamaq; e) azatli'qtan ayi'ri'w.

Won segiz jasqa tolmastan ji'nayat islegen shaxslarg'a qosi'msha jazalar tayi'nlani'wi' mu'mkin yemes.

82-statya. Jariyma

Jariyma yen az is haqi'ni'n' yeki yesesinen jigirma yesesine shekem mug'darda tayi'nlanadi'. Ayi'pker jariyma to'lewden alti' ay dawami'nda bas tartsa, sud to'lenbegen jariyma mug'dari'n qulqi'n du'zeti'w jumi'slari' jazasi' menen almasti'radi'. Bunda yen' az is haqi'ni'n' yeki yesesi mug'dari'ndag'i' jariyma qulqi'n du'zeti'w jumi'slari'ni'n' bir ayi'na ten'lestirip yesaplanadi'.

83-statya. Qulqi'n du'zeti'w jumi'slari'.

Qulqi'n du'zeti'w jumi'slari' tek miynetke jaramli' jas wo'spirimlerge wo'z jumi's worni'nda wo'tew, ayi'pker hesh jerde islemese, usi' jazani'n' wori'nlani'wi'n qadag'alawshi' organlar belgilep beretug'i'n wo'zi jasaytug'i'n aymaqtag'i' basqa wori'nlarda wo'tew si'pati'nda bir aydan bir ji'lg'a shekem tayi'nlanadi'.

84-statya. Qamaq.

Qamaq bir aydan u'sh ayg'a shekemgi mu'ddette tayi'nlanadi'.

85-statya. Azatli'qtan ayi'ri'w.

Jas wo'spirimlerge azatli'qtan ayi'ri'w jazasi' alti' aydan won ji'lg'a shekem mu'ddette tayi'nlanadi'. Usi' Kodekstin' 86-statyasi'ni'n' yekinshi, u'shinshi ha'm to'rtinshi bo'limlerinde na'zerde tuti'lg'an halatlar bug'an kirmeydi.

Azatli'qtan ayi'ri'w ji'nayat islegen waqti'nda won u'sh jastan won alti' jasqa shekem bolg'an shaxslarg'a : b) awi'r ji'nayat ushi'n – jети ji'lg'a shekem; d) ju'da' awi'r ji'nayat ushi'n – won ji'lg'a shekem mu'ddette tayi'nlanadi'.

Azatli'qtan ayi'ri'w ji'nayat islegen waqti'nda won alti' jastan won segiz jasqa shekem bolg'an shaxslarg'a: a) awi'r ji'nayat ushi'n – jети ji'lg'a shekem; b) ju'da' awi'r ji'nayat ushi'n won ji'l mu'ddette shekem tayi'nlanadi'.

Puqaralar wo'z huquq ha'm yerkinliklerin a'melge asi'ri'wda basqa shaxslardi'n', ma'mleket ha'm ja'miyettin' ni'zamli' ma'pleri, huquqlari' ha'm yerkinliklerine zi'yan tiygizbewi sha'rt.

**O'zbekistan Respublikasi'ni'n'
Konstituciyasi', 20-statya.**

13-§. JA'MIYETLIK BIRLESPELER HA'M G'ALABA XABAR QURALLARI'NI'N' JUMI'SI'

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- demokratiyali'q ma'mlekettegi ideologiyali'q ha'm siyasiy qaraslardi'n' ha'r qi'yli'li'g'i'n';
- demokratiyani'n' quram bo'limi si'pati'nda ja'miyetlik birlespelerdin' jumi'si'n';
- g'alaba xabar qurallari'ni'n' jumi's principi'lerin bilip alasi'z.

1. Ja'miyetlik birlespeler ne ushi'n kerek?

2. Ja'miyetlik birlespelerdi du'ziw ha'm jumi's ju'rdiziw principi'leri.

2. G'alaba xabar qurallari'.

1. JA'MIYETLIK BIRLESPELER NE USHI'N KEREK?

Ja'miyetlik birlespeler – bul wo'z ma'pleri ha'm tilekleri, wo'z qa'biletleri ha'm talantlari'n ko'rsetiw imkaniyati'nan kelip shi'qqan halda ha'r qi'yli' toparlarg'a birlesiw joli' menen ja'miyetlik turmi'sta qatnasi'w ushi'n yelimiz xalqi' birlespelerinin' a'melde payda boli'wi'.

Sizin'she, ja'miyetlik birlespeler ha'm g'alaba xabar qurallari' ma'mleketke ne ushi'n kerek? Adamlardi'n' ha'r qi'yli' toparlari', partiyalar ha'm massali'q ha'reketlerdin' ja'miyet turmi'si'ndag'i' qatnasi' qanshelli a'hmiyetli?

1-tapsi'rma

O'zbekistan Respublikasi'ndag'i' qanday ja'miyetlik birlespelerdin' jumi'si' haqqi'nda yesitkenin'izdi, gazetalarda woqi'g'ani'n'i'zdi', wo'zin'iz jumi'si'nda qatnasqani'n'i'zdi' bir yeslen'.

Ja'miyetlik birlespeler birdey ma'pler tiykari'nda puqaralardi'n' qa'lewi na'tiyjesinde payda bolg'an du'zilme yesaplanadi'.

Ja'miyetlik birlespeler to'mendegi formalarda ha'reket yetedi: ja'miyetlik sho'lkemler; massali'q ha'reketler; ja'miyetlik qorlar ha'm basqa hu'kimetlik yemes ma'kemeler.

O'zbekistan Respublikasi'nda mi'naday ja'miyetlik sho'lkemler bar, atap aytqanda, O'zbekistan Hayal-qi'zlar komiteti, «Salamat a'wlad ushi'n» Xali'qarali'q qori', «Kamolot» jaslar ja'miyetlik ha'reketi, «Sen jalg'i'z yemessen'» Respublika ja'ma'a'tshilik balalar qori', «Nuraniy» veteranlar ken'esi, «Ma'ha'lle» qori' ha'm basqalar.

2-tapsi'rma

Kesteni tolti'ri'n'.

Ja'miyetlik birlespelerdin' tu'rleri	Ati'
Ka'siplik awqamlar	
Siyasiy partiyalar	
Nurani'ylar sho'lkemi	
Do'retiwshi awqamlar	
Ja'miyetlik qayi'r-saqawat qorlari'	
Hayallar, jaslar, balalar sho'lkemleri	

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' puqaralari' ka'siplik awqamlarg'a, siyasiy partiyalarg'a ha'm basqa da ja'miyetlik birlespelerga ja'mlesiw, massali'q ha'reketlerde qatnasi'w huquqi'na iye boli'p yesaplanadi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 34-statyadan.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

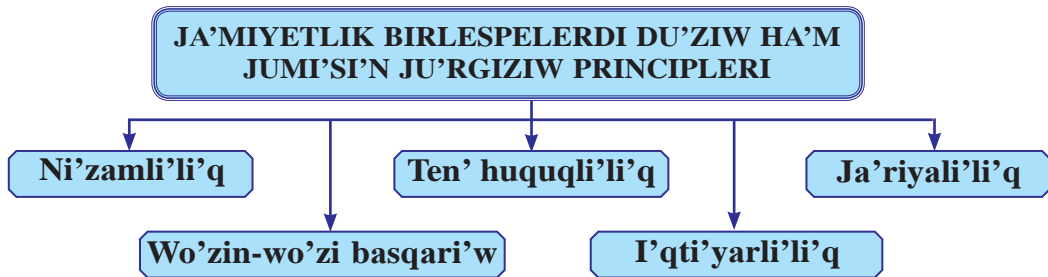
O'zbekistan Respublikasi'nda ni'zamda belgilengen ta'rtipte dizimnen wo'tkerilgen ka'siplik awqamlar, siyasiy partiyalar, ali'mlardi'n' ja'miyetleri, hayal-qi'zlar, nurani'ylar ha'm jaslar sho'lkemleri, do'retiwshi awqamlar, massali'q ha'reketler ha'm puqaralardi'n' basqa awqamlari' ja'miyetlik birlespeler si'pati'nda tasti'yi'qlanadi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 56-statya.

2. JA'MIYETLIK BIRLESPELERDI DU'ZIW HA'M JUMI'SI'N JU'RGIZIW PRINCIPI

Ma'mleketlik sho'lkemler menen bir qatarda yelimiz xalqi'ni'n' huquqlari'n qorg'aytug'i'n ka'siplik awqamlar jurti'mi'zdag'i' yen' g'alabali'q ja'miyetlik birlespeler boli'p tabi'ladi'. Bu'gingi ku'nde ka'siplik awqam sho'lkemleri ma'mleketlik basqari'w organlari'nan g'a'rezsiz boli'p, tek xi'zmetker ha'm ja'miyet ma'pleri paydasi' ushi'n jumi's ali'p baradi'.

8-sxema

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ka'siplik awqamlari' xi'zmetkerlerinin' socialli'q-ekonomikali'q huquqlari'n ha'm ma'plerin an'latadi' ha'm qorg'aydi'. Ka'siplik sho'lkemlerge ag'za boli'w yerкли yesaplanadi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 59-statya.

Ma'mleket penen ja'miyetlik birlespeler arasi'ndag'i' wo'z ara mu'na'sibetlerde ni'zam hu'jjetleri menen to'mendegi principler belgilengen:

Ma'mleket	Ja'miyetlik birlespeler
Ja'miyetlik birlespelerdin' huquqlari ha'm ni'zamli' ma'plerine zi'yan tiygizbew.	Ma'mleketlik organlar ha'm lawazi'mli' shaxslardi'n' jumi'salri'na aralasi'wg'a jol qoyi'lmaydi'.
Konstituciyag'a muwapi'q bolg'an, wolardi'n' ustavi'nda na'zerde tuti'lg'an wazi'ypalari'n atqari'wi' ushi'n jag'day jarati'wg'a kepillik beredi.	Ja'miyetlik birlespelerdin' ilajlari', tiykari'nan, qatnasi'wshi'lardi'n' jumi's waqti'nan ti'sqari' payi'tta usi' birlespenin' qarji'lari' yesabi'nan wo'tkeriledi.
Ni'zamda ko'zde tuti'lg'an halatlardan ti'sqari' ma'mleketlik organlar ha'm lawazi'mli' shaxslardi'n' ja'miyetlik birlespeler jumi'si'na aralasi'wg'a jol qoyi'lmaydi'.	Ja'miyetlik birlespeler ma'plerine tiyisli ma'seleler ma'mleketlik organlar ta'repinen tiyisli Ja'miyetlik birlespeler Ma'mleketlik ha'kimiyatti' wo'z wa'killeri arqali' a'melge asi'ri'w.

Barli'q ja'miyetlik birlespeler wo'z ustavlari' tiykari'nda ha'm O'zbekistan Respublikasi'ni'n ha'rekettegi ni'zam hu'jjetleri shen'berinde jumi's ali'p baradi'.

Ideologiyali'q plyuralizmnin' a'hmiyetli qag'i'ydalari'nan biri du'nyali'q xarakterdi ma'mleketimiz ta'repinen ta'n ali'ni'wi' yesaplanadi'. Bul na'rse qanday da bir din ma'mleket dini yamasa ma'jbu'riy diniy isenim si'pati'nda wornati'la almaytug'i'ni', diniy sho'lkemler ma'mlekettan bo'lingenin ha'm ni'zam aldi'nda ten' yekenligin an'latadi'.

Soni'n' menen birge, ma'mleket du'zilgen ja'miyetlik birlespeler qanday maqsetlerde jumi's ali'p bari'p ati'rg'ani'na da biypa'rw a yemes.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Konstituciyali'q du'zimdi zorli'q penen wo'zgertiwdi maqset yetip qoyatug'i'n, respublikani'n' suvereniteti, pu'tinligi ha'm qa'wipsizligine, puqaralardi'n' konstituciyali'q huquq ha'm yerkinliklerine qarsi' shi'g'atug'i'n, uri'sti', socialli'q, milliy, rasali'q ha'm diniy kelispewshilikni tarqati'wshi', xali'qti'n' salamatli'g'i' ha'm ruwx'i'ylig'i'na qa'wip sali'wshi', sonday-aq

a'skeriylestirilgen birlespelerdin', milliy ha'm diniy ruwxtag'i' partiyalardi'n' ha'm ja'miyetlik birlespelerdin' du'ziliwi ha'm jumi'si' qadag'an yetiledi.

Jasi'ri'n ja'miyet ha'm awqamlar du'ziw qadag'an yetiledi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 57-statyadan.

3. G'ALABA XABAR QURALLARI

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'na ha'm O'zbekistan Respublikasi'ni'n' «G'alaba xabar qurallari' haqqi'nda»g'i' Ni'zami'na muwapi'q, ha'rbir puqarag'a so'z yerkinligi: radio arqali', baspa so'zde, televideniye ha'm basqa g'alaba xabar qurallari'nda shi'g'i'w, wo'z pikiri ha'm isenimin a'shkara bayan yetiwge huquq berilgen.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

G'alaba xabar qurallari' yerkin ha'm ni'zang'a muwapi'q isleydi. Wolar xabardi'n' duri'sli'g'i' ushi'n belgilengen ta'rtipte juwapker yesaplanadi'.

Cenzurag'a jol qoyi'lmaydi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 67-statyadan.

Yeste saqlan'!

Cenzura – ideologiyali'q jaqtan zi'yanli' yesaplang'an maqalalardi' qadag'an yetiw maqsetinde gazetalar, jurnallar ha'm basqa basi'li'mlardi'n' basi'p shi'g'ari'w aldi'nan ko'zden wo'tkeriliwi.

Ha'rbir adam haqqi'nda woni'n' razi'li'g'i'si'z xabar ji'ynaw, saqlaw ha'm paydalani'w qadag'an yetilgen. Tek ni'zamda belgilengen jag'daylar bug'an kirmeydi.

Yeger g'alaba xabar qurallari'nda naduri's mag'luwmatlar yamasa insan qa'dir-qi'mbati'n ha'm abi'royi'n kemsitetug'i'n materiallar ji'ynalg'an bolsa, wol mine usi' mag'luwmatlardi' basi'p shi'g'arg'an baspada bunday mag'luwmatlarga biykarlawshi' juwap beriwge haqi'li' yesaplanadi'.

3-tapsi'rma

Sizin'she, adamlar wo'zleri qa'legen barli'q na'rselerdi ja'riyalaw imkaniyati'na iye boli'wi' kerek pe? G'alaba xabar qurallari'nda ja'riyalani'wi' lazim ha'm ja'riyalanbawi' sha'rt bolg'an na'rselerdin' dizimin jazi'n'.

Hu'kimet adamlardi' woni'n' is-ha'reketlerine qarsi' qayrag'an ayi'ri'm bir gazetalardi' belgili mu'ddetke jawi'p qoyadi'.

Sizin'she, bul insan huquqlari'na zi'yan tiygize me? Ma'mleket bashsi'si' worni'nda bolg'ani'n'i'zda, qanday jol tutqan bolar yedin'iz?

Ja'miyet ha'm ha'rbir adamni'n' ma'limleme ali'wi' – ekonomikalı'q ha'm ruwxı'y ko'rkeyiwidin' kepili yesaplanadi'. Biraq, jasalma mag'luwmat yaki jalg'an ja'ma'a'tshilik pikiri qa'liplespewi ushi'n xabar tarqati'w ma'mleket yamasa bir topar shaxslardi'n' monopoliyasi' boli'p qalmawi' lazim.

Demokratiyalı'q huquqi'y ma'mleket quri'wdi'n' tiykarg'i' sha'rtlerinen biri – baspa so'z ha'm xabar yerkinligi yesaplanadi'. Biraq, so'z ha'm baspa so'z yerkinligi toli'q bola almaydi'. Sebebi, televizor ekranı'nda jan'lag'an, gazetada ja'riyalang'an xabardi' millionlag'an adamlar yesitedi, woqi'ydi'. Yeger qanday da bir adam, ka'rxana, wo'ndiris tarmag'i' haqqi'nda qa'te mag'luwmat ayti'lsa, buni'n' menen wolardi'n' abi'royi'na zi'yani' tiyedi, huquqlari' buzi'ladi'. Jala mag'luwmatlar, zorli'q is-ha'reketlerge shaqi'ri'w ha'm basqa is-ha'reketler ushi'n wolardi' ja'riyalag'an g'alaba xabar qurallari' ha'rekettegi ni'zamg'a muwapi'q juwapkershilikke tarti'ladi'.

4-tapsi'rma

G'a'rezsiz baspasoz bola aladi' dep yesaplaysi'z ba?

Qaysi' gazetalardi' turaqli' woqi'p barasi'z?

Di'qqati'n'i'zdi' tartatug'i'n ha'm woni' turaqli' woqi'p bari'wi'n'i'z ushi'n, sizin'she gazeta qanday boli'wi' kerek?

«G'alaba xabar qurallari' haqqi'nda»g'i' Ni'zamg'a muwapi'q to'mendegi jag'daylarda G'XQ i'nan paydalani'wg'a jol qoyi'lmaydi':

– ha'rekettegi du'zimdi, O'zbekistan Respublikasi'ni'n' aymaqli'q pu'tinligin zorli'q penen wo'zgartiw maqsetinde;

– uri's ha'm zorli'qti', milliy, rasali'q ha'm diniy ja'njeldi u'gitlew maqsetinde bolsa;

– ma'mleketlik si'r'lardi' a'shkara yetiw maqsetinde;

Sunday-aq, tergew ha'm prokuratura organlari'ni'n' ruxsati'si'z da'slepki tergew materiallari'n ja'riyalaw da qadag'an yetiledi.

Juvmag shi'g'arami'z

Ja'miyetlik birlespeler ha'm g'alaba xabar qurallari'

- maqset – socialli'q-ekonomikali'q ha'm ja'miyetlik-siyasiy mashqalalardi' sheshiw;
- ja'miyetlik birlespeler, siyasiy partiyalar;
- qayi'rqomli'q qorlari';
- ka'siqlik awqamlar;
- dizimnen wo'tiw ma'jbu'riy yesaplanadi'!
- i'qti'yarli'li'q;
- siyasiy plyuralizm;
- G'XQ – cenzurag'a jol qoyi'lmaydi';
- jala ushi'n – sud juwapkershiligi;
- ma'limleme ali'w – ko'rkeyiw girewi;
- «G'alaba xabar qurallari' haqqi'nda»g'i' Ni'zam (15.01.2007-j'i'lg'i' jan'a redakciyasi').

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Ja'miyetlik birlespelerdin' ma'mleketlik organlardan ayi'rmashi'li'g'i'n ayti'n'.
2. O'zbekistan Respublikasi'nda bar bolg'an ja'miyetlik birlespelerdin' tu'rlerinin' atlari'n sanan'.
3. Ja'miyetlik birlespeler qanday principi'larda du'ziledi ha'm jumi's ali'p baradi'?
4. Ma'mleket ha'm ja'miyetlik birlespelerdin' wo'z ara baylani'slari' qanday ta'rizde a'melge asi'ri'ladi'?
5. O'zbekistan Respublikasi'nda qanday partiyalar ha'm ja'miyetlik birlespelerdi sho'lkemlestiriv qadag'an yetilgen?

6. So'z ha'm baspa so'z yerkinligi qanday ta'rizde ja'miyetke unamsi'z ta'sir ko'rsetiwi mu'mkin?
7. Qanday xabar qurallari'n g'a'rezsiz dep yesaplaw mu'mkin?
8. Ga'pti dawam yetin': «Men gazetalardi' woqi'mayman, sebebi ...».

14-§. SIYASIY PARTIYALARDI'N' JUMI'SI'

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

– demokratiyalı'q huquqi'y ma'mlekette partiyalar xi'zmetinin' a'hmiyeti haqqi'nda;

– O'zbekistan Respublikasi'nda siyasiy partiyalardi'n' jumi'si' ha'm wolardi'n' bag'darlamalari' haqqi'nda bilip alasi'z.

1. Puqaralardi'n' ma'mleketti basqari'wda qatnasi'wi'.

2. O'zbekistan Respublikasi'nda ko'p partiyali'li'q sistemasini'n' qa'liplesiwı.

1. PUQARALARDI'N' MA'MLEKETTI BASQARI'WDA QATNASI'WI'

Insanlar turmi'si'nda tu'rli mashqalalar bar. Mine, usi' mashqalalardi'n' ayi'ri'mlari'n adamni'n' bir wo'zi, al basqalar tek g'ana wo'zgeler menen ja'mlesken halda sheshiwı mu'mkin. Ma'selen, isbilermenlikti rawajlandi'ri'w menen baylani'sli' bolg'an mashqalalar – isbilermenlerdin' ma'plerin qorg'aw, kredit ali'w, sali'qqa tarti'w, si'rtqi' bazarg'a shi'g'i'w ma'selelerin sheshiw ushi'n isbilermenler awqami' du'ziledi. Sonday-aq, basqa toparlar: pensionerler, mayi'plar, jaslar, woqi'ti'wshi'lar, shi'pakerler ha'm basqalar da wo'z mashqalalari'n sheshiw maqsetinde birlesedi.

1-tapsi'rma

To'rt toparg'a bo'linin'.

Sizin' topari'n' i'z yen' ja'mlesken ha'm tati'w yekenligin, soni'n' ushi'n da woni'n' wa'killeri ni'zam shi'g'aratug' i'n organ deputatlari' arasi'nda ko'pshilikke iye boli'wi' kerek yekenligin da' lillawge ha'reket yetip ko'rin'.

Mine, demokratiyalı'q ja'miyet ma'mleket ha'kimiyati' organlari'nda a'ne sol toparlardan tek birewinin' wa'killeri g'ana boli'wi' imkaniyati' joq yekenine wo'zin'iz de isenim payda yettin'iz.

Mine, usi' toparlardan ha'r birinin' ma'pleri an'lati'li'wi' ha'm qorg'ali'wi'na qalayin'sha yerisiw mu'mkin?

2-tapsi'rma

Alti' toparg'a bo'linin': yeki topar siyasiy partiyalardi', qalg'anlari' bolsa pensio-nerler, jaslar, fermerler ha'm hayallar wa'killerin an'latsi'n.

Siyasiy partiyalardi'n' wa'killeri bag'darlamalar islep shi'g'i'p, wolarda joqari'da ayti'p wo'tilgen toparlardi'n' ma'plerin inabatqa alg'an halda wo'z maqset ha'm wazi'ypalari'n belgileydi ha'm de qollap-quwatlawi'na yerisiw ushi'n wolardi'n' arasi'nda u'git-na'siyat jumi'slari'n ju'rgizedi.

Pensionerler, jaslar, fermerler ha'm hayallar toparlari' wo'zlerine ta'n bolg'an mashqalalardi' ani'qlaydi'.

U'git-na'siyat isleri dawami'nda mine usi' partiyalardan qaysi' birin abzal ko'retug'i'ni'n'i'z ani'qlani'wi' lazi'm.

2. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NDA KO'P PARTIYALI'LI'Q SISTEMASI'NI'N' QA'LIPLESIVI

Siyasiy partiyalar du'ziw ha'm wolardi'n' jumi'si'nda qatnasi'w puqaralardi'n' a'hmiyetli siyasiy huquqlari'nan biri sanaladi'. Solay yetip, siyasiy partiya degenimiz ne wo'zi?

Yeste saqlan'!

Siyasiy partiya – O'zbekistan Respublikasi' puqaralari'ni'n' ko'z qarasar, ma'pler ha'm maqsetlerdin' birligi tiykari'nda du'zilgen, ma'mleketlik ha'kimiyat organlari'n qa'liplestiriwde ja'miyettin' belgili bo'liminin' siyasiy yerkin ju'zege shi'g'ari'wg'a umti'li'wshi' ha'm de wo'z wa'killiklari' arqali' ma'mleket ha'm ja'miyet islerin basqari'wda qatnasi'wshi' kewilli birlespesi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' «Siyasiy partiyalar haqqi'nda»g'i' Ni'zami', 1-statya.

Tariyxti'n' bari'si' bir partiyali'li'q sistemasi' ma'mlekette diktatura wornati'li'wi'na ali'p keliwin tasti'yi'qladi'. Al, ko'p partiyali'li'q sistemasi' puqaralarg'a tu'rli partiyalardan talabanlardi' tan'lap ali'wg'a, ja'miyetti ra-wajlandi'ri'wda belgili bag'darlamag'a jen'illik beriwe imkaniyat jaratadi'.

Siyasiy partiyalar ha'r qi'yl'i' qatlam ha'm toparlard'i'n' siyasiy yerkin an'latadi' ha'm wo'zlerinin' demokratiyali'q jol menen saylap qoyi'lg'an wa'killeri arqali' ma'mleket ha'kimiyati'n du'ziwde qatnasadi'.

O'zbekiston Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 60-statyadan.

Ha'rbir puqara wo'zinin' pikirinshe woni'n' ma'plerin an'latatug'i'n, yeldin' rawajlani'wi'na imkaniyat jarati'p beretug'i'n partiyani' tan'lap ali'wi' ushi'n demokratiyali'q huquqi'y ma'mlekette keminde yeki partiya boli'wi' kerek.

Ha'zirgi waqi'tta Oliy Majlis Ni'zamshi'li'q palatasi'nda to'rt siyasiy partiya ha'm O'zbekiston Ekologiyali'q ha'reketi wa'killeri qatnaspqta. Wolar ni'zamshi'li'qti' qa'liplestiriw ha'm ekonomika, ma'deniyat ha'm socialli'q tarawlarda ma'mleket siyasaki'n ju'rgiziwge u'lken ta'sir ko'rsetpekte.

Partiyani'n' ati'	Dizimnen wo'tken sa'nesi	Maqseti
O'zbekistan Xali'q demokratiyalı'q partiyasi' (XDP)	1991-jı'l 1-noyabr	Socialli'q a'dillik, ma'mleketin' rawajlani'wi' ha'm ruwxı'y jan'alani'wi'n ta'miyinlew
«Adolat» social-demokratiyalı'q partiyasi'	1995-jı'l 18-fevral	Huquqi'y demokratiyalı'q ma'mleket quri'w, socialli'q a'dillik wornati'w
Isbilermenler – O'zbekistan liberal-demokratiyalı'q (O'ZLiDeP) partiyasi'	2003-jı'l 3-dekabr	Worta qatlam, kishi biznes iskerleri, isbilermen adamlar, wo'ndiris ha'm basqari'wdi'n' joqari' qa'nigeli mamlanlari'ni'n' ma'plerin qorg'aw
O'zbekistan «Milliy tiklanish» demokratiyalı'q partiyasi'	2008-jı'l 11-avgust	Ma'mleketin' uluwma insani'y qa'diriyatlari' tiykarı'nda milliy tikleniwi
O'zbekistanni'n' Ekologiyalı'q ha'reketi	2008-jı'l 20-sentyabr	Qorshag'an wortali'qti' qorg'awda ja'miyet belsendiligin ha'r ta'repleme asi'ri'w

Juwmaq shi'g'arami'z

Siyasiy partiyalardi'n' jumi'si'

- maqset – ja'miyetlik-siyasiy mashqalalardi' sheshiw;
- pikirlerdin' siyasiy ha'm ideologiyalı'q ra'n'ba'ra'n'ligi;
- ko'p partiyalı'li'q – pikirlerdin' ha'r qi'ylı'li'g'i';
- partiyalar – ma'mleket ha'kimiyati'n qa'liplestiredi, wo'z wa'killeri arqalı' ma'mleketi basqaradi';
- «Siyasiy partiyalar haqqi'nda»g'i' Ni'zam (26.12.1996-jı'l, wo'zgerisler menen);
- «Ma'mleketlik basqari'wdi' jan'alaw ha'm demokratiyalasti'ri'w ha'm yeldi modernizaciya qi'li'wda siyasiy partiyalardi'n' rolin ku'sheytiw haqqi'nda»g'i' Konstituciyalı'q Ni'zam (1.01.2008-jı'l).

1. Adamlar qanday maqsette siyosiy partiyalarg'a ha'm ha'reketlerge ja'mlesedi?
2. Ko'p partiyali'li'q ha'reketi yelde demokratiyani'n' rawajlani'wi'na qalayi'nsha unamli' ta'sir ko'rsetedi?
3. Ma'mleket Konstituciyasi' ha'm ni'zamlari'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi'nda qanday partiyalar du'ziliwi qadag'an yetilgen?
4. Bu'gingi ku'nde O'zbekistan Respublikasi'nda jumi's ali'p bari'p ati'rgan siyosiy partiyalardi' sanap berin'.

15-§. SHAN'ARAQ – JA'MIYETTIN' BU'GINI HA'M KELESHEGININ' NEGIZI

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- shan'araqti'n' ja'miyet ha'm ja'miyettin' shan'araqqa bolg'an tiykar'g'i' huquqlari' ha'm minnetlemeleri haqqi'nda;
- neke sha'rtleri haqqi'nda;
- yerli-zayi'pli'lardi'n' huquq ha'm minnetlemeleri haqqi'nda;
- perzentlerdin' huquqlari' haqqi'nda bilip alasi'z.

1. Shan'araq ha'm ja'miyet.
2. Shan'araq ma'mleket qorg'awi'nda.
3. Nekeden wo'tiw.
4. Balalardi'n' huquqlari'.

1. SHAN'ARAQ HA'M JA'MIYET

Ja'miyette shan'araqti'n' roli ju'da' a'hmiiyetli boli'p, wol a'dil ta'rizde ha'r qanday ja'miyettin' negizi si'pati'nda ko'rip shi'g'i'ladi'. Sebebi, shan'araq socialli'q turmi'sti'n' ayri'qsha tarawi'n wo'zinde ja'mlep, wonda keleshekte ja'miyette jasawi', yelimizdin' puqarasi'na aylani'wi' kerek bolg'an shaxsti'n' du'nyag'a keliwi, ayaqqa turi'wi' ha'm qa'liplesiwi procesleri wo'tedi.

Ja'miyettin' jag'dayi' da, wo'z gezeginde, insan shan'araqta qanday ta'rbiya alg'anli'g'i'na, bul jerden qanday ruwxii'y isenimdi qa'lbine sin'dire bilgenligine, shaxs shan'araqta ka'malg'a keliwine za'ru'r sharayatlar qanshelli sa'ykesligine baylani'sli' boladi'. Sonli'qtan shan'araqti' qorg'awg'a qa'legen ja'miyette, ha'r qanday ma'mlekette ayri'qsha itibar beriledi.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Shan'araq ja'miyettin' tiykarg'i' buwi'ni' yesaplanadi' ha'm de ja'miyet ma'mleket qorg'awi'nda boli'w huquqi'na iye.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 63-statyadan.

Shan'araqtag'i' qatnasi'qlar tarawi'ndag'i' konstituciyali'q prin-cipler qatari'na to'mendegiler kiredi:

- hayallar ha'm yerkeklerdin' huquqlari'ni'n' ten'ligi;
- neke yerkinligi, wo'mirlik joldasi'n tan'law yerkinligi;
- nekeden wo'tken shaxslardi'n' ten' huquqli'g'i';
- ata-analari'ni'n' kelip shi'g'i'wi' ha'm puqarali'q worni'na qaramastan ni'zam aldi'nda perzentler huquqlari'ni'n' ten'ligi;
- jetim balalar ha'm ata-anasi'ni'n' miyrasi'nan ayri'lg'an balalardi' bag'i'w, ta'rbiyalaw ha'm bilim ali'wi'na kepillik beriliwi;
- anali'q ha'm balali'qti' qorg'aw.

Yelimizde shan'araq, anali'q ha'm balali'qti'n' konstituciyali'q qorg'ali'wi' insan huquqlari' boyi'nsha xali'qarali'q hu'jjetlerge sa'ykes keledi.

Ni'zamlar menen ana ha'm bala ma'plerinin' qorg'ali'wi' ta'miyinlenedi.

Konstituciyag'a muwapi'q ma'mleket to'mendegi minnetlemelerdi wo'z moyni'na aladi':

- shan'araqti' qorg'aw;
- jetim balalar ha'm ata-ana g'amxorli'g'i'nan ayri'lg'an balalardi' bag'i'w, ta'rbiyalaw ha'm bilim ali'wi'n ta'miyinlew;
- jetim balalar ha'm ata-ana g'amxorli'g'i'nan ayri'lg'an balalarg'a qayi'rxomli'q jumi'slari'n xoshametlew.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ata-analar wo'z perzentlerin ka'malg'a keltirgenge shekem bag'i'w ha'm ta'rbiyalawg'a ma'jbu'r yesaplanadi'.

Ma'mleket ha'm ja'miyet jetim balalardi' ha'm ata-analari'ni'n' miyrasi'nan ayri'lg'an balalardi' bag'i'w, ta'rbiyalaw ha'm woqi'ti'wdi' ta'miyinleydi, balalarg'a qayi'rqomli'q jumi'slari'n xoshametleydi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 64-statya.

2. SHAN'ARAQ MA'MLEKET G'AMXORLI'G'INDA

Shan'araqti' qorg'aw ma'mlekette ha'r qi'yli' ni'zamlardi' qabi'l yetiw, ja'miyetlik qorlar ha'm sho'lkemler ta'repinen ruwx'i'y ha'm materialli'q qollap-quwatlaw ta'rizinde a'melge asi'ri'ladi'. Sonli'qtan, g'a'rezsizlik ji'llari'nda respublikada «Balalar qori'», «Ma'ha'lle», «Ekosan», milliy «Qi'zi'l yari'm ay» ja'miyeti si'yaqli' ko'p balali' ha'm kem ta'miyinlengen shan'araqlarg'a, balalarg'a, jalg'i'z basli'larg'a ha'm basqalarg'a imkaniyati' bari'nsha ma'det berip ati'rg'an ja'miyetlik qorlar sho'lkemlestirildi.

O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' pa'rmani'na muwapi'q 1993-ji'li' 7-mayda yelimizde birinshi orden «**Salamat a'wlad ushi'n**» ordeni sho'lkemlestirildi.

Anali'q ha'm balali'qti' qorg'awda, salamat a'wladti'n' kamalg'a keliwi ushi'n materialli'q sharayatlar ha'm ruwx'i'y wortali'qti' ta'miyinlewdе ayri'qsha xi'zmet ko'rsetken shaxslar «Salamat a'wlad ushi'n» ordeni menen si'yli'qlanadi'.

3. NEKEDEN WO'TIW SHA'RTLARI

Nekeden wo'tiw ushi'n ku'yew ha'm kelinnin' yerikli razi'li'g'i' za'ru'r, sonday-aq, wolar belgili jasqa tolg'an boli'wi' sha'rt (qi'zlar 17 jastan, jigitlar 18 jastan).

Yerikli razi'li'q nekeden wo'tiw ma'selesi sheshilip ati'rg'anda u'shinshi shaxslardi'n' zorli'g'i' bolmawi' kerekligin an'latadi'. U'shinshi shaxslar, soni'n' ishinde, ata-analar ta'repinen nekelesiwge tosqi'nli'q ji'nayi'y jazalanatug'i'n ha'reketke aylani'wi' mu'mkin. Ag'ayin-tuwg'anlardi'n' ken'es beriwi, neke toyi'na tayarlani'wg'a ja'rдем beriwi, materialli'q ha'm ruwx'i'y jaqtan qollap-quwatlawlari' mu'mkin.

1-tapsi'rma

Sizin'she nekeden wo'tiw jasi' nege qi'zlar ushi'n 17 jastan, al jigitlet ushi'n 18 jastan belgilenen? Wo'z juwabi'n'i'zdi' tiykarlap berin'.

Buri'n dizimge ali'ng'an neke, nekeden wo'tiwdi qadag'an yetiw sha'rtlerinen biri yesaplanadi'. Ni'zamg'a muwapi'q salamat ha'm ruwxiy kesel yamasa aqi'li' kemis adam arasi'ndag'i' ha'm de ag'ayin-tuwi'sqanlar arasi'ndag'i' nekeler haqi'yqi'y yemes dep yesaplanadi'.

Yerli-zayi'plar wo'zlerinin' jas wo'spirim balalari'ni'n' ta'rbiyasi' ushi'n, wolardi'n' isleri ha'm qi'lmi'slari' ushi'n juwapker boladi'.

Wo'z na'wbetinde perzentler de wo'z ata-analari'na g'amxorli'q yetiwi, wolarg'a ja'rdem beriwi, qollap-quwatlawi' kerek. Yerjetkenge shekem bul minnetleme ruwxiy si'patta boli'p, wolar 18 jasqa tolg'annan keyin bolsa yuridikali'q ku'shke kiredi.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Yer jetken, miynetke jaramli' perzentler wo'z ata-analari'na g'amxorli'q yetiwge ma'jbu'r boli'p yesaplanadi'.

O'zbekistan Rnspublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 66-statya.

4. PERZENTLERDIN' HUQUQLARI'

Perzentlerdin' huquqlari' «Bala huquqlari' haqqi'nda Konvenciya» (1989-jil) si'yaqli' belgili xali'qarali'q hu'jjette ha'm O'zbekistan Respublikasi'ni'n' «Bala huquqlari' kepillikleri haqqi'nda»g'i' Ni'zami'nda (2008-j.) bekkemlep qoyi'lg'an. Wog'an muwapi'q insan tuwi'lg'ani'nan 18 jasqa shekem bala yesaplanadi' ha'm to'mendegilerge haqi'li':

- jasawg'a, aqi'l ha'm fizikali'q jaqtan rawajlani'wg'a;
- ismi ha'm puqarali'g'i' boli'wi'na;
- shan'araqta ta'rbiyalani'wg'a;
- pikir, hu'jdan ha'm diniy isenim yerkinligine;
- bilim ali'wg'a;
- zorli'qsi'z turmi'sqa, jeke qa'dir-qi'mbatini'n' hu'rmet yetiliwine ha'm basqalar.

Pikirlew ushi'n sorawlar:

1. Ne dep yesaplaysi'z, a'yyemgi grek ali'mi' Aristotel: «Platon mag'an dos, biraq haqi'yqat ulli'raq» degen so'zdi aytqanda neni na'zerde tutqan? Bul ga'pti miynet mu'na'sibetine qanday halatta qollani'w mu'mkin?

2. Shayi'r ha'm ma'mleketlik isker Alisher Nawayi' bi'lay degen: «Yeger sen insan bolsan', xali'qti'n' talabi' haqqi'nda bas qatirmaytug'i'ndi' insan dep yesapla ma». Bunday pikirge qosi'lasiz ba? Juwabi'n'i'zdi' tiykarlan'.

3. A'yyemgi Rim filosofi' Seneka bi'lay degen yedi: «barli'q jen'isler wo'z u'stin'nen jen'iske yerisiwden baslanadi'. Bul yen' joqari' ha'kimiyat. Wo'z sezimlerin'nin' quli'na aylani'w – yen' qorqi'ni'shli' qulliq yesaplanadi'». Usi' ga'plerdmi miynetke, bilimlendiriwge yaki basqa qandayda bir shi'ni'g'i'wg'a tu'sindiriwge uri'ni'p ko'rin'. Siz bul pikirge qosi'lasiz ba? Qosi'lsan'i'z ne ushi'n?

4. O'zbek naqi'li'nda bi'lay delinedi: «Miyet – jen'is, dan'q-abi'roy ha'm bayli'q gilti ». Siz bul pikirge qosi'lasiz ba? Siz ataqli' ha'm da'wletli boli'wdi'n' basqa ni'zamlil' joli'n usi'ni's yete alasi'z ba?

5. Amir Temur wo'zinin' «Temur tu'zikleri» shi'g'armasi'nda mi'naday deydi: «Yeger ma'mleket ni'zamlarg'a su'yenbese, wol wo'zinin' dan'q-abi'royi' ha'm ulli'li'g'i'n uzaq waqit saqlay almaydi'». Siz bunday pikirge qosi'lasiz ba? Yeger qosi'lsan'i'z, ne ushi'n?

6. Ulli' enciklopedist-ali'm Abu Ali ibn Sino jazg'an: «Biykarshi'li'q ha'm kewil xoshli'q tek a'depsizlikni payda yetip qoymay, wolar soni'n' menen birge nawqasli'qqa sebep boladii». Bul so'zlerdin' ma'nisin tu'sindirip berin'.

2-tapsi'rma

1. Sizin'she, ma'mleket shan'araq qatnasi'qlari'n ta'rtipke sali'p turi'wi' kerek pe? Mu'mkin, bul na'rse ha'r kimnin' jeke isi shi'g'ar?

2. Ata-analar aji'rasi'p ati'rg'anda, sizin' na'zerin'izde, jas wo'spirim perzent kim menen: anasi' yamasa a'kesi menen qali'wi' kerek?

3. Shan'araqta ata-analar ha'm perzentler arasi'ndag'i' wo'z ara qatnasi'qlarda qanday tipik mashqalalar payda boladi'? Nege bunday jag'day ju'z beredi?

Juwmaq shi'g'arami'z

Shan'araq – ja'miyet tiykari

- shaxsti'n' kamalg'a keliwi – shan'araqta;
- hayallar ha'm yerkekler huquqlari'ni'n' ten'ligi;
- shan'araqti'n' ma'mleket ta'repinen qorg'ali'wi';
- «Salamat a'wlad ushi'n» ordeni;
- neke: 17 jastan – qi'zlar, 18 jastan – jigitler;
- neke yerkinligi;
- perzentler ta'rbiyasi' boyi'nsha yerli-zayi'plardi'n' ten' juwapkerligi;
- ata-anali'w huquqlari'nan ayi'ri'w;
- jas wo'zpirimlerden' kekse ata-analarg'a g'amxorli'g'i';
- Bala huquqlari' haqqi'ndag'i' Konvenciya (1989-ji'l);
- «Bala huquqlari' kepillikleri haqqi'nda»g'i' Ni'zam (2008-ji'l).

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Nege konstituciya'li'q huquq normalari' menen shan'araq ja'miyettin' negizi dep atap ko'rsetiledi?
2. Shan'araq – neke qatnasi'qlari'ni'n' huquqi'y tiykarlari'n sanap berin'.
3. Ata-analar ha'm balalardi'n' huquq ha'm minnetlemelerin sanan'.
4. Qanday jag'daylarda neke du'zilmewi mu'mkin?

16-§. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NI'N' HA'KIMSHILIK- AYMAQLI'Q HA'M MA'MLEKETLIK DU'ZILISI

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- ha'zirgi ma'mleket du'zilisinin' formalari', wolardi'n' arti'qmashi'li'g'i' ha'm kemshilikleri haqqi'nda;
- O'zbekistan Respublikasi' ha'm Qaraqalpaqstan Respublikasi'ni'n' ha'kimshilik-aymaqli'q du'zilisi haqqi'nda bilip alasi'z.

1. Ma'mleket du'zilisinin' formalari'

2. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ha'kimshilik-aymaqli'q du'zilisi.

3. Qaraqalpaqstan Respublikasi'ni'n' ma'mleketlik du'zilisi.

1. MA'MLEKET DU'ZILISININ' FORMALARI

Ha'r qanday ma'mlekettin' tiykarg'i' belgisi woni'n' xalqi' jasap ati'rg'an aymaqtin' bar yekenligi boli'p tabi'ladi'. Ma'mlekettin' ni'zamlari' ha'r adamg'a tiyisli boli'p, ha'rbir insan wo'mirinin' ko'p g'ana ta'replerin ta'rtipke sali'p turatug'i'ni'n bilesiz. Biraq ma'mleket aymag'i'ni'n' ha'rbir bo'liminde – awi'lda, qalada, rayonda ha'm basqalarda worayli'q ha'kimiyat organlari' sheshiwi qi'yi'n bolg'an ku'ndelikli mashqalalar payda boladi'. Soni'n' ushi'n da ma'mleket ha'kimiyati'ni'n' wa'killiklerinin' belgili bo'limi worayli'q ha'kimiyat organlari'nan jergilikli ha'kimiyat organlari'na beriletug'i'n bir ta'rizde bo'listiriwge za'ru'rlik tuwi'ladi'.

Ma'mleket du'zilisinin' formasi' – ha'kimiyatlardi'n' worayli'q ha'kimiyat penen wo'z ara qatnasi'qlari'n belgilep beretug'i'n siyasiy ha'm aymaqli'q jaqtan sho'lkemlestiriliwi boli'p tabi'ladi'.

Ma'mleket du'zilisinin' formasi' to'mendegilerdi ko'rsetedi:

- ma'mleket aymag'i' neshe bo'limge ha'm qanday ta'rizde bo'lingenin;
- jergilikli ha'm worayli'q ha'kimiyat organlari' arasi'ndag'i' qatnasi'qlar qalay a'melge asi'ri'latug'i'ni'n;
- mine usi' ma'mleket aymag'i'nda jasap ati'rg'an ha'rbir millettin' ma'plerinin' qalayinsha qorg'alatug'i'ni'n.

Du'nyadag'i' ko'pshilik yeller ma'mleket quri'li'si'ni'n' unitar formasi'na iye. Bunday jag'dayda ma'mleket aymag'i' ha'kimshilik aymaqlarg'a (wa'layatlar rayonlar ha'm basqalarg'a), yag'ni'y ma'mleketshilikke iye

yemes, al basqari'wdi'n' qolayli'li'g'i' ushi'n bar bolg'an bo'limlerge bo'linedi.

Ulli' Britaniya, Franciya, Italiya, Norvegiya, Shveciya, Ispaniya, Portugaliya, Greciya, Yaponiya, Finlyandiya, Mi'si'r ha'm basqalar unitar ma'mleketler qatari'na kiredi.

Yeste saqlan'!

Unitar ma'mleketler – birden-bir ma'mleket boli'p, woni'n' wo'z aldi'na ha'kimshilik-aymaqli'q birlikleri birdey huquqlarg'a iye, pu'tkil ma'mleket aymag'i'nda birden-bir konstituciya, birden-bir hu'kimet ha'm bir ni'zam hu'jjetleri ha'reket yetedi.

Ma'mleket du'zilisinin' basqa bir formasi' **federaciya** yesaplanadi'.

Federaciya subyektlari wo'z konstituciyasi'na, wo'zinin' joqarg'i' ni'zam shi'g'ari'wshi', atqari'wshi' ha'm sud organlari'na iye boladi'. Pu'tkil federaciya ushi'n birden-bir ha'kimiyat ha'm basqari'wdi'n' joqarg'i' organlari' du'ziledi. Atap aytsaq, AQSh, Kanada, Braziliya, Meksika, Avstriya, Belgiya, Shveycariya, Pakistan, Argentina, Rossiya ha'm basqalar federativ ma'mleket yesaplanadi'.

Ma'mleket du'zilisinin' ja'ne bir formasi'– **konfederaciya** formasi' da bar. Bunday birlesiwde ha'rbir ma'mleket wo'zinin' suverenitetin, wo'z g'a'rezsizligin saqlap qaladi'. Konfederaciya da birden-bir aymaq, birden-bir puqarali'q bolmaydi', ha'rbir ma'mleket xali'qarali'q baylani'slardi' yerkin wornatadi'. Keyingi payi'tlarda Evropa Awqami' konfederativ birlesiwge mi'sal bola aladi'.

Yeste saqlan'!

Federaciya – federaciya subyekti bolg'an bir neshe ma'mleketler birlespesi ko'rinishidagi awqamlas ma'mleket.

Konfederaciya – belgili maqsetlerge yerisiw (yellerdin' birgeliktegi qorg'ani'wi', baji'xana jumi'slari'n, si'rtqi' sawda baylani'slari'n sho'lkemlestiriw ha'm basqa) ushi'n birlesken suveren ma'mleketler awqami'.

1-tapsi'rma

U'sh toparg'a bo'linip, ma'mleket du'zilisi ha'r qi'yli' formalari'ni'n' arti'qmashi'li'qlari' ha'm kemshiliklerin ani'qlawg'a uri'ni'p ko'rin'.

2. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NI'N' HA'KIMSHILIK-AYMAQLI'Q DU'ZILISI

Konstituciyag'a muwapi'q (68-statya) O'zbekistan Respublikasi' Qaraqalpaqstan Respublikasi', wa'layatlar, rayonlar, qalalar, awi'llardan quralg'an.

O'zbekistan Respublikasi' qurami'nda Qaraqalpaqstan Respublikasi', 12 wa'layat, 168 rayon, 1065 kishi qalalar bar.

O'zbekistan Respublikasi' ha'kimshilik-aymaqli'q du'zilisini' wo'zine ta'nligi woni'n' qurami'nda rayonlar, qalalar ha'm awi'llardan quralg'an suveren Qaraqalpaqstan Respublikasi'ni'n' bar yekenliginen ibarat.

Ma'mleketimizdin' ha'kimshilik-aymaqli'q du'zilisi yeldi jaqsi'raq basqari'wda ju'zege keletug'i'n ekonomikali'q ha'm ja'miyetlik mashqalalardi' na'tiyjeli sheshiwge imkaniyat beredi.

2-tapsi'rma

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 1-6-statyalari' menen tani'si'p shi'g'i'p, O'zbekistan Respublikasi' ma'mleket suverenitetine uqsaytug'i'n belgilerdin' bar yekenligin ani'qlan'.

3. QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASI'NI'N' MA'MLEKETLIK DU'ZILISI

Qaraqalpaqstan Respublikasi' da wo'z rawajlani'w ha'm ma'mleket-shilik qa'liplesiw tariyxina iye.

1990-ji'li' 14-dekabrde Qaraqalpaqstan ASSR O'zbekistan SSR qurami'ndag'i' ma'mleketlik suverenitet haqqi'nda Deklaraciya qabi'l yetken.

1993-ji'li' 9-aprelde Qaraqalpaqstanni'n' O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' u'stinligin ta'n alg'an Konstituciyasi' qabi'l yetildi. Ko'p wo'tpey ma'mleket ni'shanlari' – gerb, bayraq, gimn qabi'l yetildi.

Solay yetip, Qaraqalpaqstan puqaralari' soni'n' menen birge O'zbekistan Respublikasi' puqarasi' yesaplanadi' ha'm de woni'n' qorg'awi'nda boladi'.

Qaraqalpaqstan Respublikasi' wo'z ha'kimshilik-aymaqli'q du'zilisi ma'selelerin yerkin sheshedi. Qaraqalpaqstan Respublikasi' wo'zinin' O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Tiykarg'i' ni'zami'na qarsi' bolmag'an Konstituciyag'a iye yesaplanadi'. O'zbekistan ni'zamlari' Qaraqalpaqstan aymag'i'nda da qollani'li'wi' ma'jbu'riy boli'p tabi'ladi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' menen Qaraqalpaqstan Respublikasi'ni'n' wo'z ara mu'na'sibetleri O'zbekistan Respublikasi' ha'm Qaraqalpaqstan Respublikasi' arasi'nda O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' shen'berinde du'zilgen sha'rtnamalar ha'm kelisimler menen ta'rtipke sali'nadi'.

O'zbekistan Respublikasi' ha'm Qaraqalpaqstan Respublikasi' arasi'ndag'i' kelispewshilikler kelisimgе keltiriwshi ilajlar arqali' sheshiledi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 75-statya.

O'zbekistan Respublikasi'na unitar ma'mleket du'zilisi belgileri menen birge **federativ du'zilistin' ayi'ri'm elementleri** de ta'n boli'p tabi'ladi':

- O'zbekistan Respublikasi' qurami'nda suveren Qaraqalpaqstan Respublikasi'ni'n' bar yekenligi;
- yeki – O'zbekistan Respublikasi' ha'm Qaraqalpaqstan Respublikasi' Konstituciyalari'ni'n' bar yekenligi;
- Qaraqalpaqstan Respublikasi'ni'n' bo'leklengen ma'mleket organlari': parlament (Joaqarg'i' Ken'es), sud organlari', atqari'wshi' ha'kimiyat organlari' ha'm basqalardi'n' bar yekenligi;
- Qaraqalpaqstan Respublikasi'nda ma'mleket ni'shanlari': gerb, bayraq, gimnin' bar yekenligi;

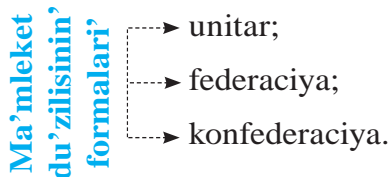
- Qaraqalpaqstan Respublikasi’ wo’z ha’kimshilik-aymaqli’q du’zilisi ma’selelerin yerkin sheshiw huquqi’na iye yekenligi;
- Qaraqalpaqstan Respublikasi’ni’n’ O’zbekistan Respublikasi’ qurami’nan bo’linip shi’g’i’w huquqi’na iye yekenligi.

3-tapsi’rma

Siz jaqsi’ bilesiz, ha’r qanday ma’mlekettin’ aymag’i’ wo’z shegaralari’na ha’m ha’rbir ma’mleket ali’p kelinip ati’rg’an, ali’p ketilip ati’rg’an tovarlar, valyuta ha’m basqalar u’stinen qadag’alawdi’ a’melge asi’ratug’i’n’ wo’z baji’xana punktlerine iye.

Mine usi’ baji’xana punktlerine bolg’an wo’z mu’na’sibetin’izdi ani’qlan’ («maqullayman» yamasa «qarsi’man»).

Juwmaq shi’g’arami’z

Wo’zin’izdi si’nan’!

1. Suveren ma’mleket qanday belgilerge iye? Suveren ma’mleket belgilerinen qaysi’ birin yen’ a’hmiiyetlisi si’pati’nda ta’riyplew mu’mkin?
2. Ma’mleket du’zilisini’n’ wol yaki bul formasi’ nege baylani’sli’ boladi’?
3. Ma’mleket du’zilisi unitar formasi’ni’n’ federativ formasi’nan parqi’ nede?
4. Qaraqalpaqstan Respublikasi’ suvereniteti belgilerin sanan’.

17-§. O’ZBEKISTAN RESPUBLIKASI’NDA MA’MLEKET HA’KIMIYATI’NI’N’ DU’ZILIWI

Tema u’stinde islew na’tiyjesinde:

- O’zbekistan Respublikasi’ndag’i’ ma’mleket ha’kimiyati’ sistemasi’ haqqi’nda;
- O’zbekistanda ma’mleket ha’kimiyati’ organlari’ni’n’ wa’killikleri haqqi’nda;

– Ni‘zam shi‘g‘ari‘wshi‘, atqari‘wshi‘ ha‘m sud ha‘kimiyati‘ni‘n‘ bo‘liniw prinsipleri haqqi‘nda bilip alasi‘z.

1. Ha‘kimiyatsi‘z ja‘miyet boli‘wi‘ mu‘mkin be?

2. O‘zbekistan Respublikasi‘ ma‘mleketlik ha‘kimiyat sistemasi‘.

3. Ha‘kimiyatti‘n‘ bo‘liniw prinsipleri.

1. HA‘KIMIYATSI‘Z JA‘MIYET BOLI‘WI‘ MU‘MKIN BE?

Ha‘kimiyati‘ joq ja‘miyetti ko‘z aldi‘n‘a keltiriv qi‘yi‘n, a‘llette. Ja‘miyettin‘ rawajlani‘w tariyxi‘nan ali‘ng‘an mi‘sallarda (A‘yyemgi Rim, Ulli‘ Karl imperiyasi‘ ha‘m basqalar) ha‘kimiyat bolmag‘anda ja‘miyet ishki qarsi‘li‘qlar ha‘m ha‘kimiyat ushi‘n gu‘resiw ju‘gi asti‘nda nabi‘t bolatug‘i‘ni‘n ko‘riwimiz mu‘mkin.

Ko‘p a‘sirler dawami‘nda insaniyatti‘n‘ «alti‘n basli‘ perzentleri» ideal ma‘mleket quri‘w ushi‘n «baxi‘t-i‘g‘bal formulasi‘»n biykarg‘a izledi.

Shi‘g‘i‘sti‘n‘ worta a‘sir woysi‘llari‘nan **Abu Nasr al-Farobiy** ma‘mleket, ma‘mleketti basqari‘w formalari‘, ma‘mlekettin‘ wazi‘ypalari‘ ha‘m basqa usi‘ si‘yaqli‘ tu‘siniklerge si‘patlama berdi. Al, **Abu Ali ibn Sina** sociali‘q a‘dillik ha‘m ta‘rtipti ta‘miyinlegen a‘dil hu‘kimdar hu‘kimranli‘q yetken ma‘mleketti ideal ma‘mleket dep yesaplag‘an. Soni‘n‘ menen birge, wol ma‘mlekettin‘ ha‘rbir puqarasi‘ paydali‘ miynet penen shug‘i‘llani‘wi‘ lazi‘m dep ko‘rsetedi.

G‘a‘rezsizlik ja‘riyalani‘wi‘ menen O‘zbekistanda wo‘z jan‘alani‘w ha‘m ja‘miyettin‘ rawajlani‘w joli‘n tan‘lap ali‘w imkaniyati‘ payda boldi‘.

G‘a‘rezsiz O‘zbekistan Respublikasi‘n rawajlandi‘ri‘wdi‘n‘ teoriyali‘q tiykarlari‘ yelimiz Prezidenti I. A. Karimovti‘n‘ shi‘g‘armalari‘nda bayan yetilgen.

O‘zbekistanni‘n‘ wo‘z jan‘alani‘w ha‘m rawajlani‘w joli‘ to‘rt principke tiykarlanadi‘:

- uluwma insaniyli‘q qa‘diriyatlarg‘a sadi‘qli‘q;
- xalqi‘mi‘zdi‘n‘ ruwxii‘y miyrasi‘n bekkemlew ha‘m rawajlandi‘ri‘w;
- insanni‘n‘ wo‘z imkaniyatlari‘n yerkin ko‘rsete ali‘wi‘;
- Watandi‘ su‘yiwshilik.

Toli‘q kelisimge kelingenge shekem adamlar ha‘m ja‘miyet mu‘na‘sibetlerin ta‘rtipke sali‘p turatug‘i‘n ku‘sh kerek boladi‘. Bu‘gingi ku‘nde mine usi‘nday ku‘sh xali‘qti‘n‘ ha‘r qi‘yli‘ qatlamalari‘ ha‘m toparlari‘ni‘n‘ bir-

birine sa'ykes kelmeytug'i'n ma'plerin kelistiriwge shaqi'ratug'i'n ni'zamli' ha'kimiyat yesaplanadi'.

I-tapsi'rma

1. «Ha'kimiyat» so'zin yesitkende Sizde qanday pikir payda boladi': ha'kimiyat wa'killerinin' qa'wip sali'wshi' is-ha'reketleri me yamasa puqaralardi'n' ma'plerin qorg'awg'a qarati'lg'an is-ha'reketleri me?

2. Ha'kimiyat tu'sinigin si'patlawshi' belgilerdi sanawg'a uri'ni'p ko'rin'. Ga'pti dawam yetin': ha'kimiyat – bul ...

3. Ga'pti dawam yetin': Yegerde men sheklenbegen ha'kimiyatti' qolg'a kirgizgenimde ...

4. Hu'kimettin' qanday da bir qarari' ta'sirinde wo'zin'iz ha'm ata-anan'i'z islegen is-ha'reketlerdi yeslen'.

5. Mine usi' qararlar shan'arag'i'n'i'z ha'm jeke Sizin' keyingi ta'g'dirin'izge qanday ta'sirin tiygizdi?

2. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NDAG'I' MA'MLEKET HA'KIMIYATI' SISTEMASI'

Demokratiyali'q ja'miyette ni'zam negizinde is ali'p baratug'i'n ha'kimiyatti'n' abi'royi' joqari' boladi', adamlar bunday ha'kimiyatqa jazadan qorqi'p yemes, al woni'n' is-ha'reketlerin maqullag'ani' sebepli boysi'nadi'.

Ha'kimiyat – adamlardi'n' minez-qulqi'na, wolardi'n' is-ha'reketlerine ha'm a'detlerine ta'sir wo'tkeriw imkaniyati' yesaplanadi'. Ha'kimiyat konstruktiv (jarati'wshi') ta'biyatqa iye boli'wi', sol si'yaqli' bu'lg'inshilik aqi'betine iye boli'wi' da, ma'mleket xalqi'ni'n' ko'pshiliginin' ma'pleri joli'nda da, da'l usi' si'yaqli', wori'nlanbaytug'i'n wa'delerdi pana yetken halda wolardi'n' ma'plerine qarsi' ta'rizde a'melge asi'ri'li'wi' da mu'mkin.

3. HA'KIMIYATTI'N' BO'LINIW PRINCIPI

Konstituciya'g'a muwapi'q O'zbekistan Respublikasi'nda Oliy Majlis, Prezident, Ministrler Kabineti, sud ha'kimiyati' organlari' ma'mleket ha'kimiyati'n a'melge asi'radi'.

Ja'miyet ha'm ma'mleketlik ha'kimiyat organlari' wo'z ara birge islesip bir-birine ta'sirin wo'tkeredi. Ma'mleket ha'kimiyati' organlari' ja'miyette ta'rtipti ta'miyinleydi, adamlardi' birlestiriwshi ideyalar islep shi'g'adi'.

Ha'rbir ha'kimiyat organi'ni'n' wa'killiklari ha'kimiyat wa'killiklari shen'berinen shetke shi'g'i'w, wonnan paydalani'w ha'm ma'mleket ha'kimiyati'ni'n' basqa organlari'ni'n' xi'zmet tarawi'na aralasi'w'di'n' aldi'n' ali'w maqsetinde ju'da' ani'q yetip belgilep beriledi.

Ha'kimiyatt'n ma'mleketlik organlari' jumi'si'nda yen' a'hmiyetlisi bul **ha'kimiyatti'n' bo'liniw principin** a'melge asi'ri'wdan ibarat. Bul ni'zamshi'li'q, atqari'wshi' ha'm sud ha'kimiyati' wo'z jumi'slari'n yerkin, bir-birine kesent bermey a'melge asi'ri'wi'n an'latadi'.

2-tapsi'rma

Puqaralardi'n' ma'mleket ha'kimiyati' organlari'na mu'na'sibeti ma'selesi boyi'nsha wo'z ko'z qarasi'n'i'zdi' ani'qlan'.

Xali'qti'n' wo'zin uslawi' to'mendegilerge tiykarlanadi':

- ha'kimiyattan qorqi'wi'na;
- ha'kimiyatti'n' a'dil ha'm ni'zamli' is-ha'reketlerine iseniwine;
- ha'kimiyat organlari'na boysi'ni'w a'detine.

Wo'z juwap varianti'n'i'zdi' usi'ni'n'.

3-tapsi'rma

Sizin'she, ha'kimiyat basi'nda turg'an qanday adam – aqi'lli', jaqsi'li'q islewshi, qatti'qol – xali'qqa ko'birek payda keltiredi.

Juwmaq shi'g'arami'z

Ma'mleketlik organlar
ha'kimiyati' sistemasini

- ma'mleket ha'kimiyati' – adamlar ha'm ja'miyet arasi'ndag'i' qatnasi'qlardi' ta'rtipke sali'p turatug'i'n ku'sh;
- ha'kimiyat – jarati'wshi' yamasa buzg'i'nshi' ha'reketler;
- Oliy Majlis – Ni'zamshi'li'q palatasi' ha'm Senat;
- ha'kimiyatti'n' ni'zam shi'g'ari'wshi', atqari'wshi' ha'm sud ha'kimiyatlari'na bo'liniwi;
- ni'zamshi'li'q baslamasi' huquqi'.

Wo‘zin’izdi si‘nan’!

1. Demokratiyali‘q-huquqi‘y ma‘mleketti quri‘w bari‘si‘nda ne sebep ha‘ki-miyatlardi‘n’ bo‘liniwi principinen paydalani‘w kerek?
2. O‘zbekistan Respublikasi‘nda ha‘kimiyatlardi‘n’ bo‘liniw principi qanday ta‘-rizde ju‘zege shi‘g‘ari‘lg‘an?
3. Ni‘zamshi‘li‘q baslamasi‘na iye bolg‘an subyektlerdi sanan‘.

18-§. OLIY MAJLIS HA‘M WONI‘N’ WA‘KILLIKLARI

Tema u‘stinde islew bari‘si‘nda Siz to‘mendegilerdi:

- O‘zbekistan Respublikasi‘ Oliy Majlisi wa‘killiklari;
- Ni‘zamshi‘li‘q palatasi‘ ha‘m Oliy Majlis Senati‘ni‘n’ toli‘q wa‘killiklari;
- «ni‘zamshi‘li‘q baslamasi‘» ha‘m ni‘zamshi‘li‘q procesi basqi‘shlari‘ haqqi‘nda bilip alasi‘z.

1. Oliy Majlis ha‘m woni‘n’ wa‘killiklari.
2. Oliy Majlis Ni‘zamshi‘li‘q palatasi‘ni‘n’ toli‘q wa‘killiklari.
3. Oliy Majlis Senati‘ni‘n’ toli‘q wa‘killiklari.
4. Ni‘zamshi‘li‘q baslamasi‘ huquqi‘.
5. Ni‘zamshi‘li‘q proceslari basqi‘shlari‘.

1. OLIY MAJLIS HA‘M WONI‘N’ QURAMI‘N DU‘ZIW TA‘RTIBI

Oliy Majlis soni‘n’ menen birge ha‘kimiyatti‘n’ ni‘zam shi‘g‘ari‘wshi‘ ha‘m wa‘killik organi‘ yesaplanadi‘, yag‘ni‘y deputatlar ha‘m senatorlar wolardi‘ saylag‘an xali‘q ma‘plerin an‘latadi‘.

Tiykarg‘i‘ Ni‘zam belgileydi

O‘zbekistan Respublikasi‘ni‘n’ Oliy Majlisi ma‘mleket wa‘killik organi‘ boli‘p, ni‘zam shi‘g‘ari‘wshi‘ ha‘kimiyatti‘ a‘melge asi‘radi‘.

O‘zbekistan Respublikasi‘ni‘n’ Oliy Majlisi yeki palatadan – Nizam-shi‘li‘q palatasi‘ (to‘mengi palata) ha‘m Senatdan (joqari‘ palata) ibarat.

O‘zbekistan Respublikasi‘ Oliy Majlisinin‘ Ni‘zamshi‘li‘q palatasi‘ ha‘m Senati‘ni‘n’ wa‘killik mu‘ddeti – bes ji‘l.

O‘zbekistan Respublikasi‘ni‘n’ Konstituciyasi‘, 76-statya.

Oliy Majlis Ni'zamshi'li'q palatasi' (to'mengi palata) aymaqli'q saylaw okruglari' boyi'nsha ko'p partiyali'li'q tiykari'nda bes ji'lg'a saylanatug'i'n 150 deputattan ibarat. Ni'zamshi'li'q palatasi'ni'n' 15 deputati' O'zbekistan Ekologiyali'q ha'reketinen saylanadi'. Ni'zamshi'li'q palatasi' woni'n' barli'q deputatlari'ni'n' turaqli' ka'sip penen shug'i'llani'wi'na tiykarlang'an.

Oliy Majlis Senati' (joqarg'i' palata) huquqi'y wa'killik palatasi' boli'p, 100 senat ag'zalari'nan (senatorlardan) ibarat. Senatorlar Qaraqalpaqstan Respublikasi', wa'layatlar ha'm Tashkent qalasi'nan ten' mug'darda – alti' adamnan saylanadi'. Oliy Majlis Senati'ni'n' won alti' ag'zasi' ilim, ko'rkem wo'ner, a'debiyat, wo'ndiris tarawi'nda, sonday-aq, ma'mleket ha'm ja'miyetlik jumi'slardi'n' basqa tarawlarida u'lken a'meliy ta'jiriybege iye bolg'an ha'm de ayri'qsha xi'zmet ko'rsetken yen' abi'royli' puqaralar arasi'nan O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti ta'repinen tayi'nlanadi'.

Saylaw ku'ni jigirma bes jasqa tolg'an ha'm de keminde bes ji'l O'zbekistan Respublikasi' aymag'i'nda turaqli' jasap ati'rg'an O'zbekistan Respublikasi' puqarasi' O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi' deputati', sonday-aq, O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Senati' ag'zasi' boli'wi' mu'mkin.

Soni'n' menen bir waqi'tti'n' wo'zinde O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi' deputati' ha'm Senati' ag'zasi' boli'wi' mu'mkin yemes.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' 78-statyasi'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi Ni'zamshi'li'q palatasi' ha'm Senati'ni'n' birligektegi wa'killiklari to'mendegilerden ibarat:

1) O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'n qabi'l yetiw, wog'an wo'zgeris ha'm qosi'mshalar kirgiziw;

- 2) O'zbekiston Respublikasi'ni'n' Konstituciya'li'q ni'zamlari'n, ni'zamlardi' qabi'l yetiw, wolarg'a wo'zgeris ha'm qosi'mshalar kirgiziw;
- 3) O'zbekiston Respublikasi'ni'n' referendum'i'n wo'tkeriw haqqi'nda ha'm woni' wo'tkeriw sa'nesin tayi'nlaw haqqi'nda qarar qabi'l yetiw;
- 4) O'zbekiston Respublikasi' ishki ha'm si'rtqi' siyasati'ni'n' tiykar'gi' bag'darlari'n belgilew ha'm de ma'mleket strategiyali'q bag'darlamalari'n qabi'l yetiw;
- 5) O'zbekiston Respublikasi' ni'zam shi'g'ari'wshi', atqari'wshi' ha'm de sud ha'kimiyati' organlari'ni'n' sistemasi'n ha'm wa'killiklerin belgilew;
- 6) O'zbekiston Respublikasi'ni'n' qurami'na jan'a ma'mleketlik du'zil-meler qabi'l yetiw ha'm wolardi'n' O'zbekiston Respublikasi' qurami'nan shi'g'i'w haqqi'ndag'i' qararlari'n tasti'yi'qlaw;
- 7) baji', valyuta ha'm kredit islerin ni'zam joli' menen ta'rtipke sali'w;
- 8) O'zbekiston Respublikasi' Ministrler Kabinetinin' usi'ni'si'na mu-wapi'q O'zbekiston Respublikasi' Ma'mleketlik byudjetin qabi'l yetiw ha'm woni'n' wori'nlani'wi'n qadag'alaw;
- 9) sali'qlar ha'm basqa ma'jbu'riy to'lemlerdi yengiziw;
- 10) O'zbekiston Respublikasi'ni'n' ha'kimshilik-aymaqli'q du'zilisi ma'-selelerin ni'zam joli' menen ta'rtipke sali'w, shegaralari'n wo'zgeritiw;
- 11) rayonlar, qalalar, wa'layatlardi' du'ziw, saplasti'ri'w, wolardi'n' ati'n ha'm shegaralari'n wo'zgeritiw;
- 12) ma'mleketlik si'yli'qlar ha'm da'rejelerdi sho'lkemlestiriw;
- 13) O'zbekiston Respublikasi' Prezidentinin' ministrlikler, ma'mleketlik komitetler ha'm ma'mleketlik basqari'wdi'n' basqa organlari'n du'ziw ha'm saplasti'ri'w haqqi'ndag'i' pa'rmanlari'n tasti'yi'qlaw;
- 14) O'zbekiston Respublikasi' Worayli'q saylaw komissiyasi'n du'ziw;

15) O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' usi'ni'si'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi' Bas ministri kandidaturasi'n ko'rip shi'g'i'w ha'm tasti'yi'qlaw, sonday-aq ma'mleket social-ekonomikali'q rawajlani'wi'ni'n a'hmiyetli ma'seleleri boyi'nsha Bas ministrdin' yesabatlari'n yesitiw ha'm talqi'law;

16) O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Insan huquqlari' boyi'nsha wa'kili ha'm woni'n' wori'nbasari'n saylaw;

17) O'zbekistan Respublikasi' Yesap palatasi'ni'n' yesabati'n ko'rip shi'gi'w;

18) O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' O'zbekistan Respublikasi'na hu'jim qi'li'ng'anda yaki qa'wipten bir-birin qorg'aw boyi'nsha du'zilgen sha'rtnama minnetlemelerin wori'nlaw za'ru'rli'gi tuwi'lg'anda uri's halati'n ja'riyalaw haqqi'ndag'i' pa'rmani'n tasti'yi'qlaw;

19) O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' uluwma yaki belgili da'rejede mobilizaciya qi'li'w, ayri'qsha jag'day yengiziw, woni'n' a'mel qi'li'wi'n uzayti'w yaki tamamlaw haqqi'ndag'i' pa'rmanlari'n tasti'yi'qlaw;

20) Xali'qarali'q sha'rtnamalardi' ratifikaciya ha'm denonsaciya qi'li'w;

21) Parlament qadag'alawi'n ha'm usi' Konstituciyada na'zerde tuti'lg'an basqa wa'killiklerdi a'melge asi'ri'w.

Palatalardi'n' birgeliktegi wa'killiklerine kiretug'i'n ma'seleler, qag'i'yda si'pati'nda, da'slep O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi'nda, son'i'nan Senati'nda ko'rip shi'g'i'ladi'.

2. OLIY MAJLISTIN' NI'ZAMSHI'LI'Q PALATASI'NI'N' TOLI'Q WA'KILLIKLARI

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 79-statiyasi'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ni'zamshi'li'q palatasi' toli'q wa'killiklerine:

1) O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi' Spikeri ha'm woni'n' wori'nbasarlari'n, komitet basli'qlari'n ha'm wolardi'n' wori'nbasarlari'n saylaw;

2) O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori'ni'n' usi'ni'wi'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi' deputati'na qol qati'lmaw huquqi'nan ayi'ri'w haqqi'ndag'i' ma'selelerdi sheshiw;

3) wo'z jumi'si'n sho'lkemlestiriv ha'm palatani'n' ishki ta'rtip-qag'i'ydalari' menen baylani'sli' ma'seleler boyi'nsha qararlar qabi'l yetiw;

4) siyasiy, socialli'q-ekonomikali'q turmi's tarawi'ndag'i' wol yaki bul ma'seleler boyi'nsha, sonday-aq ma'mlekettin' ishki ha'm si'rtqi' siyasaki ma'seleleri boyi'nsha qararlar qabi'l yetiw kiredi.

3. OLIY MAJLIS SENATI'NI'N' TOLI'Q WA'KILLIKLARI

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 80-statiyasi'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi Senati'ni'n' toli'q wa'killiklerine:

1) O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi Senati'ni'n' Basli'g'i'n ha'm woni'n' wori'nbasarlari'n, komitetlerdin' basli'qlari' ha'm wolardi'n' wori'nbasarlari'n saylaw;

2) O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' usi'ni'si'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyali'q sudi'n saylaw;

3) O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' usi'ni'si'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi' Joqarg'i' sudi'n saylaw;

4) O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' usi'ni'si'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi' Joqarg'i' xojali'q sudi'n saylaw;

5) O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' usi'ni'si'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi' Ta'biyatti' qorg'aw ma'mleketlik komitetinin' basli'g'i'n tayi'nlaw ha'm de woni' lawazi'mi'nan azat yetiw;

6) O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori' ha'm Yesap palatasi'n tayi'nlaw ha'm de wolardi' lawazi'mi'nan azat yetiw haqqi'ndag'i' pa'rmanlari'n tasti'yi'qlaw;

7) O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' O'zbekistan Respublikasi' Milliy qa'wipsizlik xi'zmeti basli'g'i'n tayi'nlaw ha'm woni' lawazi'mi'nan azat yetiw haqqi'ndag'i' pa'rmanlari'n tasti'yi'qlaw;

8) O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' usi'ni'si'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi'ni'n' shet yellerdegi diplomatiyali'q ha'm basqa wa'killerin tayi'nlaw ha'm de wolardi' lawazi'mi'nan azat yetiw;

9) O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' usi'ni'si'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi' Worayli'q bank basqarmasi'ni'n' basli'g'i'n tayi'nlaw ha'm woni' lawazi'mi'nan azat yetiw;

10) O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' usi'ni'si'na muwapi'q amnistiya haqqi'ndag'i' hu'jjetlerdi qabi'l yetiw;

11) O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori'ni'n' usi'ni'si'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Senati' ag'zasi'na qol qati'lmaw huquqi'nan ayi'ri'w haqqi'ndag'i' ma'selelerdi sheshiw;

12) O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori'ni'n', O'zbekistan Respublikasi' Ta'biyatti' qorg'aw ma'mleketlik komiteti basli'g'i'ni'n', O'zbekistan Respublikasi' Worayli'q banki basqarmasi' basli'g'i'ni'n' yesabatlari'n ti'n'law;

13) wo'z jumi'si'n sho'lkemlestiriv ha'm palatani'n' ishki ta'rtip qag'i'ydalari' menen baylani'sli' ma'seleler boyi'nsha qararlar qabi'l yetiw;

14) siyasiy, socialli'q-ekonomikali'q turmi's tarawi'ndag'i' wol yaki bul ma'seleler boyi'nsha, sonday-aq ma'mleketin' ishki ha'm si'rtqi' siyosat ma'seleleri boyi'nsha qararlar qabi'l yetiw kiredi.

4. NI'ZAMSHI'LI'Q BASLAMASI' HUQUQI'

Demokratiyali'q huquqi'y ma'mlekette insanalardi'n' ja'miyettegi a'hmiyetli mu'na'sibetlerin ni'zamshi'li'q tiykari'nda basqari'w za'ru'rligi boladi'. Sonli'qtan ma'mleketimiz ni'zamshi'li'g'i'nda ha'rbir insan ni'zam joybarlari'n tayarlawda ha'm de ha'rekettegi ni'zamlardi' wo'zgartiw ha'm toli'qti'ri'wda qatnasi'wg'a haqi'li' yekenligi haqqi'nda ni'zam bekkemlep qoyi'lg'an.

Deputatlardan ayi'rmashi'li'g'i' puqaralar wo'z usi'ni'slari' menen Oliy Majliske yemes, al wo'zleri ta'repinen saylang'an Oliy Majlis deputatlari'na mu'rajat yetedi.

Yeste saqlan'!

Ni'zamshi'li'q baslamasi' – ni'zam joybari'ni'n' ni'zam shi'g'ari'w-shi' organg'a belgilengen ta'rtipte ra'smiy tu'rde kirgiziliwi. Ni'zamshi'li'q baslamasi' – ni'zamshi'li'q procesinin' birinshi basqi'shi' yesaplanadi'.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 83-statiyasi'na muwapi'q ni'zamshi'li'q baslamasi' huquqi'na:

– O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti;

– wo'z ma'mleket ha'kimiyati'ni'n' joqari' wa'killik organi' arqali' Qaraqalpaqstan Respublikasi':

– O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi' deputatlari';

– O'zbekistan Respublikasi' Ministrler Kabineti;

– O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciya'li'q sudi, Joqarg'i' sudi', Joqarg'i' xojali'q sudi', Bas prokurori' iye yesaplanadi';

Bul huquqti'n' a'melge asi'ri'li'wi' usi'ni's yetilgen ni'zam joybarlari' Oliy Majlisi Ni'zamshi'li'q palatasi' ma'jilisinde ko'rip shi'g'i'li'wi' majbu'riy yekenligi menen kepillik beriledi ha'm de deputatlardi'n' ko'pshilik dawisi' menen maqullani'w sha'rti menen to'mendegiler qabi'l yetiledi;

– jan'a ni'zam joybari'n tayarlaw haqqi'ndag'i' qarar;

– usi'ni's yetilgen ni'zam joybari'n jetilistiriwge jiberiw haqqi'ndag'i' qarar.

5. NI'ZAMSHI'LI'Q PROCESI BASQI'SHLARI'

Ni'zamshi'li'q procesi – bul Oliy Majlis Ni'zamshi'li'q palatasi'ni'n' tiykarg'i' xi'zmet formasi' yesaplanadi'. Wol to'mendegi basqi'shlardi' wo'z ishine aladi':

1) ni'zamshi'li'q baslamasi' – ni'zam joybari' Ni'zamshi'li'q palatasi'na kirgiziledi;

2) Ni'zamshi'li'q palatasi' ta'repinen ni'zam joybari'ni'n' ko'rip shi'g'i'wg'a qabi'l yetiliwi;

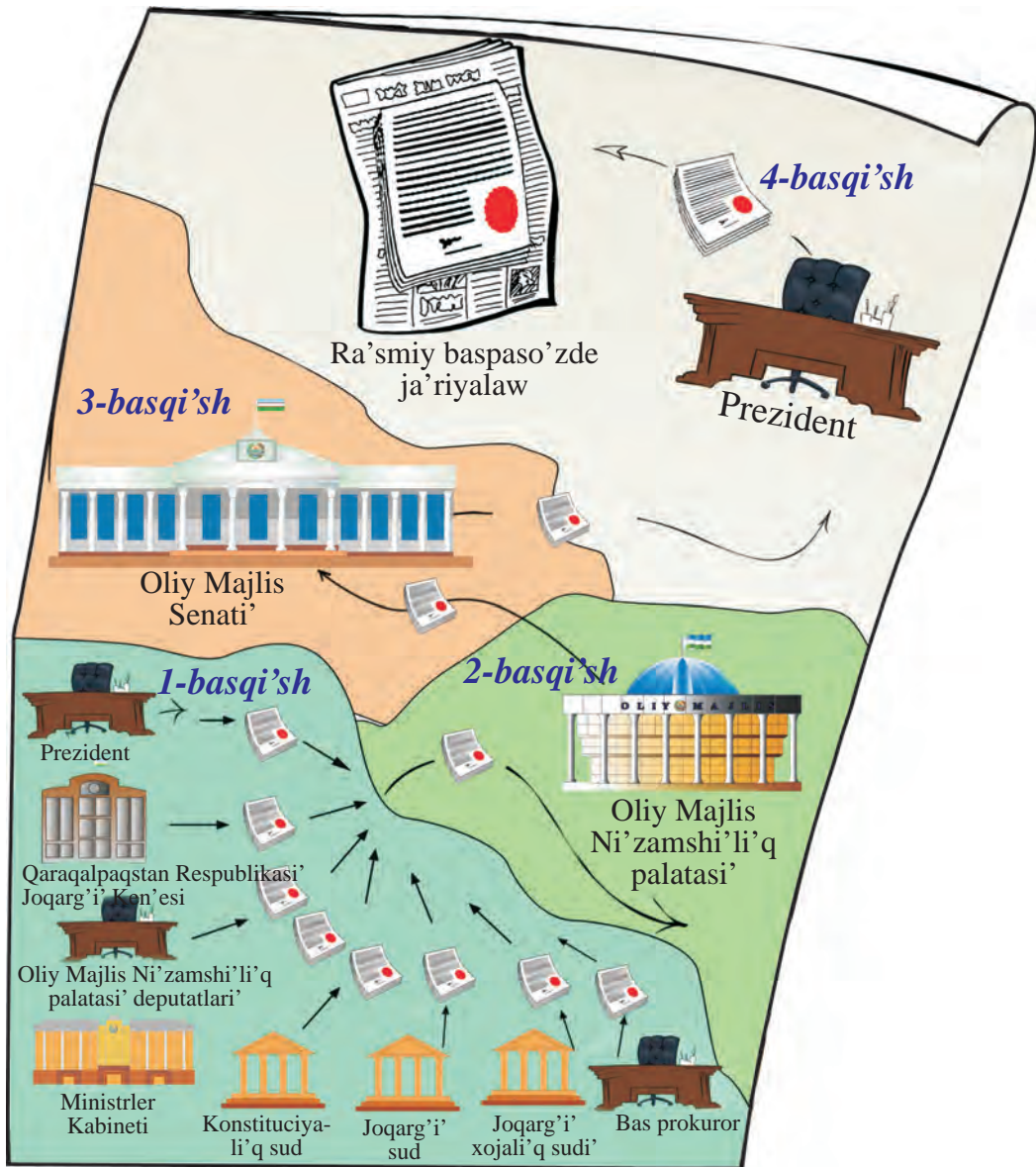
3) Ni'zamshi'li'q palatasi' komitetlerinen biri ta'repinen ni'zam joybari'ni'n' aldi'nnan ko'rip shi'g'i'li'wi';

4) Ni'zamshi'li'q palatasi'ni'n' ni'zam joybari'n ko'rip shi'g'i'wg'a qabi'l yetiw mu'mkin yekenligi haqqi'ndag'a juwmag'i';

5) Ni'zamshi'li'q palatasi' ta'repinen ni'zam joybari'ni'n' ko'rip shi'g'i'li'wi' ha'm birinshi woqi'wg'a tayarlaw (qag'i'yda boyi'nsha ni'zam joybari' u'sh ret woqi'wda ko'riledi);

6) Ni'zamshi'li'q palatasi' ta'repinen ni'zamni'n' qabi'l yetiliwi ha'm woni'n' Senatqa bag'darlani'wi';

7) ni'zamni'n' Senat ta'repinen ko'rip shi'g'i'li'wi' ha'm woni'n' O'zbekistan Respublikasi' Prezidentine qol qoyi'w ushi'n jiberiliwi;

Ni'zamshi'li'q procesinin' tiykarg'i' basqi'shlari'

8) ni'zam Senat ta'repinen qabi'l yetilmegen yamasa Prezident ta'repinen qaytari'lg'an jag'daylarda ni'zam bir ay ishinde qayta ko'rip shi'g'i'li'wi' kerek;

9) ni'zamni'n' baspasozde ja'riyalani'wi'.

Ni'zamlardi'n' g'alaba xabar qurallari'nda ja'riyalani'wi' wolardi' qollani'wdi'n' ma'jbu'riy sha'rti yesaplanadi'. Ni'zamlar ha'm Oliy Majlis qararlari' qol qoyi'lg'annan keyin bir ha'pteden keshiktirilmesten ja'riyalani'wi' lazi'm. Egerde, ni'zamda basqa sa'ne ko'rsetilmegen bolsa, ja'riyalani'wi' menen normativ hu'jjet ku'shke kiredi.

Tapsi'rma

Ko'z aldi'n' i'zg'a keltirin', Siz Oliy Majlis Ni'zamshi'li'q palatasi' deputatli'g'i'na saylandi'n'i'z. Kolledj ha'm liceylerde bilim ali'wshi'lardi' woqi'ti'w sha'rtleri haqqi'ndag'i' ni'zam joybari'n usi'ni'n'.

Juwmaq shi'g'arami'z

- O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi
- Oliy Majlis – Ni'zamshi'li'q palatasi' ha'm Senati';
 - Oliy Majlis Ni'zamshi'li'q Palatasi' wa'killiklari;
 - Oliy Majlis Senati' wa'killiklari;
 - ni'zamshi'li'q baslamasi' huquqi';
 - ni'zamshi'li'q procesi basqi'shlari'.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Oliy Majlis qalay du'zilgen? Woni'n' qurami'na neshe deputat ha'm senator kiredi?
2. Oliy Majlis Ni'zamshi'li'q Palatasi' ha'm Senati'ni'n' toli'q wa'killiklerin sanap berin'.
3. «Ni'zamshi'li'q baslamasi' huquqi'» tu'sinigin ayti'p berin'
4. Ni'zam islep shi'g'ari'w procesi qanday basqi'shlardan ibarat?

19-§. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' PREZIDENTI

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- ma'mleket ha'm atqari'wshi' ha'kimiyat basshi'si' si'pati'nda Prezidenttin' wa'killikleri haqqi'nda;
- prezidentti saylaw ta'rtibi ha'm woni'n' wa'killiginin' tamamlani'wi' haqqi'nda bilip alasi'z.

1. Prezident – ma'mleket basshi'si'.

2. O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' wa'killikleri.

3. O'zbekistan Respublikasi' Prezidentin saylaw ta'rtibi ha'm woni'n' wa'killiginin' tamamlani'wi'.

1. PREZIDENT – MA'MLEKET BASSHI'SI'

Lati'nshadan awdarg'anda «prezident» so'zi «aldi'nda woti'ratug'i'n», yag'ni'y ma'mleket basshi'si' ma'nisin an'latadi'. Du'nyadag'i' ko'pshilik yellerde prezidentlik basqari'w formasi' bar yekenligi de prezident lawazi'mi'ni'n' abi'royi'nan da'rek berip tur.

O'zbekistanda prezident lawazi'mi' **1990-ji'li' martta** yengizildi.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti O'zbekistan Respublikasi'nda ma'mleket basshi'si' ha'm ma'mleketlik ha'kimiyat organlari'ni'n' kelisilgen halda jumi's ali'p bari'wi' ha'mde birge islesiw ta'miyinleydi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 89-statya.

2. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' PREZIDENTININ' WA'KILLIKLARI

Ma'mleket basshis'i'ni'n' tiykarg'i' wazi'ypasi' – ha'kimiyatti'n' barli'q tarmaqlari'ni'n' jumi'si'n muwapi'qlasti'ri'w joli' menen yeldin' tez pa't penen ha'm turaqli' rawajlani'wi'n ta'miyinlewden ibarat. Prezidenttin' O'zbekistan ma'mleketlik ha'kimiyat organlari' sistemasi'ndag'i' ayri'qsha worni' da usi' na'rse menen tu'sindiriledi. O'zbekistan Respublikasi'nda

Prezident ma'mleket basshi'si' sanaladi'. Usi'g'an muwapi'q O'zbekistandi' **prezidentlik basqari'w formasi'na iye unitar respublika** ta'rizinde si'patlaw mu'mkin.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 93-statyasi'na muwapi'q O'zbekistan respublikasi'ni'n' Prezidenti:

1) puqaralardi'n' huquq ha'm yerkinliklerine, O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi' ha'm ni'zamlari'na boysi'ni'wi'na kepillik beredi;

2) O'zbekistan Respublikasi'ni'n' suvereniteti, qa'wipsizligi ha'm aymaqli'q pu'tinligin qorg'aw, milliy ma'mleket du'zilisi ma'selelerine tiyisli qararlardi' a'melge asi'ri'w boyi'nsha za'ru'ri ilajlar ko'redi;

3) yelizdin' ishinde ha'm xali'qarali'q qatnasi'qlarda O'zbekistan Respublikasi' ati'nan is ali'p baradi';

4) so'ylesiwler ju'rgizedi ha'm O'zbekistan Respublikasi' sha'rtname ha'm kelisimlerine qol qoyadi', respublika ta'repinen du'zilgen sha'rtnamalarg'a, kelisimlerge ha'm woni'n' minnetlemelerine boysi'ni'li'wi'n ta'miyinleydi;

5) wo'z jani'nda akkreditaciyanan wo'tken diplomatiyalig' ha'm de basqa wa'killerdin' isenim ha'm shaqi'ri'w jarli'qlari'n qabi'l yetedi;

6) O'zbekistan Respublikasi'ni'n' shet yellerdegi diplomatiyalig' ha'm basqa wa'killerin tayi'nlaw ushi'n talabanlardi' O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Senati'na usi'nadi';

7) O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisine ma'mleketin' ishki ha'm si'rtqi' siyasati'n a'melge asi'ri'wdi'n' yen' a'hmiyetli ma'seleleri boyi'nsha mu'ra'jat yetiw huquqi'na iye;

8) respublika joqari' ha'kimiyat ha'm basqari'w organlari'ni'n' tati'w birge islesiw ta'miyinleydi; ministrlikler, ma'mleketlik komitetler ha'm de ma'mleketlik basqari'wdi'n' basqa organlari'n du'zedi ha'm saplasti'radi', usi' ma'selelerge tiyisli pa'rmanlardi' son'i'n ala O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' palatalari'ni'n' tasti'yi'qlawi'na kirgizedi;

9) Senat Basli'gi' lawazi'mi'na saylaw ushi'n O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Senati'na usi'nadi';

10) O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi palatalari' ko'rip shi'gi'wi' ha'm tasti'yi'qlawi' ushi'n O'zbekistan Respublikasi' Bas Ministri kandidaturasi'n usi'nadi', wol dem ali'sqa shi'qqanda, Bas ministrge bildirilgen isenimsizlik votumi' O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi palatalari' ta're-

pinen qabi'l yetilgenda yaki ni'zamda na'zerde tuti'lg'an basqa halatlarda lawazi'mi'nan azat yetedi;

11) O'zbekistan Respublikasi' Bas ministrinin' usi'ni'si'na muwapi'q O'zbekistan Respublikasi' Ministrler Kabineti ag'zalari'n tasti'yi'qlaydi' ha'm lawazi'mlari'nan azat yetedi;

12) O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori' ha'm Yesap palatasi' basli'g'i'n tayi'nlaydi' ha'm wolardi' lawazi'mi'nan azat yetedi, son'i'n ala bul ma'selelerdi O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Senati'ni'n' tasti'yi'qlawi'na kirgizedi;

13) O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi Senati'na Konstituciya'li'q sud basli'g'i' ha'm sudyalari', Joqarg'i' sud basli'g'i' ha'm sudyalari', Joqarg'i' xojali'q sudi' basli'g'i' ha'm sudyalari', O'zbekistan Respublikasi' Worayli'q Banki basqarmasi'ni'n' basli'g'i', O'zbekistan Respublikasi' Ta'biyati' qorg'aw ma'mleketlik komiteti basli'g'i' lawazi'mi'na talabanlardi' usinadi';

14) wa'layat, rayonlar arali'q, rayon, qala, a'skeriy ha'm xojali'q sudlari'ni'n' sudyalari'n tayi'nlaydi' ha'm lawazi'mlari'nan azat yetedi;

15) O'zbekistan Respublikasi' Bas Ministrinin' usi'ni'si'na muwapi'q wa'layatlar ha'kimlerin ha'm de Tashkent qalasi' ha'kimin ni'zang'a muwapi'q tayi'nlaydi' ha'm lawazi'mi'nan azat yetedi. Konstituciya'ni, ni'zamlardi' buzg'an yaki abi'roy ha'm qa'dir-qi'mbati'na daq tu'siretug'i'n is-ha'reketler islegen rayon ha'm qala ha'kimlerin Prezident wo'z qarari' menen lawazi'mi'nan azat yetiwge haqi'li';

16) respublika ma'mleketlik basqari'w organlari'ni'n' ha'm ha'kimlerinin qabi'l yetken hu'jjetlerin wolar ni'zam hu'jjetleri normalari'na muwapi'q bolmag'an halatlarda toqtatadi', biykarlaydi'; O'zbekistan Respublikasi' Ministrler Kabineti majlislerine basshi'li'q yetiwge haqi'li';

17) O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ni'zamlari'na qol qoyadi' ha'm ja'riyalaydi'; ni'zang'a wo'z pikirin qosi'msha yetip, woni' qayta talqi'lawg'a ha'm dawi'sqa qoyi'w ushi'n O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisine qaytari'wg'a haqi'li';

18) O'zbekistan Respublikasi'na hu'jim jasag'anda yaki qa'wipten bir-birin qorg'aw boyi'nsha du'zilgen sha'rtnama minnetlemelerin wori'nlaw za'ru'rli'gi tuwi'lg'anda uri's halati'n ja'riyalaydi' ha'm qabi'l yetilgen qarardi' u'sh ku'n ishinde O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi palatalari'ni'n' tasti'yi'qlawi'na kirgizedi;

19) ayri'qsha jag'daylar (real si'rtqi' qa'wip, massali'q ta'rtipsizlikler, iri apatshi'li'q, ta'biyyi apat, epidemiyalar) ju'z bergen jag'dayda puqaralardi'n' qa'wipsizligin ta'miyinlewdi go'zlep, O'zbekistan Respublikasi'ni'n' pu'tkil aymag'i'nda yaki woni'n' ayi'ri'm wori'nlarin'nda ayri'qsha jag'day ja'riyalaydi' ha'm qabi'l yetken qarari'n u'sh ku'n ishinde O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' palatalari'ni'n' tasti'yi'qlawi'na kirgizedi; Ayri'qsha jag'day yengiziw sha'rtleri ha'm ta'rtibi ni'zam menen belgilenedi;

20) O'zbekistan Respublikasi' Quralli' Ku'shlerinin' Joqari' Bas sa'rkardasi' yesaplanadi', Quralli' Ku'shlerdin' joqarg'i' sa'rkardalari'n tayi'nlaydi' ha'm lawazi'mi'nan azat yetedi, joqari' a'skeriy da'rejeler beredi;

21) O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ordenleri, medallari' ha'm jarli'qlari' menen si'yli'qlaydi', O'zbekistan Respublikasi'ni'n' qa'nigeli ha'm joqari' da'rejelerin beredi;

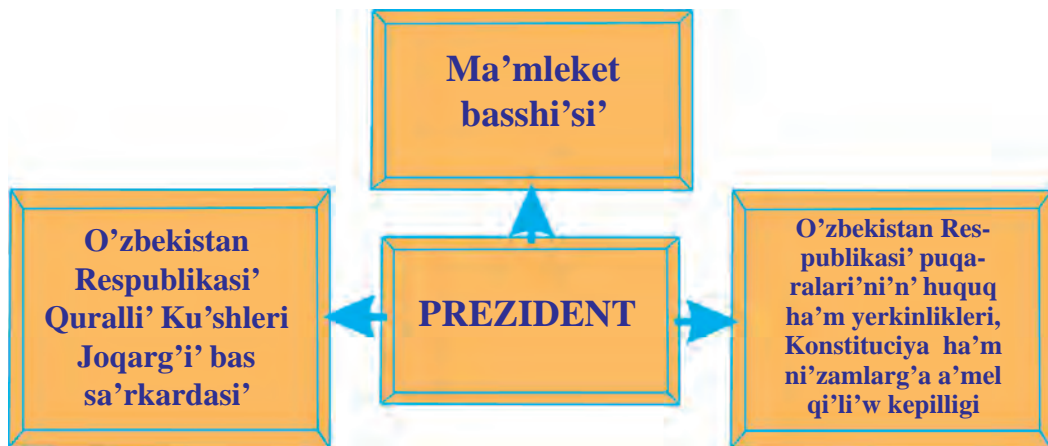
22) O'zbekistan Respublikasi'ni'n' puqarali'g'i'na ha'm siyasiy baspana beriwge tiyisli ma'selelrdis sheshedi;

23) amnistiya haqqi'ndag'i' hu'jjetlerdi qabi'l yetiw haqqi'nda O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Senati'na usi'ni's kirgizedi ha'm O'zbekistan Respublikasi'ni'n' sudlari' ta'repinen hu'kim yetilgen shaxslardi'a'piw yetedi;

24) Milliy Qa'wipsizlik xi'zmeti basli'g'i'ntayi'nlaydi' ha'm lawazi'mi'nan azat yetedi, son'i'n ala usi' ma'selelerge tiyisli pa'rmanlardi' O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisinin' Senati'ni'n' tasti'yi'qlawi'na kirgizedi;

25) usi' Konstituciya ha'm O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ni'zamlari'nda na'zerde tuti'lg'an basqa wa'killiklerdi a'melge asi'radi'.

Prezident wo'z wa'killiklerin wori'nlawdi' ma'mleketlik organlarga yamasa lawazi'mli' shaxslarga tapsi'ri'wg'a haqi'li' yemes.

 Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekiston Respublikasi' Prezidenti lawazi'mi'na 35 jastan kishi bolmag'an, ma'mleketlik tildi jaqsi' biletug'i'n, tikkeley saylawg'a shekem keminde 10 ji'l respublika aymag'i'nda turaqli' jasag'an O'zbekiston Respublikasi'ni'n' puqarasi' saylani'wi' mu'mkin.

O'zbekiston Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 90-statya.

3. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' PREZIDENTIN SAYLAW TA'RTIBI HA'M WONI'N' WA'KILLIGININ' TAMAMLANI'WI'

Ma'mleket basshi'si' parlament deputatlari' ta'repinen saylanatug'i'n parlament respublikasi'nan ayi'rmashi'lig'i' prezidentlik basqari'w formasi'nda ma'mleket basshi'si' xali'q ta'repinen yamasa saylawshi'lardi'n wa'killeri ta'repinen saylanadi' ha'm deputatlardi'n' wo'z topari'nan yemes, al xali'qti'n' ken' qatamlari'nan wa'killikler aladi'.

Prezident saylawi' Konstituciya ha'm «O'zbekiston Respublikasi' Prezidentin saylaw haqqi'nda»g'i' 1991-ji'l 18-noyabrde qabi'l yetilgen Ni'zam ha'm 2011-ji'l 12-dekabrdrigi wo'zgerisler tiykari'nda uluwma, ten' ha'm tikkeley saylaw huquqi' negizinde jasi'ri'n dawi's beriw joli' menen a'melge asi'ri'ladi'. Sonday-aq, prezidentlikke talabang'a ayri'qsha talaplar qoyi'ladi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Prezident O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi ji'ynali'si'nda to'mendegi antti' qabi'l yetken waqi'ttan baslap wo'z lawazi'mi'na kirirken yesaplanadi'.

«O'zbekistan xalqi'na sadiqli'q penen xi'zmet yetiwge, respublikani'n' Konstituciyasi' ha'm ni'zamlari'na qatan' a'mel qi'li'wg'a, puqaralardi'n' huquqlari' ha'm yerkinliklerine kepillik beriwege, O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti moyni'na ju'klengen wazi'ypalardi' hu'jdanli' wori'nlawg'a saltanatli' ant yetemen».

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 92-statya.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Wa'killigi tamamlani'wi' mu'na'sibeti menen dem ali'sqa shi'qqan Prezident wo'mirlik Senat ag'zasi' lawazi'mi'n iyeleydi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 97-statya.

Juwmaq shi'g'arami'z

Prezident

- ➔ ma'mleket basshi'si';
- ➔ Prezident O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi ji'ynali'si'nda ant qabi'l qi'lg'an waqi'ttan baslap wo'z lawazi'mi'na kirirken yesaplanadi';
- ➔ puqaralardi'n' huquq ha'm yerkinlikleri, Konstituciya ha'm ni'zamlardi'n' kepilligi;
- ➔ ma'mleketlik ha'kimiyat organlari'ni'n' kelisilgen halda jumi's ali'p bari'wi'n ha'm de birge islesiwın ta'miyinleydi;
- ➔ ma'mleket ishinde ha'm xali'qarali'q mu'na'sibetlerde O'zbekistan Respublikasi' ati'nan jumi's ali'p baradi';
- ➔ ma'mleketin' Quralli' Ku'shleri Joqari' Bas sa'rkardasi';
- ➔ Prezident shaxsi'na qol qati'lmaydi' ha'm ni'zam menen qorg'aladi';
- ➔ wa'killik mu'ddeti juwmaqlang'annan son' – senator.

Wo‘zin‘izdi si‘nan‘!

- 1) Prezidenttin‘ ma‘mleket basshi‘si‘ si‘pati‘ndag‘i‘ tiykarg‘i‘ kepilliklerin sanan‘ (Konstituciyanin‘ 93-statyasi‘ni‘n‘ barli‘q punktlerin woqi‘n‘).
2. Wo‘z minnetlerin atqari‘p atirg‘anda Prezident qanday qi‘yi‘nshi‘li‘qlardi‘ jen‘ip wo‘tiwi za‘ru‘r?
3. Sizin‘she, Prezident wo‘z wa‘killiklerin atqari‘wda ma‘mleket organlari‘na yamasa lawazi‘mli‘ shaxslarg‘a tapsi‘ri‘wg‘a haqi‘li‘ yemes yekenligi haqqi‘ndag‘i‘ qag‘i‘yda ne sebep Konstituciya‘ga kirgizilgen?
4. Bizin‘ ma‘mleketimizde kimler Prezident yetip saylani‘wi‘ mu‘mkin?
5. Prezident Respublikasi‘ni‘n‘ Parlament respublikasi‘nan parqi‘n ayti‘n‘.
6. Prezident siyasiy partiyani‘n‘ ag‘zasi‘ boli‘wi‘ mu‘mkin be?

20-§. O‘ZBEKISTAN RESPUBLIKASI‘NI‘N‘ ATQARI‘WSHI‘ HA‘KIMIYAT ORGANLARI‘

Tema u‘stinde islew na‘tiyjesinde:

- wa‘killik hakimiyat organlari‘ sistemasi‘ haqqi‘nda;
- worayli‘q ha‘m jergilikli ha‘kimiyat organlari‘ni‘n‘ jumi‘si‘ni‘n‘ tiykarg‘i‘ bag‘darlari‘ haqqi‘nda;
- puqaralardi‘n‘ wo‘zin-wo‘zi basqari‘w organlari‘ jumi‘si‘ haqqi‘nda bilip alasi‘z.

1. Ministrler Kabineti – ma‘mleket hu‘kimeti.

2. Ministrler Kabinetinin‘ tiykarg‘i‘ wakilliklari‘.

1. MINISTRLER KABINETI – MA‘MLEKET HU‘KIMETI

Ministrler Kabinetinin‘ sho‘lkemlestiriwshiligi ha‘m jumi‘si‘na O‘zbekistan Respublikasi‘ni‘n‘ Konstituciyanin‘ 98-statyasi‘ ha‘m de «O‘zbekistan Respublikasi‘ Ministrler Kabineti haqqi‘nda»g‘i‘ Ni‘zam bag‘i‘shlang‘an.

Ministrler Kabineti – O‘zbekistan Respublikasi‘ hu‘kimeti ha‘m O‘zbekistan Respublikasi‘ni‘n‘ atqari‘w organi‘ sanaladi‘ ha‘m ekonomikani‘n‘, socialli‘q ha‘m ruwxii‘y tarawdi‘n‘ na‘tiyjeli jumi‘si‘na basshi‘li‘qti‘, O‘zbekistan Respublikasi‘ ni‘zamlari‘, Oliy Majlis qararlari‘, Prezident pa‘rmanlari‘, qararlari‘ ha‘m biyliklerinin‘ wori‘nlani‘wi‘n ta‘miyinleydi.

2. MINISTRLER KABINETININ' TIYKARG'I' WA'KILLIKLARI

Ministrler Kabineti ma'mleketlik basqari'w organlari' ha'm wolar ta'repinen du'ziletug'i'n xojali'q basqari'w organlari' sistemasi'n basqaradi', wolar'di'n' jumi'slari'ni'n' kelisimin ta'miyinleydi. Ministrler Kabineti wo'z jumi'si'nda O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi ha'm O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti aldi'nda juwapker yesaplanadi'.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 98-statyasi'na muwapi'q Ministrler Kabineti:

1) na'tiyjeli ekonomikali'q, socialli'q, finansli'q, pul-kredit siyasaki' ju'rgiziliwi, ilim, ma'deniyat, bilimlendiriw, sali'qti' saqlawdi' ha'm de ekonomikani'n' ha'm socialli'q tarawdi'n' basqa tarmoqlari'n rawajlandi'ri'w boyi'nsha bag'darlamalar islep shi'g'i'li'wi' ushi'n juwapker boladi';

2) puqaralardi'n' ekonomikali'q, socialli'q ha'm basqa huquqlari' ha'm de ni'zamlari' ma'plerin qorg'aw boyi'nsha ilajlardi' a'melge asi'radi';

3) ma'mleket ha'm xojali'q basqari'w organlari' jumi'si'n muwapi'qlasti'radi' ha'm bag'darlaydi', wolardi'n' jumi'si' u'stinen ni'zamda belgilengen ta'rtpite qadag'alawdi' ta'miyinleydi;

4) O'zbekistan Respublikasi' ni'zamlari', Oliy Majlis qararlari', O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' pa'rmanlari', qararlari' ha'm biyliklerinin' wori'nlani'wi'n ta'miyinleydi;

5) O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisine ha'r ji'li' ma'mleket social-ekonomikali'q turmi'si'ni'n' yen' a'hmiyetli ma'seleleri boyi'nsha bayanatlar usi'nadi';

6) usi' Konstituciya ha'm O'zbekistan Respublikasi' ni'zamlari'nda na'zerde tuti'lg'an basqa wa'killiklerdi a'melge asi'radi';

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ministrler Kabineti Konstituciyali'q normalar ha'm a'meldegi ni'zam hu'jjetlerine muwapi'q O'zbekistan Respublikasi'ni'n' pu'tkil aymag'i'ndag'i' barli'q organlar, ka'rxanalar, ma'kemeler, sho'lkemler, lawazi'mli' shaxslar ha'm puqaralar ta'repinen wori'nlani'wi' ma'jbu'riy bolg'an qararlar ha'm biylikler shi'g'aradi'.

Ministrler Kabineti wo'z jumi'si'nda O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi ha'm O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti aldi'nda juwapker yesaplanadi'.

A'meldegi Ministrler Kabineti jan'a saylang'an O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi aldi'nda wo'z wa'killiklerin moyni'nan aladi', biraq Ministrler Kabinetinin' jan'a qurami' qa'lipleskenge shekem ma'mleket Prezidentinin' qarari'na muwapi'q wo'z jumi'si'n dawam yetip turadi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 98-statya.

«O'zbekistan Respublikasi' Ministrler Kabineti haqqi'nda»g'i' Ni'zam-g'a muwapi'q Ministrler Kabineti wo'z jumi'si'nda Respublikada jasap ati'rg'an barli'q millet ha'm xali'qlardi'n' ma'plerinen kelip shi'qqan halda kollegialli'q, demokratiya ha'm ni'zamshi'li'q principi'lerine su'yenedi.

Hu'kimet jumi'si'ni'n' tarawi' ko'lemi Ministrler Kabineti sistemasi'na kiriwshi ma'mleketlik komitetler, ministrlkler sani'na qarap bahalanadi'.

Atap aytqanda, wolardi'n' biri socialli'q ta'miyinlew, basqasi' – bilimlendiriw, ruwxı'yat ha'm ma'deniyat, u'shinshisi – ta'rtipti saqlaw, to'rtinshisi – sud ha'm advokatura jumi'slari'n sho'lkemlestiriw menen shug'i'llanadi'.

Tapsi'rma

Wo'zin' izdi belgili bir taraw (xali'q bilimlendiriw, ishki isler, densawli'qti' saqlaw, si'rtqi' isler) ministri worni'nda ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin'. Tan'lag'an taraw boyi'nsha bar mashqalalardi' sheshiw bag'darlamasi'n du'zin'.

Juwmaq shi'g'arami'z

**O'zbekistan Respublikasi
Ministrler Kabineti**

- Ministrler Kabineti – ma'mleket hu'kimeti;
- Ma'mleketlik komitetler ha'm ministrlar;
- ekonomikalı'q, socialli'q ha'm ruwxı'y tarawlardi'n' na'tiyjeli rawajlanı'wi'n ta'miyinleydi;
- ni'zamlar, Oliy Majlis qararlari', Prezident pa'rmanlari', qararlari' ha'm biyliklerinin' wori'nlanı'wi'n ta'miyinleydi;
- Prezident qa'liplestiredi, Oliy Majlis tasti'yi'qlaydi';
- Oliy Majlis ha'm Prezident aldi'nda juwapker yesaplanadi';
- «O'zbekistan Respublikasi' Ministrler Kabineti haqqi'nda»g'i' Ni'am (29.08.2003-jı'lg'i' jan'a redakciyasi', wo'zgerisler kirgizilgen).

Wo‘zin‘izdi si‘nan‘!

1. O‘zbekistan Respublikasi‘nda qanday atqari‘w organlari‘n bilesiz?
2. Ministrler Kabineti qurami‘ qalay du‘ziledi?
3. Respublika hu‘kimetinin‘ tiykarg‘i‘ wa‘killiklerin sanap berin‘.
4. Ministrler Kabinetinin‘ Oliy Majlis penen wo‘z ara baylani‘si‘ qalay a‘melge asi‘ri‘ladi‘?
5. Atqari‘w ha‘kimiyati‘ organlari‘ni‘n‘ tiykarg‘i‘ wazi‘ypasi‘n ayti‘p berin‘.

21-§. JERGILIKLI MA‘MLEKETLIK HA‘KIMIYAT ORGANLARI‘

Tema u‘stinde islew na‘tiyjesinde:

- jergilikli ma‘mleketlik ha‘kimiyat organlari‘ jumi‘si‘ni‘n‘ tiykarg‘i‘ bag‘darlari‘ haqqi‘nda;
- ha‘kimler wa‘killiklari ha‘m jumi‘s bag‘darlari‘ haqqi‘nda;
- xali‘q deputatlari‘ Ken‘esi jumi‘si‘ni‘n‘ iskerligi haqqi‘nda bilip alasi‘z;

1. Xali‘q deputatlari‘ Ken‘esi.

2. Wa‘layatlar, rayonlar ha‘m qalalar ha‘kimlerinin‘ jumi‘si‘.

1. XALI‘Q DEPUTATLARI‘ KEN‘ESI

Worayli‘q ha‘kimiyat organlari‘nan ayi‘rmashi‘li‘g‘i‘, jergilikli ha‘kimiyat organlari‘ socialli‘q mashqalalardi‘ regionli‘q da‘rejede sheshedi. Wolar ja‘miyetlik turmi‘sti‘n‘ tu‘rli tarawlari‘ndag‘i‘ mashqalalardi‘ tikkeley sheshken halda atqari‘wshi‘ ha‘kimiyat ni‘zamlari‘ ha‘m normativ aktlerin a‘melge asi‘radi‘. Ha‘kimiyat organlari‘ wori‘nlarda xali‘qti‘n‘ abadanli‘g‘i‘n ta‘miyinlew ha‘m ma‘mleket aldi‘nda turg‘an a‘hmiyetli wazi‘ypalardi‘ a‘melge asi‘ri‘wda ayri‘qsha rol woynaydi‘.

Wa‘layatlar, rayonlar ha‘m qalalardag‘i‘ ha‘kimiyat wa‘killik organlari‘ *Xali‘q deputatlari‘ Ken‘esi* sanaladi‘. Wolardi‘n‘ jumi‘si‘ regiondag‘i‘ xali‘q turmi‘si‘ni‘n‘ tu‘rli ta‘replerine tiyisli wazi‘ypalar ha‘m mashqalalardi‘ sheshiwge bag‘darlang‘an. Wa‘layatlar, qalalar, rayonlar aymaqlari‘ndag‘i‘ wa‘killik ha‘m atqari‘w ha‘kimiyati‘n *ha‘kim* basqaradi‘. Wa‘layatlar ha‘kimleri ha‘m Tashkent qalasi‘ ha‘kimi Prezident ha‘m tiyisli xali‘q deputatlari‘ Ken‘esine yesabat beriwge minnetli.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Wa'layatlar, qalalar, ha'm rayonlarda (rayong'a boysi'natug'i'n qalalardan, sonday-aq, qala qurami'na kiriwshi rayonlardan ti'sqari') ha'kimler basshi'li'q yetetug'i'n xali'q deputatlari' Ken'esleri ha'kimiyati'ni'n wa'killik organlari' boli'p, wolar ma'mleket ha'm puqaralardi'n ma'plerin go'zlep, wo'z wa'killiklerine tiyisli ma'selelerdi sheshedi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 99-statya.

2. WA'LAYATLAR, RAYONLAR HA'M QALALAR HA'KIMLERININ' JUMI'SI'

Ha'kimnin' jumi'si' jeke basshi'li'q tiykari'nda a'melge asi'ri'ladi' ha'm wo'zi basqari'p ati'rg'an aymaqlar boyi'nsha qararlari' ha'm jumi's na'tiyjeleri ushi'n jeke wo'zi juwapker boladi'. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 93-statyasi'na muwapi'q Konstituciyani', ni'zamlardi' buzg'an yaki wo'z abi'royi' ha'm qa'dir-qimbatina daq tu'siretug'i'n is-ha'reketler islegen rayon ha'm qala ha'kimlerin Prezident wo'z qarari' menen lawazi'mi'nan azat yetiwge haqi'li'.

1-tapsi'rma

Ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin', Siz mektep direktori'si'z ha'm qala (rayon) ha'kimi qabi'llawi'na keldin'iz. Mektepti won'law ha'm ag'la woqi'wshi'lardi' shet yellerden birine jiberiwge materialli'q ja'rdem sorap wo'tinish yettin'iz? Bul usi'ni'sti' tiykarlaw ushi'n qanday sebeplerdi keltirgen bolar yedin'iz?

Wa'layatlar, rayonlar, qalalardi'n' ha'kimi:

– Oliy Majlis palatalari', O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti, Ministrler Kabineti ni'zamlari' ha'm hu'jjetleri, joqari' turi'wshi' organlar ha'm tiyisli xali'q deputatlari' Ken'esleri qararlari'ni'n' wori'nlani'wi'n sho'lkemlestiredi;

– ja'ma'a'tshilik ta'rtibin saqlaw, ji'nayatshi'li'q penen gu'resiw, puqaralar qa'wipsizligin ta'miyinlew, wolardi'n' huquqlari' ha'm salamatli'g'i'n ta'miyinlewge baylani'sli' ilajlardi' ko'redi, tabiiy apatshi'li'q, epidemiyalar ha'm basqa ekstremal jag'daylarda jumi'slardi' sho'lkemlestiredi;

– wa'layatlar, rayonlar, qalalardi' ekonomikali'q ha'm sociali'q rawajlandi'wdi'n' tiykarg' bag'darlari' byudjetinin' tiykarg'i' parametrleri

ha'm wolardi'n' wori'nlani'wi' haqqi'ndag'i' yesabatti' xali'q deputatlari' Ken'esine usinadi';

– basshi'lari' tiyisli xali'q deputatlari' Ken'esi ta'repinen tayi'nlanatug'i'n ha'm wazi'ypasi'nan azat yetiletug'i'n atqari'w ha'kimiyati' organlari'ni'n' du'zilmeli bo'linbeleri jumi'si'n qadag'alaydi';

– respublikada ha'm shet yelde wa'layat, rayon ha'm qalani'n' ra'smiy wa'kili si'pati'nda jumi's ali'p baradi';

– adamlardi' qabi'l yetiwdi sho'lkemlestiredi, puqaralardi'n' shag'i'm-lari', arzalari' ha'm usi'ni'slari'n ko'rip shi'g'adi' ha'm basqalar.

Wa'layat, rayon ha'm qala ha'kimi tiyisli xali'q deputatlari' Ken'esine wa'layat, rayon, qalani'n' socialli'q-ekonomikali'q rawajlani'wi'na tiyisli a'hmiyetli ha'm ku'nnin' talabi'ndag'i' ma'seleler boyi'nsha yesabatlardi' usi'nadi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Wa'layat, rayon ha'm qala ha'kimleri wo'z wa'killiklerin jeke basshi'li'q tiykari'nda a'melge asi'radi' ha'm wo'zleri basshi'li'q yetip ati'rg'an organlardi'n' qararlari' ha'm jumi'si' ushi'n jeke wo'zi juwapker yesaplanadi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 103-statyadan.

Jergilikli ha'kimiyat organlari' jumi'si'ni'n' a'hmiyetli bag'darlari'nan biri kommunal xojali'g'i'n rawajlandi'ri'wg'a basshi'li'q yetuw sanaladi'. Jergilikli ha'kimiyat organlari' haqqi'ndag'i' ni'zamda ha'kimler wo'z aymaqlari'ndag'i' kommunal xojali'g'i' xi'zmeti iskerligin muwapi'qlasti'radi' ha'm qadag'alawi' atap ko'rsetiledi. Kommunal xojali'g'i' xi'zmeti ha'kimiyatlar bo'limi ta'repinen basqari'ladi'. Wolardi'n' basshi'lari' ha'kim ta'repinen tayi'nlanadi' ha'm lawazi'mi'nan azat yetiledi. Bul ma'sele jergilikli Ken'es sessiyasi'nda tasti'yi'qlanadi'.

Jergilikli Ken'es jumi'si'ni'n' tiykarg'i' sho'lkemlestiriw-huquqi'y formasi' sessiya yesaplanadi'. Sessiyada Ken'es wa'killigine kiretug'i'n ma'seleler sheshiledi, yesabatlar ti'nlanadi' ha'm a'llette wori'nlani'wi' sha'rt bolg'an qararlar qabi'l yetiledi. Wa'layatlar, rayonlar, qalalar xali'q deputatlari' Ken'esi za'u'rligine qarap bir ji'lda keminde yeki ma'rte ha'kim ta'repinen shaqi'ri'ladi'.

Juwmaq shi'g'arami'z

Jergikli ma'mleketlik ha'kimiyat organlari'

xali'q deputatlari' Ken'esi;

ha'kim – wori'nlarda wa'killik ha'm atqari'w ha'kimiyati'n basqaradi';

xali'q deputatlari' Ken'esi aldi'nda yesabat beriw;

qabi'l yetilgen qararlar ushi'n ha'kimnin' jeke wo'zi juwapker yekenligi.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Xali'q deputatlari' Ken'esi qanday mashqalalardi' sheshedi?
2. Xali'q deputatlari' Ken'esine kim basshi'li'q yetedi?
3. Ha'kimlerdin' jumi'si' qanday principlerde a'melge asi'ri'ladi'?
4. Ha'kimler xali'q deputatlari' Ken'esin basqarg'an halda qanday mashqalalardi' sheshedi?
5. Wa'layatlar, rayonlar ha'm qalalar ha'kimleri ha'kimiyatti'n' qanday organlari'na yesabat beredi?

22-§. PUQARALARDI'N' WO'ZIN-WO'ZI BASQARI'W ORGANLARI'

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- wo'zin-wo'zi basqari'w organlari'ni'n' strukturasi' ha'm huquqi'y biyligi haqqi'nda;
- wo'zin-wo'zi basqari'w organlari'ni'n' wa'killikleri haqqi'nda.
- puqaralar ji'yi'nleri' jumi'si'ni'n' tiykarg'i' bag'darlari' boyi'nsha komissiya jumi'si' haqqi'nda bilip alasi'z

1. Puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari' ha'm huquqi'y biyligi.

2. Puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari' jumi'si'ni'n' tiykarg'i' bag'darlari'.

3. Puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari' jani'ndag'i' komissiyani'n' jumi'si'.

1. PUQARALARDI'N' WO'ZIN-WO'ZI BASQARI'W ORGANLARI' HA'M WOLARDI'N' HUQUQI'Y BIYLIGI

Qalalar, awi'llarda, sonday-aq, qalalar, awi'llardi'n' ma'ha'llelerinde du'zilgen wo'zin-wo'zi basqari'organlari'ni'n' strukturasi' ha'm huquqi'y biyligi O'zbekistan Respublukasi' Konstituciyasi'ni'n' 105-statyasi'nda ha'm «Puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari' haqqi'nda»g'i' Ni'zamda belgilep qoyilg'an.

Puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'wi' – bul Konstituciya ha'm O'zbekistan Respublikasi' Ni'zamlari' menen kepillik beriletug'i'n, puqaralardi'n' wo'z ma'pleri, tariyxii'y rawajlani'w wo'zgeshelikleri, sonday-aq, milliy ha'm ruwxii'y qa'diriyatlardan, jergilikli u'rp-a'detleri ha'm da'stu'rlerinen kelip shi'g'atug'i'n ma'selelerdi sheshiw boyi'nsha yerkin jumi'si' yesaplanadi'.

Qalalar, awi'llarda sonday-aq, qalalar, awi'llardag'i' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari' *puqaralar ji'yi'ni'* boli'p, 2,5 ji'l mu'ddetke basli'q (aqsaqal) ha'm woni'n' ma'sla'ha'tshileri saylanadi'.

2. PUQARALARDI'N' WO'ZIN-WO'ZI BASQARI'W ORGANLARI'NI'N' TIYKARG'I' JUMI'SLARI'

Puqaralar ji'yi'ni' organlari' to'mendegiler yesaplanadi': puqaralar ji'yi'ni' ken'esi, puqaralar ji'yi'ni' tiykarg'i' bag'darlari' boyi'nsha komissiya ha'm tekseriw komissiyasi'. Wo'zin-wo'zi basqari'w organlari' xali'qqa wo'zlerinin' konstituciyali'q huquqlari'n ja'miyet ha'm ma'mleket jumi'slari' basqari'wi'nda qatnasi'wda a'melge asi'ri'w imkaniyati'n beredi.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Qala, awi'llarda, sonday-aq, wolardi'n' qurami'ndag'i' ma'ha'llelerde ha'm de qalalardag'i' ma'ha'llelerde puqaralar ji'yi'nlari' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari' boli'p, wolar yeki yari'm ji'l mu'ddetke basli'q (aqsaqaldi') ha'm woni'n' ma'sla'ha'tshilerin saylaydi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 105-statya.

Wo'zin-wo'zi basqari'w organlari' ja'rdeminde ha'm xali'qti'n' birgeliktegi ja'rdemi menen belgili bir aymaqta socialli'q ha'm ma'deniy wazi'yplar sheshiledi, ma'mleketlik organlarga xali'qti'n' turmi'si'n

jaqsi'lawg'a qarati'lg'an ni'zamlar ha'm qararlardi'n' wori'nlani'wi'n a'melge asi'ri'wg'a ja'rdem beredi.

3. PUQARALARDI'N' WO'ZIN-WO'ZI BASQARI'W ORGANLARI' KOMISSIYASI'NI'N' JUMI'SI'

«Puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari' haqqi'nda»g'i' Ni'zamni'n' 18-statyasi'na muwapi'q puqaralar ji'yi'ni' jumi'si'ni'n' tiykarg'i' bag'darlari' boyi'nsha to'mendegi komissiyalar du'ziledi:

- jarasti'ri'w komissiyasi';
- ag'arti'w ha'm ruwx'i'yli'q ma'seleleri boyi'nsha komissiya;
- socialli'q qollap-quwatlaw komissiyasi';
- hayallar menen islew komissiyasi';
- jas wo'spirimler, jaslar ha'm sport ma'selexi boyi'nsha komissiya;
- isbilermenlik xi'zmetin rawajlandi'ri'w ha'm shan'araqli'q biznes ma'seleleri boyi'nsha komissiya;
- ekologiya ha'm ta'biyatti' qorg'aw, abadanlasti'ri'w ha'm ko'klem-zarlasti'ri'w komissiyasi';
- ja'ma'a'tshilik qadag'alawi' ha'm tuti'ni'wshi'lar huquqlari'n qorg'aw komissiyasi'.

Tapsi'rma

Wo'zin'iz jasaytug'i'n aymaqtag'i' ma'ha'lle komiteti komissiyalari'nan birinin' jumi'si' menen tani'si'p, wolardi'n' jumi's mazmuni' haqqi'nda mag'luwmat tayarlan'. Wolar ne menen shug'i'llanadi'? Ja'miyetlik turmi'sta wolardi'n' worni' qanday?

Juwmaq shi'g'arami'z

Puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari'

- Puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari' haqqi'ndag'i' Ni'zam;
- wo'zin-wo'zi basqari'w organlari' – jasaw aymaqlari'ndag'i' mashqalalardi' sheshiw;
- puqaralar ji'yi'nleri': aqsaqal 2,5 ji'l;
- puqaralar ji'yi'ni' Ken'esi;
- puqaralar ji'yi'ni' jumi'si'ni'n' tiykarg'i' bag'darlari' boyi'nsha komissiya.

Wo‘zin’izdi si‘nan’!

1. Puqaralardi’n’ wo‘zin-wo‘zi basqari’w organlari’ni’n’ tiykarg’i’ wazi’ypalari’ nelerden ibarat?
2. Puqaralardi’n’ wo‘zin-wo‘zi basqari’w organlari’n kim basqaradi’?
3. Puqaralardi’n’ wo‘zin-wo‘zi basqari’w organlari’nda qanday komissiyalar du’zildi?

23-§. O‘ZBEKISTAN RESPUBLIKASI’NI’N’ SUD SISTEMASI’

Tema u‘stinde islew na’tiyjesinde:

- O‘zbekistan Respublikasi’ sud ha’kimiyati’ni’n’ du’ziliwi ha’m jumi’s principi’leri haqqi’nda;
- sudyalardi’n’ huquq ha’m minetlemeleri, sudyani’ tayi’nlawda woni’n’ shaxsqa qoyi’latug’i’n talaplari’ haqqi’nda bilip alasi’z;

1. Insan huquqlari’n qorg’awdag’i’ bas buwi’n.

2. O‘zbekistan Respublikasi’ sud sistemasi’.

1. INSAN HUQUQLARI’N QORG’AWDAG’I’ BAS BUWI’N

Ha’kimiyat tarawlari’nan qaysi’ biri insan huquqlari’n qorg’aw boyi’nsha yen’ tiykarg’i’ yekendligin ani’qlaw ma’sese’li u‘stinde hesh wo’ylap ko’rgensiz be’?

Ha’kimiyat tarawlari’ni’n’ ha’r biri insan huquqlari’n qorg’aw wazi’ypasi’n a’melge asi’radi’. Biraq wolardi’n’ ha’r birine insan huquqlari’n qorg’awdi’n’ wo’z usi’llari’ ha’m jollari’ ta’n yesaplanadi’. Ha’rbir insanni’n’ wo’miri waqi’yalarg’a bay boli’wi’ ha’m ha’r qi’yli’li’g’i’ menen qi’zi’qli’. Biraq insan ja’miyette jasar yeken, woni’n’ is-ha’reketleri basqa adamlardi’n’ huquqlari’na qayshi’ keliwi mu’mkin.

Tiykarg’i’ wazi’ypasi’ ma’mleket ma’plerin ha’m ha’rbir adamni’n’ ma’plerin qorg’awdan ibarat bolg’an ma’mleketlik organlar da adamlar arasi’nda to’reshilik yetiwge qarati’lg’an.

Solay yeken, sud ha’kimiyati’ tarawi’ni’n’ bas wazi’ypasi’ insan huquqlari’n qorg’aw, puqaralar arasi’ndag’i’ kelispewshiliklerdi sheshiw, xali’q ha’m ma’mleketlik organlardi’n’ wo’zleri de ni’zamlardi’n’ wori’nlani’wi’ u’stinen qadag’alawdi’ a’melge asi’ri’wdan ibarat.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi'nda sud ha'kimiyati' ni'zam shi'g'ari'wshi' ha'm atqari'wshi' ha'kimiyatlardan, siyasiy partiyalardan, basqa ja'miyetlik birlespelerden yerkin tu'rde jumi's ali'p baradi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 106-statya.

I-tapsi'rma

To'mendegi halatlardi' ko'rip shi'g'i'p, wolardan qaysi' biri qi'lmis, qaysi' biri ji'nayat yekenligin ani'qlan'.

1. Wo'spirim temir jolg'a poezddi' toqtati'wshi' yeki tutqi'shi'n wornati'p qoydi'.
2. Yeki wo'spirim qatnap turg'an poezdg'a tas ati'p woynadi'.
3. Wo'zpirim mektepte kiyinip-sheshiniw xanasi'nda klaslasi'nan birinin' buyi'mi'n urladi'.
4. Woqi'wshi'lar u'yde diywallarg'a boyaw jag'i'p tasladi' ha'm aynani' si'ndi'rdu'.
5. Puqara A. avtomashinada u'lken tezlikte kelip jolawshi'ni' qag'i'p ketti ha'm wog'an ja'rdem bermesten qashi'p ketti.
6. Jolawshi' tasi'p barati'rg'an avtobus temir joldan wo'tiw qadag'an yetilgen jerden wo'tip barati'rg'anda avariya ju'z berdi. Bir neshe jolawshi' qayti's boldi', ko'pshiligi jaraqatlandi'.
7. Wo'rt waqti'nda 9-klass woqi'wshi'si' kvartiradan qashi'p shi'g'i'p jasi'ri'ndi'. U'yde qalg'an yeki kishi jastag'i' balani' wo'rt wo'shiriwshiler qutqardi'.
8. Joqari' klass woqi'wshi'si' qatar qi'zg'a turpayi'li'q yetti. Qi'z woni' ti'ni'sh qoyi'wi'n sorag'anda, wo'spirim bala woni' uyat so'zler menen kemsitip, qatti' urdi'. Na'tiyjede qi'zdi'n' qoli' si'ndi'.

2. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NI'N' SUD SISTEMASI'

Sud – a'dil sudlawdi' a'melge asi'ri'wg'a haqi'li' birden-bir ma'm-
leketlik ha'kimiyat organi' yesaplanadi'. Sudyalar sheshiwshi qararlar ha'm
hu'kimlerin ma'mleket ati'nan shi'g'aradi'. Bul na'rse sheshiwshi qarar ha'm
hu'kimler barli'q ta'repten, soni'n' ishinde, ma'mleketlik organlar ta'repinen
so'zsiz wori'nlani'wi' sha'rt yekenligin an'latadi'.

O'zbekistan Respublikasi'nda sud ha'kimiyati' konstituciyali'q, ha'kim-
shilik, puqarali'q, xojali'q ha'm ji'nayat sudlawi' arqali' a'melge asi'ri'ladi'.
Sudlar arasi'ndag'i' bunday bo'listiriv *sudqa tiyislilik*, yag'ni'y is ko'rip
shi'g'i'latug'i'n konkret sudti'n' belgileniwi dep ataladi'.

O'zbekistan Respublikasi'nda sud sistemasi' to'mendegi sudlardan ibarat (O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 107-statya.):

- O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyali'q sudi';
- O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Joqarg'i' sudi';
- O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Joqarg'i' xojali'q sudi';
- Qaraqalpaqstan Respublikasi' puqarali'q ha'm ji'nayi'y isler boyi'nsha joqarg'i' sudlari';
- puqarali'q ha'm ji'nayi'y isler boyi'nsha wa'layat ha'm Tashkent qalasi' sudlari';
- puqarali'q isleri boyi'nsha rayon (qala) sudlari';
- ji'nayi'y isler boyi'nsha rayon (qala) sudlar;
- a'skeriy sudlar;
- Qaraqalpaqstan Respublikasi' xojali'q sudi';
- wa'layatlar ha'm Tashkent qalasi' xojali'q sudi';

O'zbekistan Respublikasi'nda sudlar jumi's kategoriyasi'na qarap qa'ni-gelestiriliwi mu'mkin. Ayrı'qsha sudlardı'n' du'ziliwine jol qoyil'maydi'.

O'zbekistan Respublikasi'nda sud jumi'slari'n ju'rgiziw o'zbek, qaraqalpaq tillerinde yaki sol aymaqtagi' xali'q so'ylesetug'i'n tilde ali'p bari'ladi'. Sud ali'p bari'p ati'rg'an tildi bilmeytug'i'n sud qatnasi'wshi'si' ushi'n dilmash arqali' sud materiallari' menen tani'si'w, sud ha'reketlerinde qatnasi'w ha'm wo'z ana tilinde so'zge shi'g'i'w huquqi' ta'miyinlenedi.

Uluwma yurisdikciya sudlari'na to'mendegiler kiredi:

- O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Joqarg'i' sudi';
- Qaraqalpaqstan Respublikasi' Joqarg'i' sudi', wa'layat sudi', Tashkent qalasi' sudi';
- puqarali'q isleri boyi'nsha rayonlar arali'q, rayon (qala) sudi'. Ji'nayat isleri boyi'nsha rayon (qala) sudi';
- a'skeriy sudlar.

Sud ha'kimiyati'ni'n' xojali'q sud isin ju'rgiziw tarawi'ni'n' joqarg'i' organi' O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Joqarg'i' sudi' sanaladi O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Joqarg'i' sudi'.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyali'q sudi':

– O'zbekistan Respublikasi' ni'zamlari'ni'n' ha'm Oliy Majlis ta'repinen qabi'l yetilgen basqa hu'jjetlerdin', O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti pa'rmanlari'ni'n', hu'kimettin' ha'm jergilikli ma'mleketlik ha'kimiyat

organlari' qararlari'ni'n', O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ma'mleketler arali'q sha'rtnamali'q ha'm basqa minnetlemelerinin' O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'na sa'ykesligin ani'qlaydi';

– Qaraqalpaqstan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'na, Qaraqalpaqstan Respublikasi' ni'zamlari'ni'n' O'zbekistan Respublikasi' ni'zamlari'na muwapi'qli'g'i' haqqi'nda juwmaq beredi;

– Qaraqalpaqstan Respublikasi' Konstituciyasi' ha'm ni'zamlari' normalari'na sholi'w jasaydi';

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Joqarg'i' sudi':

– puqarali'q, ji'nayi'y ha'm ha'kimshilik sud islerin ju'rgiziw tarawi'nda sud ha'kimiyati'ni'n' joqarg'i' organi' yesaplanadi';

– Qaraqalpaqstan Respublikasi' joqarg'i' sudlari', wa'layatlar, qalalar, rayonlar arali'q, rayon sudlari' ha'm a'skeriy sudlardin' sudlaw jumi'si' u'stinen qadag'alaw ali'p bari'w huquqi'na iye;

– jumi'slardi' birinshi instanciya sudi' si'pati'nda ha'm qadag'alaw ta'rtibinde ko'rip shi'g'adi';

– O'zbekistan Respublikasi' Joqarg'i' sudi' ta'repinen birinshi instanciya bo'yi'nsha ko'rip shi'g'i'lg'an isler apellyaciya yaki kassaciya ta'rtibinde shag'i'm (protest kirgiziw) yetiwge haqi'li' shaxsti'n yerki menen wolar ta'repinen apellyaciya yaki kassaciya ta'rtibinde ko'rip shi'g'i'li'wi' mu'mkin;

– apellyaciya ta'rtibinde ko'rip shi'g'i'lg'an isler kassaciya ta'rtibinde ko'rip shi'g'i'li'wi' mu'mkin yemes.

O'zbekistan Respublikasi' Joqarg'i' xo'jali'q sudi':

– xo'jali'q sudi' isin ju'rgiziw tarawi'nda joqarg'i' organ sanaladi';

- Qaraqalpaqstan Respublikasi xo'jali'q sudi', wa'layatlar ha'm Tashkent qalasi' xojali'q sudlari'ni'n' sud jumi'si'n qadag'alaw huquqi'na iye;
- islerdi birinshi instanciya sudi' si'pati'nda kassaciya ha'm qadag'alaw ta'rtibinde ko'rip shi'g'adi';
- O'zbekistan Respublikasi' Joqarg'i' xo'jali'q sudi' Plenumi' sholi'wi'ni'n' xo'jali'q sudlari' ta'repinen wori'nlani'wi' u'stinen qadag'alaydi';
- to'mengi buwi'ndag'i' xo'jali'q sudlari' jumi'si'n tekseredi;
- xo'jali'q sudlari' islerinin' unamli' ta'jiriybesin u'yrenedi, bayi'tadi' ha'm yengizedi.

O'zbekistan Respublikasi' a'skeriy sudlari':

O'zbekistan Respublikasi' a'skeriy sudlari' sistemasi':

- O'zbekistan Respublikasi' Joqarg'i' sudi'ni'n' A'skeriy kollegiyasi';
- O'zbekistan Respublikasi' A'skeriy sudi';
- okrug ha'm aymaqli'q a'skeriy sudlari'nan ibarat.

A'skeriy sudlar:

- O'zbekistan Respublikasi' Qorg'ani'w Ministrliqi, Ma'mleket shegaralari'n qorg'aw bo'yinsha komitet, Milliy qa'wipsizlik komiteti, Ayri'qsha jag'daylar bo'yi'nsha ministrlik, Ishki isler ministrliqi a'skerleri ha'm ni'zamshi'li'qqa muwapi'q du'ziletug'i'n basqa a'skeriy bo'limler, sonday-aq, a'skeriy xi'zmetke ma'jbu'rlerdin' woqi'w jiyi'nlarin' wo'tiw waqti'nda ju'z bergen ji'nayatlari' boyi'nsha islerdi;
- a'skeriy xi'zmetkerlerdin' dawalari' bo'yi'nsha a'skeriy bo'limler, a'skeriy birlespe ha'm qosi'lmalar, a'skeriy basqarma organlari'ni'n' sa'r kardali'g'i'na puqarali'q islerdi ha'm a'skeriy xi'zmetkerlerdin' huquq ha'm yerkinliklerin buzg'an a'skeriy basqarma organlari' ha'm a'skeriy lawazi'mli' shaxslardi'n is-ha'reketi (qarari')na shag'i'mlari'n;
- ayri'qsha jag'day sebepli uluwma yurisdikciya sudlari' jumi's ali'p barmaytug'i'n wori'nlardag'i' barli'q puqarali'q ha'm ji'nayi'y islerdi;
- ma'mleket si'ri'na tiyisli islerdi ko'rip shi'g'adi'.

Sud organlari'ni'n' tiyarg'i' maqseti insan huquqlari' ha'm yerkinliklerin qorg'aw, ja'miyette ni'zamshi'li'q, a'dillik wornati'wdan ibarat. Sud organlari' jumi'si'ni'n' a'hmiyetliliqi adamlar arasi'nda payda bolg'an kelispewshilikti zorli'qsi'z, yelimizde qabi'l yetilgen ni'zamlar tiykari'nda sheshiliwinde ja'mlengen.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' sud sistemasi'

Sudti'n' atali'wi'	Wazi'ypalar ha'm wa'killikler
O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyali'q sudi'	O'zbekistan Respublikasi' ni'zamlari' ha'm Oliy Majlis palatasi' qararlari'ni'n', O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti pa'rmanlari', hu'kimet ha'm ma'mleketlik ha'kimiyat jergilikli organlari' qararlari', xali'qarali'q sha'rtnamani' ha'm O'zbekistan Respublikasi' basqa minnetlemelerinin' Konstituciyag'a muwapi'qli'g'i'n ani'laydi'.
Qaraqalpaqstan Respublikasi'ni'n' Konstituciyali'q qadag'alaw komiteti (Qaraqalpaqstan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 70-statya, 8-punkt)	
Wo'zbekstan Respublikasi' Joqarg'i' sudi'	Puqarali'q, ji'nayi'y ha'm ha'kimshilik sudlawdi' a'melge asi'ri'wshi' joqarg'i' sud ha'kimiyati' organlari'
Qaraqalpaqstan Respublikasi' puqarali'q ha'm ji'nayi'y isler boyi'nsha Joqarg'i' sudi'	
Wo'zbekstan Respublikasi' Joqarg'i' xojali'q sudi', Qaraqalpaqstan Respublikasi' Xojali'q sudi', Wa'layatlar ha'm Tashkent qalali'q xojali'q sudi'	O'zbekistan Respublikasi' ha'm Qaraqalpaqstan Respublikasi'ni'n' xojali'q jumislari'n ju'rgiziw boyi'nsha sud organlari'
Wa'layat sudlari' ha'm Tashkent qalali'q sudi', rayonlar arali'q, rayon ha'm qalali'q sudlar	Puqarali'q, ji'nayi'y islerdi ha'm ha'kimshilik huquq buzi'wshi'li'q haqqi'ndag'i' islerdi birinshi ko'rip shi'g'i'wdi' a'melge asi'radi' (1-instanciya sudlari')
1. O'zbekistan Respublikasi' Joqarg'i' sudi' A'skeriy komissiyasi'. 2. O'zbekistan Respublikasi' Quralli' ku'shleri a'skeriy sudi' 3. Okrug ha'm aymaqli'q a'skeriy sudlar	Qorg'ani'w ministrli'gi MXX, IIM, AJM ha'm basqa a'skeriy xi'zmetkerler, sonday-aq, zapastag'i' a'skeriy xi'zmetker woqi'w ji'yi'nlarin' wo'tew da'wirinde ju'z bergen ji'nayatlar haqqi'ndag'i' isler u'yreniledi, a'skeriy xi'zmetkerler huquqlari'ni'n' buzi'li'wi' haqqi'ndag'i' isleri ha'm a'skeriy si'rlarg'a tiyisli islerdi ko'rip shi'g'adi'.

Yeste saqlan'!

Sud sistemasi' – wo'z wa'killiklari, maqsetleri ha'm wazi'ypalari'na muwapi'q is ali'p baratug'i'n ma'mlekettin' ja'mi sud organlari'.

2-tapsi'rma

Kesteni tolti'ri'w bari'si'nda ha'kimiyat tarmoqlari'nan ha'r biri insan huquqlari'n qanday ta'rizde qorg'aytug'i'ni'n ani'qlan'.

Insan huquqlari'ni'n' qorg'ali'wi'		
Ha'kimiyatti'n' ni'zam shi'-g'ari'wshi' organlari' ta'repinen	Ha'kimiyatti'n' atqari'wshi' organlari' ta'repinen	Ha'kimiyatti'n' sud organlari' ta'repinen

Juwmaq shi'g'arami'z

O'zbekistan Respublikasi' sud sistemasi'

- sudlar – insan huquqlari' qorg'awdag'i' tiykarg'i' buwi'n;
- sud – a'dil sudlawdi' a'melge asi'ri'wshi' birden-bir ha'kimiyat organi';
- ni'zamlardi' buzg'ani' ushi'n jaza sharasi'n tek sud ani'qlaydi';
- sudyalar – g'a'rezsiz ha'm qol qati'lmas, tek ni'zang'a boysi'nadi'; ha'kimshilik, puqarali'q ha'm ji'nayi'y sud procesi, ni'zam aldi'nda puqaralardi'n' ten' yekenligi;
- Konstituciya'li'q sud;
- uluwma sudlar, xojali'q sudlari', a'skeriy sudlar;
- principler: a'shkarali'q, obyektivlik, ni'zamli'li'q, a'dillik.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. O'zbekistan Respublikasi' ha'm Qaraqalpaqstan Respublikasi' sud sistemasi'n qaysi' sudlar quraydi'?
2. Sud sistemasi' tu'sinigine si'patlama berin'.
3. Sud ma'mleket ha'kimiyati' organlari' sistemasi'nda qanday roldi atqaradi'?
4. O'zbekistan Respublikasi' sud organlari'ni'n' tiykarg'i' maqsetin bayan yetin'.

24-§. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' SUD ORGANLARI JUMI'SI'N SHO'LKEMLESTIRIW

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- A'dil sudlawdi' a'melge asi'riwg'a tiykarg'i' talaplar haqqi'nda;
- sudyalardi'n' huquq ha'm minnetlemeleri, sudyalardi' lawazi'mi'na tayi'nlawda wolardi'n' shaxsi'na qoyi'latug'i'n talaplar haqqi'nda bilip alasi'z;

1. Adil sudlawdi' a'melge asi'ri'wdag'i' tiykarg'i' talaplar.

2. Sudyalardi'n' huquq ha'm minnetlemeleri.

3. Konstituciyali'q sudti'n' wa'killikleri.

1. A'DIL SUDLAWDI' A'MELGE ASI'RI'WDAG'I' TIYKARG'I' TALAPLAR

Obyektivlik	Istin' qali's ha'm biyg'arez qarali'wi'
Ha'r ta'replemelik ha'm toli'qli'q	Qarali'p ati'rg'an iske tiyisli barli'q belgili faktlerdin' izshillik penen ha'm toli'q ko'rip shi'g'i'li'wi'
Ni'zamli'li'q	Islerdin' Konstituciya ha'm ni'zamg'a qatan' muwapi'q ta'rizde ko'rip shi'g'i'li'wi' ha'm qarar qabi'llani'wi'
Tiykarli'li'q ha'm a'dillik	Da'lillerdi isenimli faktler menen tasti'yi'qlaw ha'm istin' barli'q ta'replerin yesapqa ali'w

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'nda ba'rshe ushi'n ma'jbu'riy bolg'an mi'naday qag'i'yda bekkemlep qoyi'lg'an: tek sud shaxsti' ji'nayat islegenlikte ayi'pli' dep tabi'wi' ha'm ni'zamg'a muwapi'q jaza sharasi'n belgilewi mu'mkin (19-statya).

Bunda ji'nayat islegenlikte ayi'plani'p ati'rg'an ha'rbir adam qorg'ani'w ushi'n barli'q jar'demler tamiyinlep beriletug'i'n sudta isi ni'zamli' ta'rtipte, ashkara ko'rip shi'g'i'li'p, ji'nayati' ani'qlang'ang'a shekem ayi'pli' yesaplanbaydi' (O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi', 26-statya). Bunday juwapkerlikti ani'qlaw ta'rtibi **ayi'psi'zli'q prezumpciyasi'** dep ataladi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ji'nayat islegenlikte ayi'plani'p ati'rg'an ha'rbir shaxsti'n' isi sudta ni'zamli' ta'rtipte, a'shkara ko'rip shi'g'i'li'p, woni'n' ayi'bi' ani'qlanbag'ansha wol ayi'pli' dep yesaplanbaydi'. Sudta ayi'plani'p ati'rg'an shaxsqa wo'zin qorg'aw ushi'n barli'q sharayatlar jarati'li'p beriledi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 26-statyadan.

1-tapsi'rma

Sizin'she, sud talqi'lawi'nda sudyadan ti'sqari' prokuror, advokat ha'm xali'q ma'sla'ha'tshisi, ja'ma'a't ayi'plawshi'si' ha'm qorg'awshi'lari'ni'n' qatnasi'wi' ni'zam menen qanday maqsette belgilengen?

To'mende keltirilgen ha'rbir jag'day menen tani'si'p shi'g'i'p, sud nege bunday qarar shi'g'arg'ani'n sheshin'. Sud ta'repinen a'dil sudlawdi' a'melge asi'ri'w boyi'nsha talaplar buzi'lg'an ba yamasa kerisinshe me? Sudyani'n' worni'nda bolg'ani'n'i'zda qanday qarar shi'g'arg'an bolar yedin'iz?

1-jag'day.

Ta'jibaevlar shan'arag'i' ag'zalari' (ana, a'ke, yeki ul ha'm bir aqli'q) wo'zlerinin' materialli'q jag'dayi'n jaqsi'lap ali'w maqsetinde Ta'jikstannan O'zbekistang'a narkotik zatlardi' tasi'p keliwge razi' boldi'. Ni'zamg'a qarsi' ju'k baji'xana xi'zmetkerleri teksergende ani'qlandi'. Shan'araqti'n' barli'q ag'zalari', sonnan, 16 jasar aqli'q, 70 jasar ana ha'r qi'yli' mu'ddetke qamaldi'.

2-jag'day.

Puqara N. «Anxor» firmasi'ni'n' yesapshi'si' jog'alti'p qoyg'an hu'jjetlerdi tawi'p aldi'. Hu'jjetlerdin' qaytari'li'w yesesine jog'alti'p qoyg'an ju'k hu'jjetlerinde jazi'p qoyi'lg'an tovar bahasi'ni'n' 50 procentin talap yetti. Uzaq ko'ndiriwlerden keyin firma basshi'lari' N. di' ko'zboyawshi'li'qta ayi'plap, woni'n' u'stinen sudqa arza berdi. Sud N. di' ayi'pli' dep tapti' ha'm woni' u'sh ji'l azatli'qtan ayi'ri'wg'a hu'kim yetti.

3-jag'day.

Basqari'wdi' yepley almag'an puqara M. joldi'n' shetine shi'g'i'p ketti ha'm wol jerde turg'an puqara K. ni'n' avtomobiline zi'yan keltirdi. Sudya puqara K. g'a wo'zi ayi'pli' yekenligin, woni'n' mashinasi' qadag'an yetilgen wori'nda turg'anli'g'i'n tu'sindirip, K. ni'n' arzasi'n qabi'l yetiwden bas tartti'.

2-tapsi'rma

To'mendegi mashqalani' sheshiw boyi'nsha wo'z pikirin'izdi bildirin'.

Jasi'ri'n tu'rde bomba qoyg'an terrorshi' qolg'a tu'sti, biraq wol bombani'n qay jerge jasi'ri'n tu'rde qoyi'lg'ani'n ayti'wdan bas tarti'p ati'r. Wol wo'z ayi'bi'n ta'n ali'wi' ushi'n qanday sharalardi' qollang'an bolar yedin'iz? Ku'sh jumsaysi'z ba? Kerisinshe bolsa, ne sebepli?

Terrorshi'ni' qi'ynag'an miliciya xi'zmetkeri jazalani'wi' sha'rt pe?

2. SUDYALARDI'N' HUQUQ HA'M MINNETLEMELERI

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' sudyalari' g'a'rezsiz ha'm wolardi'n' shaxsi'na qol qati'lmaydi', yag'ni'y sudyalar ha'm xali'q ma'sla'ha'tshileri sudti'n' isin tek ni'zam tiykari'nda ha'm wolarg'a bolg'an ha'r qanday si'rtqi' ta'sirge baylani'ssi'z sharayatta talqi'laydi'.

Ma'mleketlik organ xi'zmetkerleri, qa'legen ka'siptegi lawazi'mli' shaxslar ha'm puqaralar konkret islerdi qalay sheshiw haqqi'nda sudqa ko'rsetpe beriwge haqi'si' joq. Qol qati'lmasli'q principi sudyani'n' ruxsati'si'z woni'n' xi'zmet bo'lmesine, u'yine kiriwge, xat-xabarlarg'a ko'z taslawg'a, na'rseleri ha'm hu'jjetlerin ko'zden keshiriwge haqi'si' joq yekenligin an'latadi'.

Ti'ykarg'i' Ni'zam belgileydi

Sudyalar g'a'rezsiz boli'p yesaplanadi', tek ni'zang'a boysi'nadi'. Sudyalardi'n' a'dil sudlawi'n a'melge asi'ri'w boyi'nsha jumi'si'na qanday da bir ta'rizde aralasi'wg'a jol qoyi'lmaydi' ha'm bunday aralasi'w ni'zang'a muwapi'q juwapkerlikke sebep boladi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 112-statyadan.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' 25 jastan kishi bolmag'an, joqari' yuridikali'q mag'lummatqa iye, keminde 3 ji'l yuridikali'q qa'nigelik boyi'nsha miynet staji'na iye bolg'an ha'm mamanli'q imtixani'n tapsi'rg'an puqara rayonlar arali'q, rayon (qala) sudyasi, xojali'q sudyasi' yetip tayi'nlani'wi' mu'mkin.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' oficer atag'i'na iye bolg'an, haqi'yqi'y a'skeriy xi'zmetti wo'tep ati'rg'an puqarasi' a'skeriy sudti'n' sudyasi' bola aladi'.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'na muwapi'q sudyalar deputat boli'p saylana almaydi', siyasiy partiyalar ha'm ha'reketlerge tiyisli bola almaydi', sonday-aq sudya wazi'ypalari'n basqa bir haqi' to'lenetug'i'n jumi's penen qosi'p ali'p bari'wg'a haqi'si' joq.

Sudya ji'nayi'y juwapkerlikke tarti'lg'an jag'dayda yeger wo'zinin' lawazi'mi'na sa'ykes kelmeytug'i'n jumi's penen shug'i'llang'anli'g'i' ani'qlansa, woni'n' wa'killikleri toqtati'p turi'ladi'.

Sudya jazba arza bergen ta'g'dirde, woni'n' ta'repinen sudyani'n' anti' buzi'lg'anda, wol huquqi'y uqi'psi'z dep tasti'yi'qlansa ha'm qayti's bolg'an ta'g'dirde woni'n' wa'killikleri mu'ddetinen buri'n toqtati'ladi'.

3-tapsi'rma

Sizin'she, to'mende keltirilgen jag'daylardan qaysi' birinde sudya ta'repinen ni'zamni'n' buzi'li'wi'na jol qoyi'lg'an?

1-jag'day.

Piyadalar joli'nan wo'tip barati'rg'anda qaptali'nan zuwlap barati'rg'an avtomobil puqara S. tin' u'stine i'lay shashi'rati'p ketti. Ja'birleniwshi bul ma'seleni wo'zi sheshiwi mu'mkin, sudlar bunday ju'da' a'hmiyetli yemes is penen shug'i'llanbaydi' dep yesaplag'an sudya arzani' qabi'l yetiwden bas tartti'.

Sudti'n' qarari'na mu'na'sibetin'iz qanday?

2-jag'day.

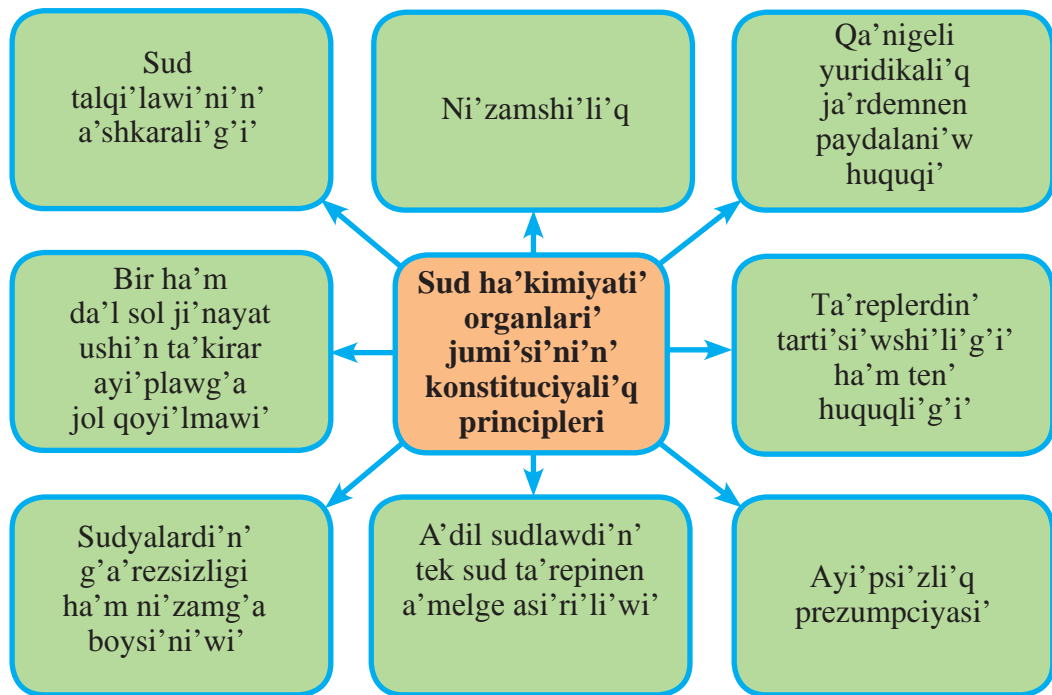
Puqara Sh. puqara N. nan 50.000 sum wo'ndirip beriliwi haqqi'nda sudqa murajat yetti. Sol waqi'tti'n' wo'zinde N. bul summani' qali'n' si'pati'nda alg'ani', son'i'nan qi'zi'n Sh. ni'n' balasi'na beriwden bas tartqani' ani'qlandi'.

Sudya qanday jol tuti'wi' kerek?

3-jag'day.

Puqara S. urli'q yetti ha'm ji'nayat islegen jerinde qolg'a tu'sti. Woni'n' ayi'bi' a'melde da'liyillendi. Sudya S. ti'n' ayi'bi' da'liyillengenine ha'm woni'n' wo'zi de buni' moyni'na alatug'i'ni' belgili bolg'an halda S. ti process bari'si'nda-aq ji'nayatshi' dep atay basladi'.

Bug'an sudyani'n' haqi' bar ma? Kerinshe bolsa nege? Wo'z juwabi'n'i'zdi' tiykarlap berin'.

3. KONSTITUCIYALI'Q SUDTI'N' WA'KILLIKLARI

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciya'li'q sudi' konstituciya'li'q qadag'alawdi'n' joqarg'i' sud organi' yesaplanadi' (O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 108-statya). Usi'nday uluwma sudlar si'yaqli' wol da yelimiz xalqi' huquqlari'n qorg'aydi'.

Biraq sudlardin' basqa tu'rlerinen ayi'rmashi'li'g'i' konstituciya'li'q sud sudyalari' ayi'ri'qsha shaxslar arasi'ndag'i' konkret islerdi talqi'lamaydi'.

Konstituciya'li'q sud sudyalari'ni'n' basli' wazi'ypasi' Oliy Majlis ja'riyalag'an ni'zamlardi'n', O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti pa'rmanlari'ni'n', hu'kimet qararlari'ni'n' ha'm basqa ni'zam hu'jjetlerinin' Tiykarg'i' ni'zamg'a – yelimiz Konstituciyasi'na muwapi'qli'g'i'n ani'qlawdan ibarat boli'p yesaplanadi'.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 109-statyasi'na muwapi'q Konstituciya'li'q sud:

1) O'zbekistan Respublikasi' ni'zamlari' ha'm O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi palatalari' qararlari'ni'n', O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti pa'rmanlari'ni'n', hu'kimettin' ha'm jergilikli ha'kimiyat organlari' qararlari'ni'n', O'zbekistan Respublikasi' ma'mleketler arali'q sha'rtnamali' ha'm basqa minnetlemeleri O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'na sa'ykesligin ani'qlaydi';

2) Qaraqalpaqstan Respublikasi' Konstituciyasi' O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'na, Qaraqalpaqstan Respublikasi' ni'zamlari' O'zbekistan Respublikasi' ni'zamlari'na muwapiqli'g'i' haqqi'nda juwmaq beredi;

3) O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' ha'm ni'zamlari' normalari'na sholi'w jasaydi';

4) O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' ha'm ni'zamlari' menen berilgen wa'killik shen'berinde basqa jumi'slardi' da ko'rip shi'adi'.

Bizin' a'meliyat

Konstituciyali'q sudti'n' ma'jilisin wo'tkerin'. Ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin', hu'kimettin' 9 ji'lli'q ma'jbu'riy bilim beriwdi biykarlaw haqqi'ndag'i' bazar ekonomikasi'na wo'tiwi menen tu'sindirilgen qarari' qabi'l yetilgen, usi' mu'na'sibet penen ha'r kim wo'zinin' bilim ali'w da'rejesi haqqi'ndag'i' ma'seleni wo'zi sheshiwi mu'mkin..

Usi' huquq buzi'wshi'li'q O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'na sa'ykes kele me?

Konstituciyali'q sudti'n' ma'jlisi to'mendegishe wo'tkeriliwi mu'mkin:

I. Tayarli'q basqi'shi'. Klass bo'lmesi sud ma'jlisi zali'n yesletetug'i'n jag'daydi' jarati'n'. (bilim ali'wshi'lardi'n' bes topari' ushi'n stollar – ha'rbir topar Konstituciyali'q sudti'n' bir sudyasi'n an'latadi', basli'q ushi'n stol, bayanatshi'lar ushi'n minber).

II. Ma'jilisti wo'tkeriw. Basli'q bilim ali'wshi'lardi' ko'rip shi'g'i'latug'i'n ma'seleler menen ta'miyinleydi, reglamentti ani'qlasti'radi' ha'm toparlarg'a talqi'law ushi'n waqi't beredi. Qarar qabi'l yetilip ati'rg'anda woqi'wshi'lar O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' konkret statyalari'na na'zer taslawi' lazi'm.

III. Mashqalani' talqi'law. Ha'r topardan bayanatshi' belgilenedi, wol 2-3 minut dawami'nda topardi'n' usi' mashqala boyi'nsha ko'z

qarasi'n sa'wlelendiredi. Woni' sheshiw ushi'n woqi'wshi'lar ni'zam shi'g'ari'wshi'larg'a talqi'lani'p ati'rg'an toqtamg'a du'zetiwler, ni'zamni'n jan'a statyasi' joybari'n usi'ni'wi' yamasa usi' toqtamdi' biykarlawi'n talap yetiwi mu'mkin. Talqi'law waqti'nda basqa toparlardi'n qatnasi'wshi'lari' soraw beriwi mu'mkin.

IV. Qarar qabi'l yetiw. Konstituciya'q sudta qarar a'piwayi' ko'pshilik dawi's penen qabi'l yetiledi.

V. Hu'kim shi'g'ari'w. Mashqalani'n talqi'lani'w bari'si'n bahalan': talqi'lani'p ati'rg'an qarardi'n paydasi'na yamasa wog'an qarsi' argumentler qanshelli tiykarli' boldi', ju'zege kelgen mashqalani' bunday tallaw qanshelli na'tiyjeli boldi'?

Juwmaq shi'g'arami'z

Судебная система
Республики Узбекистана

ayi'psi'zli'q prezumpciyasi' – ayipli'li'g'i' ani'qlani'wi' tek sud ta'repinen;

«Sudlar haqqi'nda»g'i' Ni'zam, 14.12.2000-ji'lg'i' jan'a redakciyasi' (wo'zgerisler menen);

ni'zamli'li'q;

a'shkarali'q;

sudyalardi'n g'a'rezsizligi;

Konstituciya'q sud – ni'zamlar, pa'rmanlar, qararlardi'n O'zbekistan Respublikasi' Konstituciya'si'na sa'ykesligi.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. A'dil sudlawdi' a'melge asi'ri'w boyi'nsha ni'zam ta'repinen belgilengen tiykar'g'i' talaplardi' ayti'n'.
2. Sudyalardi'n g'a'rezsizligi ha'm wolardi'n tek ni'zamg'a boysi'ni'w principi a'meliyatta qalay ko'zge taslanadi?
3. Konstituciya'q sudti'n tiykar'g'i' wazi'ypasi'n ayti'p berin'.
4. Kim qala yaki rayon, a'skeriy sud, Konstituciya'q sud sudyasi' boli'wi' mu'mkin?

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NI'N' NI'ZAMI'
NORMATIV-HUQUQI'Y HU'JJETLER HAQQI'NDA

(24.12.2012-ji'lg'i' jan'a redakciyasi')

(Ko'shirme)

3-statya. Normativ-huquqi'y hu'jjet tu'sinigi

Normativ-huquqi'y hu'jjet usi' Nizamg'a muwapi'q qabi'l yetilgen, uluwma ma'jbu'riy ma'mleketlik ko'rsetpeler si'pati'nda huquqi'y normalardi' belgilewge, wo'zgartiwge yaki biykarlawg'a qarati'lg'an ra'smiy hu'jjet yesaplanadi'.

5-statya. Normativ-huquqi'y hu'jjetlerdin' tu'rleri

Normativ-huquqi'y hu'jjetlerdin' tu'rleri to'mendegiler: O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'; O'zbekistan Respublikasi' ni'zamlari'; O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi palatalari'ni'n' qararlari'; O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' pa'rmanlari', qararlari' ha'm biylikleri; O'zbekistan Ministrler Kabinetinin' qararlari'; ministrlikler, ma'mleketlik komitetler ha'm organlardi'n' buyri'qlari' ha'm qararlari'; jergilikli ma'mleketlik ha'kimiyat organlari'ni'n' qararlari'.

6-statya. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ni'zam hu'jjetleri

Normativ-huquqi'y hu'jjetler ni'zam hu'jjetleri yesaplanadi' ha'm wolar O'zbekistan Respublikasi'ni'n' nizam hu'jjetleri ji'ynag'i'n quraydi'. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' ha'm ni'zamlari', O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi palatalari'ni'n' qararlari' yesaplanadi'. O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' pa'rmanlari', qararlari' ha'm biylikleri, O'zbekistan Respublikasi' Ministrler Kabinetinin' qararlari', ministrlikler, ma'mleketlik komitetler ha'm organlardi'n' buyri'qlari' ha'm de qararlari', jergilikli ma'mleketlik ha'kimiyat organlari'ni'n' qararlari' ni'zam asti' hu'jjetleri yesaplanadi'.

7-statya. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' ha'm ni'zamlari'ni'n' u'stinligi

O'zbekistan Respublikasi'nda O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' ha'm ni'zamlari'ni'n' u'stinligi so'zsiz ta'n ali'nadi'. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' joqari' yuridikali'q ku'shke iye ha'm O'zbekistan Respublikasi'ni'n' pu'tkil aymag'i'nda qollani'ladi'. O'zbekistan Respublikasi'ni'zamlari' ha'm basqa normativ-huquqi'y hu'jjetler O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' tiykari'nda ha'm woni' wori'nlaw ushi'n qabi'l yetiledi ha'm de woni'n' normalari' ha'm principlerine qayshi' keliwi mu'mkin yemes.

IV bo'lim

KONSTITUCIYA – YELDE DEMOKRATIYANI' RAWAJLANDI'RI'W KEPILLIGI

Demokratiyali'q ja'miyet – yen' da'slep puqarali'q ja'miyet yesaplanadi'. Haqi'yqi'y demokratiyani'n' joqari' mazmuni' – shaxslar arasi'ndag'i', milletlar arasi'ndag'i', ma'mleket ha'm ja'miyetlik-siyasiy qatnasi'qlardi'n' ja'mleskenligi boli'p, bunda insan ha'm ja'miyet, ja'miyet ha'm ma'mleket ha'kimiyati' ti'ni'sh ha'm tati'wli'qta jasaydi'.

I. A. KARIMOV

25-§. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NDAG'I' SAYLAW SISTEMASI'

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- demokratiyalı'q ma'mlekette saylawlardi'n' a'hmiyeti haqqi'nda;
- ha'rekettegi saylaw sistemalari', wolardi'n' prinsipleri ha'm na'tiyjeliligi haqqi'nda;
- O'zbekistan Respublikasi'ndag'i' saylaw sistemasi'ni'n' wo'zgeshelikleri haqqi'nda bilip alasi'z.

- 1. Uluwmaxali'qli'q saylaw – yeldin' rawajlani'w joli'n tan'lawi'.**
- 2. Saylawdi'n' qaysi' modeli jaqsi'raq?**
- 3. Demokratiyali'q saylaw prinsipleri.**
- 4. Saylawlardi' wo'tkeriw u'stinen qadag'alaw.**

1. ULUWMAXALI'QLI'Q SAYLAW – YELDIN' RAWAJLANI'W JOLI'N TAN'LAWI'

Demokratiyali'q ja'miyette ma'mleket wo'z puqaralari'ni'n' ma'plerin qorg'awg'a ha'm wolardi'n' turmi'si'n jaqsi'law boyi'nsha g'amxorli'q yetiwge qarati'lg'an, yag'ni'y ha'kimiyat organlari' xali'qqa boysi'ndi'ri'lg'an ha'm wog'an xi'zmet yetedi.

Uluwma xali'qli'q saylaw joli' menen ma'mleket ha'kimiyati' organlari'n qa'liplestiriw demokratiyalı'q huquqi'y ma'mleketin a'hmiyetli belgilerinen

biri yesaplanadi'. Ha'rbir puqara wo'z dawi'si'n bergen waqi'tta ha'kimiyatqa dawagerlik yetip ati'rg'an adamlarg'a, siyasiy partiyalarg'a wo'z mu'nasibetin bildiredi. Wol saylap qoyi'latug'i'n organlardi' qa'liplestiriwde qatnasi'wg'a, yag'ni'y wolardi'n' qurami'na saylaw ha'm saylani'wg'a haqi'li' yesaplanadi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' puqaralari' ma'mleket ha'kimiyati' wa'killik organlari'na saylaw ha'm saylani'w huquqi'na iye. Ha'rbir saylawshi' bir dawi'sqa iye. Dawi's beriw huquqi' wo'z yerk-qa'lewin bildiriw ten'ligi ha'm yerkinligine ni'zam menen kepillik beriledi. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' 18 jasqa tolg'an puqaralari' saylaw huquqi'na iye.

Sud ta'repinen so'ylew uqi'bi' joq dep tabi'lg'an puqaralar, sonday-aq sud hu'kimi menen azatli'qtan ayi'ri'w wori'nlari'nda saqlani'p ati'rg'an shaxslar saylani'wi' mu'mkin yemes ha'm saylawda qatnaspaydi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 117-statyadan.

«Saylaw» atamasi' dawi's beriw joli' menen saylap qoyi'latug'i'n ha'kimiyat organlari'n qa'liplestiriwde an'latadi'. Solay yeken, yen' i'layi'qli'si'n saylaw imkaniyati' tuwi'li'wi' ushi'n bir neshe talabanlar boli'wi' kerek. Bunday saylaw **alternativi'li' saylaw** dep ataladi'. Alternativ bolmag'anda saylawshi'larda usi'ni's yetilgen talabannan bas tarti'w imkaniyati' boli'wi' lazi'm.

2. SAYLAWDIŊN QAYSI MODELI JAQSI'RAQ?

Saylawlar wo'z-wo'zinen demokratiyag'a kepil bola almaydi'. Sol sebepli saylaw sistemasi' a'hmiyetli boli'p yesaplanadi'.

Saylaw sistemasi' – ma'mleket ha'kimiyati' wa'killik organlari'na ha'm ma'mleket prezidentin saylaw ta'rtibi boli'p tabi'ladi'.

Xali'qarali'q a'meliyatta saylaw sistemasi'ni'n' ha'r qi'yli' modellari bar: majoritar ha'm proporcional.

Majoritar sistemada saylawshilardi'n' ni'zam menen belgilengen ko'pshilik dawisi'n (keminde 51%) alg'an talaban sol saylaw okrugi boyi'nsha saylang'an yesaplanadi'.

«O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Oliy Majlisine saylawlar haqqi'nda»g'i' Ni'zamda (2003-ji'l 29-avgusttag'i' jan'a redakciyasi', wo'zgerisler kimgizilgen) majoritar sistema belgilengen.

Dawi's beriwe qatnasqan saylawshilardawisi'ni'n' yari'mi'nan ko'bin alg'an talaban Oliy Majlis deputatlig'i'na saylang'an yesaplanadi'.

«O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisine saylaw haqqi'nda»g'i' Ni'zam, 44-statya.

Yeger talaban saylawlarda qatnasqan saylawshilardawisi'ni'n' yari'mi'nan azi'rag'i'n alsa, yen' ko'p dawislar mug'dari'n alg'an yeki talaban qatnasatug'i'n yekinshi basqish wo'tkeriledi. Yekinshi basqishta yen' ko'p dawislar sani'n alg'an talaban saylang'an yesaplanadi'.

Proporcional saylaw sistemasi' tiykari'na saylawshilardawisi'ni'n' repinen partiya ushi'n berilgen dawislar ha'm partiya ta'repinen ali'ng'an deputat wa'killiklarini'n' ni'zamlilig'i'na gu'wali'q beretug'i'n hu'jjetlar arasi'ndag'i' proporcionalli'q principi qoyilgan.

Bunday sistemada siyasiy partiyalar ta'repinen familiyasi'na qarap yemes, al dizimler menen ko'rsetiledi ha'm saylawshilardawisi'ni'n' uluwmalig'i'nsha wol yamasa bul partiyani'n' dizimine dawis beredi.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' saylaw sistemasi'n tan'lap ali'wda yelimizde qaliplesken dasturler ha'm siyasiy sistemani'n' rawajlaniw da'rejesi

yesapqa ali'ng'an. Ko'pshilik huquqtani'wshi' ali'mlar ha'm siyosatshi'lar yelimizde majoritar sistemadan paydalani'w ko'birek maqsetke muwapi'q dep yesaplaydi', wo'ytkeni wol qollani'wda bir qansha a'piwayi' ha'm turaqli' siyasiy ta'rtip sharayati'nda a'sirese na'tiyjeli yesaplanadi', degen juwmaqqa keldi.

3. DEMOKRATIYALI'Q SAYLAW PRINCIPLERI

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi' ha'm «O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisine saylawlar haqqi'nda»g'i' Ni'zami' saylaw sistemasi'ni'n' negizi boli'p, wolarida saylaw sistemasi'ni'n' demokratiyali'q prinsipleri bekkemlep qoyi'lg'an.

Uluwmali'q prinsipi ha'm saylawshi'lar ushi'n, ha'm talabanlar ushi'n dizimnen wo'tiwdin' ashi'q yekenligin ta'miyinleydi. Saylaw wo'tkeriletug'i'n ku'nde 18 jasqa tolg'an puqaralarg'a saylawda qatnasi'w huquqi' tu'sindiriliwi lazi'm.

Ni'zam belgileydi

Ha'rbir puqara-saylawshi' bir dawi'sqa iye. Puqaralar ji'ni'si', rasa ha'm qaysi' milletke tiyisligi, tili, dinge isenimi, iyelegen ka'sibi ha'm xarakterine qaramastan ten' saylaw huquqi'na iye.

«O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisine saylaw haqqi'nda»g'i' Ni'zam, 3-statya.

Saylaw uchastkalari' jumi'si'ni'n' sho'lkemlestiriliwi de saylaw huquqi' uluwmali'g'i'ni'n' kepilligi boli'p xi'zmet yetedi. Wol saylawshi'larg'a maksimal qolayli' jag'daylar jarati'p beriletug'i'n bir ta'rizde sho'lkemlestiriledi: saylaw uchastkalari' jasaw wori'nlarina tikkeley jaqi'n jaylasadi'; saylaw dem ali's ku'nine belgilenedi ha'm azanda saat 7 den keshki saat 20 g'a shekem dawam yetedi; dawi's beretug'i'n wori'n haqqi'nda ha'rbir saylawshi'g'a bildiriledi; ti'g'i'li's, gezekte turmaw ha'm dawi's beriw ushi'n basqa tosqi'nli'qlar bolmawi' maqsetinde dawi's beriw ushi'n za'ru'rlu mug'darda kabinetler u'skenelenedi.

Yegerde densawli'g'i'na baylani'sli' yamasa basqa sebepler menen saylawshi'lar saylaw uchastkalari'na kele almasa, wolaridin' wo'tinishi menen dawi's beriw wo'zleri jasaytug'i'n wori'nlarda sho'lkemlestiriledi.

Ni'zam belgileydi

Saylaw komissiyalari' Oliy Majliske saylawg'a tayarli'q ko'riw ha'm wo'tkeriwdi ashi'q ha'm a'shkara a'melge asi'radi'. Saylaw komissiyalari' wo'z jumi'slari' haqqi'nda puqaralarg'a xabar beredi. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' g'alaba xabar qurallari' saylawg'a tayarli'q ko'riw ha'm wo'tkeriw procesin sa'wlelendirip baradi'.

«O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisine saylaw haqqi'nda»g'i' Ni'zami', 6-statya.

Saylawshi'lar wolardi'n' familiyalari'ni'n' dizimge kirgizilgenine ha'm de wo'zleri haqqi'ndag'i' mag'luwmatlardi'n' duri's yekenligine isenim payda yetiwi ushi'n saylaw uchastkalari'nda saylawshi'lardi'n' dizimleri tani'si'p shi'g'i'w maqsetinde ildirip qoyi'ladi'.

Ten'lik principi ha'rbir saylawshi'ni'n' dawisi' ten' ku'shke iye yekenligin an'latadi'.

Jasi'ri'n saylaw principi saylawshi'g'a qanday da shetten qadag'alawsi'z ha'm basqalardi'n' qatnasi'wi'si'z dawis' beriwge kepillik beredi. Dawi's beriwdin' si'ri'n ta'miyinlew maqsetinde saylawshi' arnawli' tayarlang'an kabinag'a kiredi, saylaw byulletenlerin tolti'radi', yag'ni'y wo'zi qarsi' dawis' beretug'i'n talabanlardi'n' familiyasi'ni'n' u'stine si'zadi' ha'm woni' wo'z qoli' menen saylaw quti'si'na taslaydi'.

Ni'zam belgileydi

Oliy Majlis deputatlari'n saylawda dawis' beriw yerkin ha'm jasi'ri'n yesaplanadi'. Dawi's beriwshilerdin' yerk-qa'lewin bildiriwi u'stinen qadag'alawg'a jol qoyi'lmaydi'.

«O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisine saylaw haqqi'nda»g'i' Ni'zami', 5-statya.

Ja'riyali'li'q principi saylaw waqti'nda ni'zam buzi'wshi'li'q imkaniyati'n shekleydi, dawis'lar sanali'p ati'rg'anda ha'm ra'smiy na'tiyjelerdi ja'riyalap ati'rg'anda hadalli'q boli'wi'n ta'miyinleydi.

4. SAYLAWLARDI' WO'TKERIW U'STINEN QADAG'ALAW

Saylaw kampaniyasi'nda saylawlar u'stinen qadag'alaw imkaniyati' a'hmiyetli ma'sele yesaplanadi'. Bul na'rse wolar qanshelli demokratiyalı'q ta'rizde, hadal ha'm duri's wo'tkerilgenin bahalaw imkaniyati'n beredi.

Ha'm shet yelli, ha'm jergilikli baqlawshi'lardi'n' qatnasi'wi' saylawlar wo'tkerilip ati'rg'an ma'mleketin' abi'royi'n artti'ri'wi' mu'mkin, soni'n' menen birge bunda baqlawshi'lar saylaw procesine aralaspaydi', al tek g'ana wog'an biyg'a'rez baha beredi.

Saylawlarga tayarli'q ha'm wolardi' wo'tkeriwdegi barli'q ilajlarda, sonday-aq dawı's beriw bo'lmelerinde saylaw ku'ninde ha'm dawı'slar sanali'p ati'rg'anda deputatli'qqa talabanlar ko'rsetken siyasiy partiyalar, ha'kimiyat wa'killik organlari', saylawshi'lardi'n' baslamashi' toparlari'nan birewden baqlawshi', baspa so'z, televidenie ha'm radiodan wa'killer, basqa ma'mleketler, xali'q arali'q sho'lkemler ha'm ha'reketlerden baqlawshi'lardi'n' qatnasi'wi'na haqi'si' bar.

Saylaw tek g'ana siyasiy partiyalar yaki toparlardi'n' ko'zqaraslari'n yemes, al pu'tkil xali'q ma'pin go'zlep wo'tkeriliwi tiyis. Ha'rbir puqara yeger wo'zi dawı's bermegen partiya hu'kimet basi'na kelgen jag'dayda da, huquqlari' ha'm ma'pleri qorg'ali'wi'na isenim payda yetiwi tiyis.

Tapsi'rma

Siz qalay woylaysi'z:

1. Nege insan 16 jastan pasport alsa da, saylawlarda 18 jastan baslap qatnasadi', al ji'nayi'y juwapkerlik ayi'ri'm jag'daylarda 13 jastan baslanadi'?

2. Wa'layatlar, rayonlar ha'm qalalardi'n' ha'kimlerinen ti'sqari' hu'kimet ag'zalari', Bas prokuror ha'm prokuratura organlari'ni'n' lawazi'mli' shaxslari', ministrlıklar, organlardi'n' basshi'lari', atqari'wshi' ha'kimiyat organlari'ni'n' lawazi'mli' shaxslari' nege deputat yetip saylang'an ta'g'dirde iyelep turg'an lawazi'mi'nan azat yetiw haqqi'nda arza beriw sha'rti menen Oliy Majlis deputatli'g'i'na talaban si'pati'nda dizimge ali'nadi'?

3. Ne sebep ha'kimiyatti'n' ma'mleketlik organlari'na saylawlar haqqi'ndag'i' ni'zami'na saylawlarga kelmegeni ushi'n ji'nayi'y juwapkerlik haqqi'ndag'i' qag'i'ya kirgizilmegen?

Juwmaq shi'g'arami'z

Saylaw sistemasi

- demokratiya – ma'mleket ha'kimiyati' organlari'n uluwma xaliqliq saylawlar arqali' qaliplestiriw;
- dawis' beriw – ha'kimiyatqa dawagerlik yetip atirg'an ha'r qi'yli' shaxslar ha'm partiyalarg'a mu'nasibetin bildiriw formasi';
- saylaw huquqi' – 18 jastan baslap;
- saylaw huquqi'nan ayiri'lg'anlar: huquqi'y uqi'psi'zlar, qamaqxanalarda saqlani'p atirg'anlar
- alternatali' saylaw;
- majoritar ha'm proporcional saylaw sistemasi';
- uluwma, ten', tikkeley saylaw huquqi';
- jasi'ri'n dawis' beriw;
- qadag'alaw: saylawlarda baqlawshi'lardi'n' tayar boli'wi';
- saylaw haqqi'ndag'i' ni'zamdi' buzg'ani' ushi'n ji'nayi'y juwapkerlik.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Jasi'ri'n dawis' beriw waqti'nda uluwma, ten', tikkeley saylaw huquqi' neni an'latadi'?
2. O'zbekistan Respublikasi'nda kim saylaw huquqi'na iye?
3. Saylaw komissiyasi' jumi'si'nda a'shkarali'q qanday rol woynaydi'?
4. O'zbekistanda qaysi' saylaw sistemasi' modeli qabi'l yetilgen?
5. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' saylaw haqqi'ndag'i' ni'zam hu'jjetleri puqaralarg'a qanday huquqlardi' beredi?

26-§. A'MELIY SABAQ.

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' OLIY MAJLIS DEPUTATLARI' HA'M SENATORLARI'N SAYLAW

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

– saylaw kampaniyasi'n wo'tkeriw ta'rtibi haqqi'nda;

- dawi's beriw mexanizmi haqqi'nda;
- saylaw procesine ha'r qi'yl'i' qatnasi'wshi'lardi'n' roli haqqi'nda bilip alasi'z.

1. Oliy Majliske deputatlar ha'm senatorlar saylawi'n wo'tkeriw ta'rtibi.

2. Mektep ken'esi saylawi'.

1. OLIY MAJLISKE DEPUTATLAR HA'M SENATORLAR SAYLAWI'N WO'TKERIW TA'RTIBI

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' «O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisine saylawlar haqqi'nda»g'i' ha'm «Wa'layat, rayon ha'm qalali'q ken'sine saylaw haqqi'nda»g'i' ni'zamlari'na muwapi'q saylaw procesleri to'mendegi basqi'shlardan ibarat boladi':

1. Saylaw ku'nin belgilew.
2. Worayli'q saylaw komissiyasi'n sho'lkemlestiriw.
3. Saylaw okruglari', uchastkalari'n du'ziw.
4. Saylaw komissiyasi'n du'ziw.
5. Saylaw kampaniyasi' baslang'anli'g'i'n ja'riyalaw.
6. Deputatli'qqa talabanlardi' ko'rsetiw ha'm dizimge ali'w.
7. Saylaw aldi' u'git-na'siyat ju'rgiziw.
8. Saylawshi'lardi'n' dizimin du'ziw.
9. Saylawlardi'n' byulletenin tayarlaw.
10. Dawi's beriw ha'm saylaw na'tiyjelerin ani'qlaw.
11. Deputatlardi' dizimge ali'w ha'm saylaw na'tiyjelerin ja'riyalaw.
12. Talabanlar jeterli dawi's almag'an saylaw uchastkalari'nda qayta saylaw wo'tkeriw.

Prezident ha'm Oliy Majlis Ni'zamshi'li'q palatasi' deputatli'gi'na ha'm Oliy Majlis Senati' ag'zali'g'i'na saylawlar boli'p wo'tti. Ma'mleket basshi'si' ha'm ma'mleketlik joqarg'i' organlari' deputatlari' ha'm senatorlari' saylandi', yag'ni'y saylaw uchastkalari'na kelgenlerdin' ko'pshiligi wolar ushi'n dawi's berdi.

Sizin'she, mine usi' ko'pshilik qatari'na kiretug'i'n a'piwayi', worta saylawshi' qanday ko'riniske iye boli'wi' kerek?

A'lbette, ko'pshilik jag'daylarda bul adam yeldin' siyasiy turmi'si'n di'qqat penen baqlap baradi'. Ha'kimiyat basi'nda kim turg'anli'g'i' ha'm

wo'zi jasap ati'rg'an yeldin' keleshegi qanday bolatug'i'ni' wog'an ba'ribir bolmag'anli'g'i' ushi'n da solay isleydi.

Wo'ytkeni huquqi'y ma'mleket quri'w ta'jiriybesi ko'p na'rse yeldin' ni'zam shi'g'aratug'i'n organi'na ha'm wori'nlardag'i' ha'kimiyatti'n wa'killik organlari'na baylani'sli' yekenliginen derek beredi. Deputatlar ha'm senatorlar ni'zamlardi' tayarlaydi' ha'm tasti'yi'qlaydi', wolarg'a boysi'ni'li'wi' u'stinen qadag'alaw ali'p baradi', yeldin' byudjetin dodalaydi' ha'm tasti'yi'qlaydi', atqari'wshi' ha'kimiyatti'n yen' juwapkerli wa'killerin lawazi'mi'na tasti'yi'qlaydi', Konstituciya, ni'zam hu'jjetleri ha'm O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' pa'rmanlari'ni'n a'melge asi'ri'li'wi'na ja'rdem beredi.

2. MEKTEP KEN'ESIN SAYLAW

Mektepti kishkene bir ma'mleketke uqsati'w mu'mkin. Saylawdi' wo'tkeriw ta'rtibin u'yreniw, mektep wo'zin-wo'zi basqari'w organi' – mektep ken'esin saylawg'a ha'reket yetin'. Mektep ken'esine talabanlar mektep turmi'si' reformalari'n wo'tkeriwidin' real bag'darlamalari'n islep shi'g'i'wi' lazi'm. Bilim ali'wshi'lardi'n' insan qa'dirin hu'rmet yetetug'i'n mektep ta'rtibin saqlaw boyi'nsha wo'z usi'llari'n'i'zdi' usi'ni'n'. Woqi'ti'wshi'lar ha'm bilim ali'wshi'lardi'n' huquqlari'n ha'm minnetlemelerin bag'darlamag'a kirgizin'.

Wolardi'n' bag'darlamalari'n talqi'lag'annan keyin talabanlar saylawi'n O'zbekistan Respublikasi'ni'n' «O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisine saylawlar haqqi'nda»g'i' Ni'zami'na muwapi'q wo'tkerin'.

To'mendegi u'sh toparg'a bo'linin':

- saylaw komissiyasi';
- partiyalar ha'm wolardi'n' talabanlari';
- g'alaba xabar qurallari'ni'n' wa'killeri.

I basqi'sh: Saylaw aldi kompaniyasi'na tayarli'q

Saylaw komissiyasi' ag'zalari'

Topardi'n' komissiya basli'g'i' ha'm xatkerin saylaydi', saylaw wo'tkeriletug'i'n wori'ndi' belgileydi, saylawshi'lar dizimin du'zedi, saylaw byulleteni, dawi'slardi' yesaplaw protokoli' formasi'n tayarlaydi', dawi's beriw bo'lmesi, saylaw quti'si' ha'm basqa buyi'mlardi'n' tayarlani'wi'n ta'miyinleydi.

Partiyalar ha'm wolardi'n' talabanlari'

Topar keminde yeki partiya du'zedi, wolardi'n' bag'darlamalari'n tayarlaydi', saylaw aldi' bag'darlamalari' taktikasi'n islep shi'g'adi', mektep ken'esi ag'zali'g'i'na talabanlardi' ko'rsetedi, talabanlardi' jaqlap listoklar shi'g'aradi', wolardi'n' saylawshi'lar aldi'ndag'i' so'zlerin tayarlaydi'.

Klasaslari'n'izdi' Sizin' bag'darlaman'i'z yen' jaqsi'si' yekenine isendirin'.

G'alaba xabar qurallari'ni'n' wa'killeri

Topar talabanlardan, saylawshi'lardan, saylaw komissiyasi' ag'zalari'nan intervyu aladi', saylaw aldi' kampaniyasi'ni'n' bari'si'n sa'wlelendiretug'i'n materiallar tayarlaydi'.

II basqi'sh: Saylaw aldi kampaniyasi'

Saylaw komissiyasi' ag'zalari' saylawshi'lardi'n' dizimin aladi'.

Partiyalar talabanlar ha'm de wolardi'n' saylaw aldi' bag'darlamalari' haqqi'nda gu'rrin' yetetug'i'n plakatlardi' ildirip shi'g'adi', qag'azlar tarqatadi', u'gitlew ju'rgizedi. Al, isenimli wa'killer wo'zlerinin' bag'darlama boyi'nsha bayanatlari' menen so'z so'yleytug'i'n wo'z talabanlari'n tani'sti'radi'.

Sonnan keyin talabanlar saylawshi'lar, g'alaba xabar qurallari'ni'n' wa'killeri, wo'z qarsi'lası' sorawları'na juwap beredi.

III basqi'sh: Saylaw

Saylaw uchastkasi'na birinshi boli'p saylaw komissiyasi' ag'zalari', partiyalardan baqlawshi'lar, g'alaba xabar qurallari'ni'n' wa'killeri mira't yetiledi.

Saylaw komissiyasi' uchastkada jumi'slardi' sho'lkemlestiredi. Saylawshi'lar dawi's beriwge qatnasadi'. Sonnan keyin barli'q qatnasi'wshi'lardi'n' aldi'nda saylawdi'n' juwmaqlari' ja'riyalanadi'.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Saylaw procesinde saylawshi' qanday rol woynaydi'?
2. Saylaw kampaniyasi' da'wirinde g'alaba xabar qurallari'ni'n' wazi'ypasi' nelerden ibarat?
3. Nege siz bolajaq saylawshi' si'pati'nda wo'tilgenlerdi u'yrendin'iz?
4. Wo'zin'izdin' ha'm wo'z klasaslari'n'izdi'n' isshen'lik woyi'ni'ndag'i' qatnasi'n qalay bahalaysi'z?

27-§. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NI'N' PROKURATURA ORGANLARI'

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

- ni'zamlardi'n' wori'nlani'wi' u'stinen qadag'alaw boyi'nsha prokuratura organlari'ni'n' xi'zmeti haqqi'nda;
- prokuratura xi'zmetkerlerinin' huquqlari' ha'm minnetlemeleri haqqi'nda;
- O'zbekistan Respulikasi'nda prokuratura organlari' xi'zmetinin' wo'z-geshelikleri haqqi'nda bilip alasi'z.

1. Prokuror – ni'zam qorg'awshi'si'

2. Prokuratura organlari'

3. Prokuror qadag'alawi' aktlerinin' tu'rleri.

1. PROKUROR – NI'ZAM QORG'AWSHI'SI'

Puqaralardi'n' huquqlari'n qorg'awdi'n' qanday jollari'n biletug'i'ni'n'i'zdi' bir yeslen'.

A'lbeste, bul mu'ra'jat birinshi gezekte ja'ma'a'tlik sho'lkemlerge (ka'siplik awqamlari'na) ha'm huquqti' qorg'aw organlari'na (miliciyag'a) qarati'lg'an. Ma'selen, Sizin' huquqlari'n'izg'a zi'yan tiygenligi boyi'nsha sudqa mu'ra'jat yetkenin'izde, bunday jag'dayda ni'zam buzi'lmag'an dep yesaplap, isin'izdi qarawdan bas tartsa, ne islew kerek?

Bunnan keyin ne isleysiz? Sudyani'n' qarari'na razi' bolasi'z ba? Yeger shi'ni'nda da wo'zin'izdin' haq yekenin'izge isensen'iz ni'zamg'a boysi'ni'wshi'li'q u'stinen qadag'alawdi' a'melge asi'ratug'i'n arnawli' organg'a – prokuraturag'a mu'ra'jat yetiwge haqi'n'iz bar.

Lati'nsha «**prokuror**» so'zini'n' awdarmasi' «g'amxorli'q yetiw» degendi an'latadi'. Bunday jag'dayda ma'mleketin' barli'q ni'zamlari'na ani'q ha'm so'zsiz boysi'ni'wi' boyi'nsha g'amxorli'q yetiw ma'nisinde qollani'ladi'.

Prokuratura organlari' puqaralardi'n' ma'mleket ha'm ja'miyetlik sho'lkemlerge arzalari' ha'm shag'i'mlari'n, mu'ra'jatlari'n ko'rip shi'g'adi', zi'yan keltirilgen huquqlardi'n' tikleniwi boyi'nsha shara-ilajlar ko'redi ha'm puqaralar ha'm de sho'lkemlerdin' ni'zamli' ma'plerin qorg'aydi'.

Prokuratura organlari' sud sistemasi'na kirmeydi ha'm sudtan g'a'rezsiz. Sud ma'jilisinde qatnasi'w bari'si'nda prokuror ma'mleket ati'nan prokurorli'q qadag'alawdi' a'melge asi'radi', yag'ni'y sudlardi'n' ha'reketlerinde ni'zami'n' buzi'li'wi'na jol qoyi'lg'anli'g'i' yamasa kerisinshe yekenligin ani'qlaydi'

Ji'nayatshi'li'q isleri ko'rip shi'g'i'li'p ati'rg'anda prokuror sudta ma'mleketlik ayi'plawshi' si'pati'nda is ali'p baradi' – ni'zamg'a muwapi'q sudlani'wshi'g'a jaza sharasi'n belgileydi. Sud ta'repinen ni'zamg'a sa'ykes kelmeytug'i'n qarar qabi'l yetilgende prokuror joqari' turatug'i'n sudqa protest penen, yag'ni'y sudti'n' sol qarari'n ni'zamg'a muwapi'q yemes ta'rizinde dep qayta ko'rip shi'g'i'w talabi' menen mu'ra'jat yetedi. Ha'tte sud qarari' ku'shke kirgennen keyin de prokuratura organlari' qamaqqa buyi'ri'lg'anlardin' huquqlari' wolardi' qamaqta saqlaw wori'nlarin'nda buzi'lmawi' u'stinen qadag'alaw ju'rgizedi.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' aymag'i'nda ni'zamlardin' ani'q ha'm bir qi'yli' wori'nlani'wi' u'stinen qadag'alawdi' O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori' ha'm wog'an boysi'ni'wshi' prokurorlar a'melge asi'radi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 118-statya.

2. PROKURATURA ORGANLARI'

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' 119-statyasi'na muwapi'q prokuratura organlari'ni'n' woraylasqan birden-bir sistemasi'na O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti ta'repinen tayi'nlanatug'i'n ha'm lawazi'mi'nan azat yetiletug'i'n O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori' basshi'li'q yetedi.

O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori' lawazi'mi'na tayi'nlaw ha'm lawazi'mi'nan azat yetiw haqqi'ndag'i' Pa'rmani' O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlis Senati' ta'repinen tasti'yi'qlanadi'.

Qaraqalpaqstan Respublikasi' prokuraturasi'na lawazi'mi'na O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori' menen kelisilgen halda Joqarg'i' Ken'es ta'repinen tayi'nlanatug'i'n ha'm lawazi'mi'nan azat yetiletug'i'n Qaraqalpaqstan Respublikasi' prokurori' basshi'li'q yetedi. Wol O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori' ha'm Qaraqalpaqstan Respublikasi' Joqarg'i' Ken'esi aldi'nda juwapker.

Qalalar, rayonlar ha'm wa'layatlardin' prokurorlari' O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori' ta'repinen tayi'nlanadi'.

O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori', Qaraqalpaqstan Respublikasi' prokurori', wa'layatlar, rayonlar ha'm qalalar prokurorlari'ni'n' wa'killik mu'ddeti – bes ji'l.

I-tapsi'rma

Sizin'she, respublikada prokurordi' tayi'nlawdi'n' nege bunday ta'rtibi qabi'l yetilgen? Siz qaysi' usi'ldi' (tan'law, imtixan boyi'nsha saylaw ha'm basqalar) usi'ni's yetken bolar yedin'iz? Wo'z juwabi'n'i'zdi' tiykarlap berin'.

Prokuratura organlari' sistemasi'na to'mendegiler kiredi:

- O'zbekistan Respublikasi' Bas prokuraturasi';
- Qaraqalpaqstan Respublikasi' prokuraturasi';
- Wa'layatlar ha'm Tashkent qalasi' prokuraturasi';
- Wa'layat prokuraturasi'na ten'lestirilgen O'zbekistan Respublikasi' A'skeriy prokuraturasi', O'zbekistan Respublikasi' Transport prokuraturasi';
 - rayon prokuraturasi'na ten'lestirilgen a'skeriy okruglar, aymaqli'q a'skeriy, transport ha'm qa'nigelestirilgen prokuraturalar;
 - O'zbekistan Respublikasi' Bas prokuraturasi' jani'ndag'i' sali'q ha'm valyuta ji'nayatshi'li'g'i' menen gu'resiw boyi'nsha Departament ha'm woni'n' wori'nlardag'i' bo'linbeleri.

3. PROKUROR QADAG'ALAWI'NA TIYISLI HU'JJET TU'RLERI

Ni'zamni'n' buzi'lg'anli'g'i'n' ani'qlap, prokuror to'mendegi sharalardi' ko'riwi mu'mkin: **protest, qarar, usi'ni's, arza ha'm yeskertiw.**

Ni'zang'a qarsi' hu'jjet qabi'l yetkeni ushi'n prokuror protest kirgizedi. Tap usi' ta'rtipte lawazi'mli' shaxsti'n' ni'zamsi'z qarari' ushi'n da prokuror ta'repinen protest kirgiziledi.

Protect kelip tu'skennen won ku'nnen keshiktirilmey ko'rip shi'g'i'li'wi' kerak. Protest ko'rip shi'g'ilg'anli'g'i' haqqi'ndag'i' na'tiyje u'sh ku'n ishinde prokurorg'a jazba tu'rde bildiriledi.

Lawazi'mli' shaxs yaki puqara ta'repinen ni'zam buzi'li'wi'ni'n' mazmuni'nan kelip shi'qqan halda prokuror ji'nayi'y is qozg'aw haqqi'nda, ha'kimshilik juwapkeshilik islep shi'g'i'w haqqi'nda **qarar** shi'g'aradi'.

Ni'zam buzi'li'wi'n saplasti'ri'w, woni'n' sebepleri ha'm jol qoyi'li'wi'na sebepshi sharayatlar haqqi'ndag'i' **usi'ni's** prokuror ta'repinen organg'a yaki ni'zam buzi'li'wi'n saplasti'ri'wg'a juwapker lawazi'mli' shaxsqa kirgiziledi. Usi'ni's keshiktirilmey ko'rip shi'g'i'li'wi' sha'rt ha'm ko'rilgen shara-ilajlar haqqi'nda bir ay ishinde prokurorg'a jazba tu'rde bildiriliwi kerek.

Prokuror puqaralar, yuridikali'q shaxslar, ha'm ma'mlekettin' huquqlari', ha'm ni'zam ma'plerin qorg'aw ushi'n **arza** menen sudqa mu'rajat yetiwi mu'mkin.

Puqaralardi'n' ni'zam menen qorg'alatug'i'n ma'pleri, huquqlari' ha'm yerkinlikleri, ja'miyet ha'm ma'mleket ma'plerine zi'yan tiygiziwi mu'mkin bolg'an ni'zamnan ti's is-ha'reketler haqqi'nda isenimli mag'lumatlar bar bolg'anda, prokuror ta'repinen ni'zam buzi'li'wi'na jol qoyi'wg'a bolmaytug'i'ni' haqqi'nda jazba tu'rde lawazi'mli' shaxslarg'a ha'm puqaralarg'a **yeskertiw** beriledi ha'm ni'zam buzg'anli'g'i' ushi'n juwapkershilik tu'sindiriledi. Usi' jerde soni' ayri'qsha atap wo'tiw kerek, O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori' wo'z jumi'si' haqqi'nda O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisine turaqli' tu'rde yesap beredi.

1-tapsi'rma

1. Adam wo'ltiriw ju'z berdi. Ayi'pkerdi ji'nayat islegenlikte ayi'plaw maqsetinde ji'nayatti' tabi'w basli'g'i' adam wo'ltirgenlikte gu'man yetilip ati'rg'an shaxsqa keletug'i'n barli'q xatlardi' ashi'p woqi'w haqqi'nda buyri'q berdi.

Sizin'she, prokuror usi' qarardi' biykarlawi' kerek pe?

2. Ayi'ri'm jag'daylarda sud procesi dawami'nda prokuror sudlani'w-shi'g'a joqari' jaza sharasi'n tayi'nlawdi' talap yetiwge ma'jbu'r yesaplanadi'.

Sizin'she, bul jag'day yelimizde jawi'zli'qti'n' ken' tarqali'wi'na imkaniyat jaratpay ma?

Ko'plegen ni'zam shi'g'ari'wshi'lar prokuratura organlari'ni'n' ha'r qanday ma'mleket organlari'nan, ja'ma'a'tlik birlespeleri ha'm lawazi'mli' shaxslardan toli'q g'a'rezsizligine qanday jollar menen yerisiw mashqalasi'n sheshiwge uri'nbaqta.

Usi' mu'nasibet penen O'zbekistan Respublikasi'nda to'mendegi ilajlar belgilengen:

– prokuratura organlari'nda siyasiy partiyalar ha'm ha'reketler sho'lkemlestiriv qadag'an yetiledi;

– prokurorlar wo'z wa'killiklari ha'reket yetip turg'an da'wirde siyasiy partiyalar ha'm de siyasiy maqsetlerdi go'zleytug'i'n basqa ja'ma'a'tlik birlespelerde ag'zali'qti' toqtati'p turadi';

– prokurorlarga to'lemlil xizmet ko'rsetiw menen shug'i'llani'w ha'm isbilermenlik jumi'si' menen shug'i'llani'w (ilimiy, pedagogikali'q ha'm do'retiwshilik xizmeti bug'an kirmeydi) qadag'an yetiledi;

– prokurorlardi'n' basqa sho'lkemlerde ha'm ka'rxanalarda birliktegi tiykarda islewi qadag'an yetilgen (woqi'w ha'm ilimiy ma'kemelerden ti'sqari');

– prokurorlar ha'm prokuratura tergewshileri ma'mleket qorg'awi'nda ha'm xizmette qol qati'lmasli'q huquqi'na iye yesaplanadi', yag'ni'y wolarg'a qozg'ati'lg'an jinayi'y islerdi tergew tek prokuratura organlari' ta'repinen a'melge asi'ri'ladi';

– ma'mleket ha'kimiyati' organlari', ja'ma'a'tlik birlespeler ha'm g'alaba xabar qurallari'ni'n' jinayi'y islerine tergew ali'p bari'li'p ati'rg'anda, shag'i'mlar, arzalar ha'm basqalar ko'rip shi'g'i'li'p ati'rg'anda prokuratura jumi'si'na aralasi'wi' qadag'an yetilgen;

– O'zbekistan Respublikasi' Bas prokurori' O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti ha'm O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlis Senati' aldi'nda yesap beredi.

I-tapsi'rma

1. *Prokuratura organlari' g'a'rezsizligi mashqalasi'n sheshiw boyi'nsha wo'z shara-ilajlari'n'i'zdi' usi'ni'n'.*

2. *Ba'lkim siz prokuratura organlari'na ju'da' ko'p wa'killikler berilgen, wolar ta'repinen ha'kimiyattan paydalani'wg'a jol qoyi'li'wi' mu'mkin-g'oy, dep yesaplarsi'z? Solay yeken, prokuratura organlari'ni'n' jumi'si' u'stinen qadag'alaw ju'rgiziw ushi'neni usi'ni's yetesiz?*

3. *O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi'na muwapi'q prokuror lawazi'mi'n iyelep turg'an da'wirde prokurordi'n' basqa haqi' to'lenetug'i'n lawazi'mdi' iyelewi ha'm partiyalarg'a yaki massali'q ha'reketlerge ag'za boli'wi' qadag'an yetilgen*

Sizin'she, bul qadag'an yetiwler prokurorlardi'n' yelimiz puqarasi' si'patindag'i' social-ekonomikali'q ha'm siyasiy huquqlari'n buzbay ma'?

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' PROKURATURA-LARI'NI'N' TIYKARG'I' WAZI'YPALARI'

Juwmaq shi'g'arami'z

O'zbekistan Respublikasi' Prokuraturasi'

- prokuratura – ni'zamlardi'n' birdey wori'nlani'wi' u'stinen qadag'alaw;
- prokuror – sudta ma'mleket ayi'plawshi'si' si'pati'nda;
- prokuratura sud sistemasi'na kirmeydi;
- prokuratura organlari'na Bas prokuror basshi'li'q yetedi;
- prokurorlarg'a qadag'an yetilgen:
 - siyasiy partiyalar, massali'q ha'reketlerde qatnasi'w;
 - isbilermenlik jumi'si' menen shug'i'llani'w, deputat boli'w, qosi'msha jumi's islew;
- qarji' menen ta'miyinleniwi tek ma'mleketlik byudjet yesabi'nan;
- «Prokuratura haqqi'nda»g'i' Ni'zam (19.12.1992-ji'l, wo'zgerisler kirgizilgen).

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Prokuratura organlari' qanday maqsette du'zilgen?
2. Prokuror sudta qanday rol woynaydi'?
3. Prokuratura organlari'n kim basqaradi' ha'm wolardi'n' jumi'slari'n kim qadag'alaydi'?
4. Ni'zam buzi'lg'an jag'day ani'qlang'an halatlarda prokuror ta'repinen qanday ilajlar ko'riledi'?
5. Prokuraturag'a mu'ra'jat qi'li'wdi'n' wo'zgesheliklari nelerden ibarat?
6. Prokuratura organlari'ni'n' finansli'q ta'miynati' qalay ju'z beredi'?

Bizin' ma'sla'ha'tlerimiz

SIZIN' U'YIN'IZ – SIZIN' QORG'ANI'N'T'Z

U'yin'i'zdi'n' giltin hesh waqi'tta pochta quti'si'nda, gilemnin' asti'nda, basqa qa'legen sha'rtli wori'nda qaldi'rman'. Yen' maqul variant – gilti qon'si'lardi'n' birinde qaldi'ri'n'.

Nabada u'yde bir wo'zin'iz bolsan'i'z, yesik qag'i'lg'anda yaki qon'i'raw shi'n'g'i'rlag'anda ashpan' – yesiktin' arg'i' jag'i'nda turi'p so'ylesin'. Qanday da ja'rdem, suw beriw boyi'nsha wo'tinishke, elektr yesaplag'i'shti' yamasa gazdi tekserip ko'riw haqqi'ndag'i' usi'ni'sqa: «U'lkenler u'yde joq yedi, son'i'raqlaw kelin'», dep juwap berin'.

U'yin'izge kirip ali'w boyi'nsha talap dawam yete berse, yekilenbesten miliciyag'a qon'i'raw yetin'.

Mi'na telefon nomerlerin yeslep qali'n':

- 01 – wo'rt wo'shiriw xi'zmeti
- 02 – miliciya
- 03 – tez medicinali'q ja'rdem
- 04 – qalali'q gaz xi'zmeti
- 050 – qutqari'w xi'zmeti

28-§. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NDA FINANS HA'M KREDIT

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

– O'zbekistan Respublikasi' finans ha'm kredit sistemasi'ni'n' huquqi'y tiykarlari' haqqi'nda;

– bank ha'm pul sistemasi'ni'n' huquqi'y tiykarlari' haqqi'nda;
– yelimizdin' sali'q sistemasi' tiykarlari'ni'n' wo'zgesheliklari haqqi'nda bilip alasi'z.

1. **Huquq ha'm ekonomikani'n' wo'z ara baylani'sli'li'g'i'.**
2. **Ma'mlekettin' finans sistemasi'.**
3. **Ma'mlekettin' bank sistemasi'.**
4. **Sali'qlar nege kerek?**

1. HUQUQ HA'M EKONOMIKANIN' WO'Z ARA BAYLANI'SLI'LIG'I'

Biz jasap ati'rg'an zaman–bazar qatnasi'qlari' gu'rkirep rawajlani'p ati'rg'an, ha'r qi'yli' mu'lk formalari' payda boli'p ati'rg'an ha'm jetilisip barati'rg'an da'wir yesaplanadi'. Bu'gin respublikami'zda jasap ati'rg'an ha'rbir adamda wo'z ka'rxanasi'n ashi'w, isbilermenlik penen shug'i'llani'w ha'm usi'layi'nsha wo'z abadanli'g'i'n ta'miyinlew imkaniyati' ju'zege keldi.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Bazar qatnasi'qlari'n rawajlandi'ri'wg'a qarati'lg'an O'zbekistan ekonomikasi'ni'n negizin ha'r qi'yli' formalardag'i' mu'lk quraydi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n Konstituciyasi', 53-statyadan.

Huquq normalari' yelde qa'liplesken ekonomikali'q qatnasi'qlardi' bekkemlep qoyadi' ha'm usi'ni'n' menen ekonomikani'n' rawajlani'wi'na unamli' ta'sirin tiygizedi. Huquqi'y normalar (ni'zamlar, pa'rmanlar ha'm hu'kimet qararlari') isbilermenlikti rawajlandi'ri'wg'a, mu'lkshiliktin' ha'r qi'yli' formalari'n bekkemlewge ja'rdem beredi, isbilermenlikti ha'm biznesmenlardin' ma'plerin qorg'aydi'. Solay yeken, Konstituciyada ma'mlekettin' ekonomikali'q jumi'si', isbilermenlik ha'm miynet yetiw yerkinligi, sonday-aq, barli'q mu'lk formalari'ni'n' huquqi'y qorg'ali'wi'na kepillik beretug'i'ni' haqqi'ndag'i' qag'i'yda tasti'yi'qlap qoyi'lg'an.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

Ma'mleket qari'ydarlardi'n' huquqi'ni'n' u'stinligin yesapqa ali'p, ekonomikali'q xi'zmet, isbilermenlik ha'm miynet yetiw yerkinligi, barli'q

mu'lk formalari'ni'n' ten' huquqli'g'i'n ha'm huquqi'y jaqtan ten'dey qorg'ali'wi'na kepillik beredi. Jeke menshik mu'lk basqa mu'lk formalari' si'yaqli' qol qati'lmas ha'm ma'mleket qorg'awi'nda boli'p tabi'ladi'. Mu'lk iyesi tek ni'zamda na'zerde tuti'lg'an jag'daylarda ha'm ta'rtipte g'ana mu'lkinen ayi'ri'li'wi' mu'mkin.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 53-statyadan.

Solay yetip, huquq ekonomikag'a to'mendegishe ta'sir wo'tkeredi:

- ni'zamlar qa'liplesken ekonomikali'q qatnasi'qlardi' bekkemleydi';
- huquq yeldin' ekonomikasi'ni'n' rawajlani'w turaqli'li'g'i'n ta'n aladi' ha'm kepillik beredi;
- huquq jan'a ekonomikali'q qatnasi'qlardi'n' jarati'li'wi' ha'm rawajlani'wi'na ja'rdem beriwi mu'mkin.

1-tapsi'rma

Sizin'she, isbilermenlik penen tabi'sli' shug'i'llani'wi' ushi'n insan qanday pazi'yetlerge iye boli'wi' kerek? Barli'q qa'lewshiler bazar qatnasi'qlari'n rawajlandi'ri'wda qatnasi'wlari' ushi'n yelde qanday sharayatlar jarati'p beriliwi lazi'm?

2. MA'MLEKETTIN' FINANS SISTEMASI'

Ma'mlekettin' finans sistemasi' ma'mlekettin' pul qarji'lari' fondlari'n jarati'w, bo'listiriw ha'm paydalani'wi' ushi'n ha'reket yetedi. Finans sistemasi'na yeldin' finans ma'kemeleri – banklar, amanat kassalari' ha'm basqalar kiredi.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' wo'z finans ha'm pul-kredit sistemasi'na iye. O'zbekistanni'n' Ma'mleketlik byudjeti Respublika byudjetinen, Qaraqalpaqstan byudjetinen ha'm jergilikli byudjetlerden ibarat.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 122-statya.

Ma'mlekettin' finans-ekonomikali'q jumi'si' to'mendegi bag'darlarda a'melge asi'ri'ladi':

- byudjetti qabi'l yetiw, wori'nlaw, woni'n' u'stinen qadag'alaw;

- sali'q ji'ynaw;
- pul belgilerin shi'g'ari'w ha'm de finans ha'm ekonomika tarawi'nda ta'rtip saqlaw;
- materialli'q ja'rdemge mu'ta'j puqaralar (mayi'plar, jetimler ha'm basqalar)di' sociali'q qorg'aw;
- ma'deniyat-bilim beriw ma'kemeleri, g'alaba xabar qurallari'n rawajlandi'ri'wdi' qollap-quwatlaw;
- qorshap turg'an wortali'qti' qorg'aw boyi'nsha ilajlar belgilew;
- si'rtqi' ekonomikali'q xi'zmet ha'm xali'qarali'q birge islesiw.

Yeste saqlan'!

Finans (francuzsha «finance» – naq, daramat) – ken' ma'niste: pul qarji'lari', ma'mleket pul qarji'lari'ni'n' aylani'si'.

2-tapsi'rma

Wo'zin'izdi ma'mleketin' finans ministri worni'nda ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin'. Yeldin' tiykarg'i' qarji'lari'n ekonomikani'n' qaysi' tarawlari'na jumsag'an bolar yedin'iz? Bunda mine usi' qarji'lardan tabi'sli' paydalani'wdi' ta'miyinlew ushi'n qanday ni'zamlar qabi'l yetiliwin ma'sla'ha't bergen bolar yedin'iz?

3. O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'NI'N' PUL SISTEMASI'

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' pul sistemasi' ra'smiy pul birligin, pul aylani'si'ni'n' sho'lkemlestiriliwi ha'm ta'rtipke sali'ni'wi'n wo'z ishine aladi'. 1994-jil 1-iyuldan baslap O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ra'smiy pul birligi – so'm aylani'sqa kirgizilgen. 1994-jil 15-noyabrden baslap respublika aymag'i'nda barli'q to'lemler ha'm yesap-sanaqlar tek milliy valyutada – so'mda a'melge asi'ri'ladi'.

So'm – O'zbekistan Respublikasi' Worayli'q banki ta'repinen shi'g'ari'latug'i'n qag'az banknotlar ha'm metall ten'geler. O'zbekistan Respublikasi'nda so'm-birden-bir, ni'zamli' to'lew qurali' yesaplanadi'.

4. MA'MLEKETTIN' BANK SISTEMASI'

Banklardi'n' sho'lkemlestiriliwi ha'm jumi'si'ni'n' huquqi'y negizin «Banklar ha'm banklardi'n' jumi'si' haqqi'nda»g'i' Ni'zam, Prezident pa'r-manlari', O'zbekistan Respublikasi' Worayli'q bankinin' hu'jjetleri quraydi'.

Ha'rekettegi ni'zam hu'jjetlerine muwapi'q bank sistemasi'ni'n' yeki buwi'ni' bar: to'mengi buwi'n – kredit sho'lkemleri ha'm shet yel banklari'ni'n' finans qarji'lari', joqarg'i' buwi'n – O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Worayli'q banki.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' bank sistemasi'n respublikni'n' Worayli'q banki basqaradi'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 124-statya.

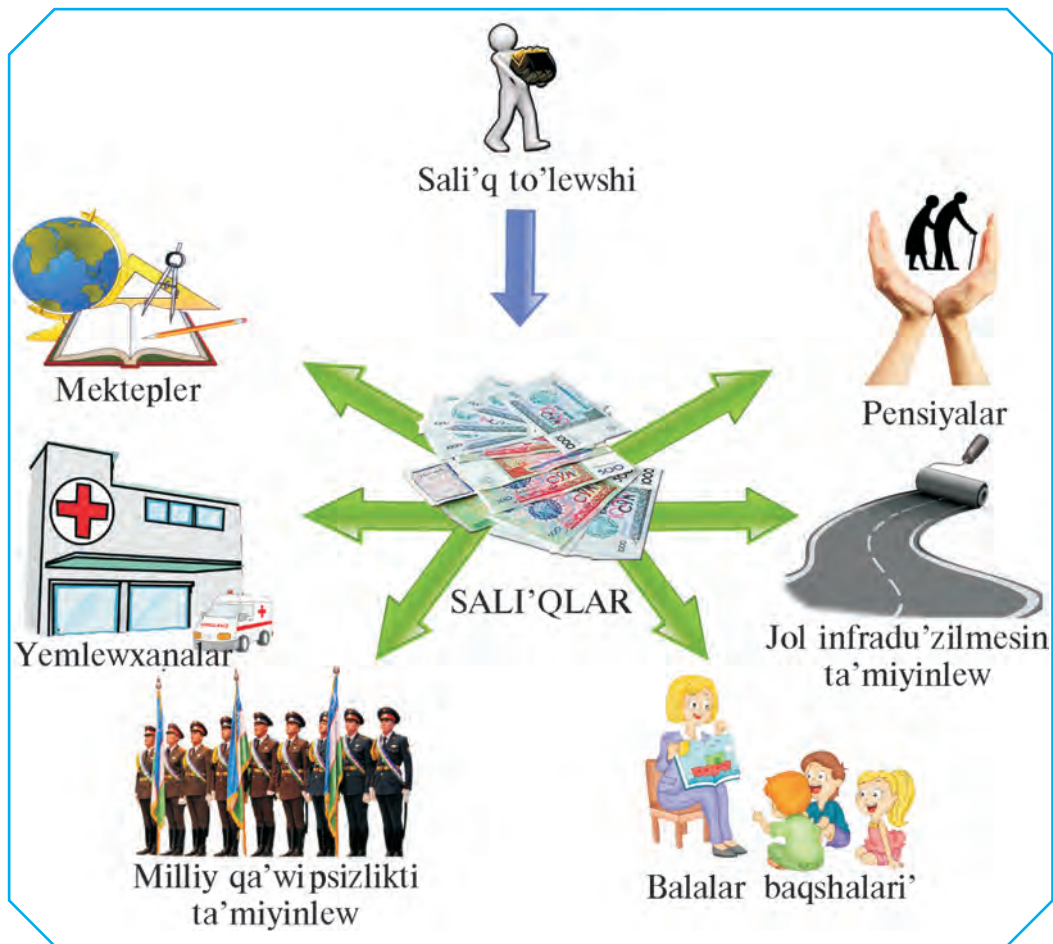
Yeste saqlan'!

Bank (italyansha «banka» – wori'nli'q yaki fransuzsha «bangu» – sandi'q) – yuridikali'q ha'm fizikali'q ta'replardan amanatlar (u'lesler) qabi'l yetiliwin ha'm de qabi'l yetip ali'ng'an qarji'lardan kreditler beriw ha'm ha'r qi'yli' to'lewler a'melge asi'ri'li'wi' ushi'n paydalani'wdi' ju'zege shi'g'ari'wshi' yuridikali'q ta'rep.

«Worayli'q bank haqqi'nda»g'i' O'zbekistan Respublikasi' Ni'zami'na muwapi'q Worayli'q bank milliy valyutani'n' turaqli'li'g'i'n qorg'aw ha'm ta'miyinlewge bag'darlang'an birden-bir pul-kredit siyasaki'n islep shi'g'adi' ha'm ju'rgizedi. O'zbekistan Respublikasi'nda naq pullardi' aylani'sqa shi'g'ari'w ha'm aylani'stan ali'p qoyi'wdi'n' toli'q huquqi' O'zbekistan Respublikasi' Worayli'q bankine tiyisli boli'p tabi'ladi'. Banknotlardi'n' qa'lbe-klestiriliwi ha'm ni'zang'a qarsi' isleniwi ni'zam ta'repinen qadag'an yetiledi.

5. SALIQLAR NEGE KEREK?

Sali'q – barli'q yuridikali'q ha'm fizikali'q ta'repler ma'mleket yamasa jergilikli byudjetke a'melge asi'ratug'i'n uluwma ma'jbu'riy to'lemeldin' biri yesaplanadi'.

Sali'qlardi' belgilew, ju'rgiziw ha'm to'lew menen baylani'sli' barli'q qatnasi'qlar O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Sali'q kodeksi menen basqari'ladi'. Bul Kodekske muwapi'q sali'q sistemasi' O'zbekistan Respublikasi'ni'n' barli'q aymag'i'nda sali'q to'lewshiler ushi'n birden-bir boli'p tabi'ladi'. O'zbekistan Respublikasi' Sali'q kodeksinin' 5-statyasi'na muwapi'q, sali'q ni'zamshi'li'g'i' sali'q to'lew din' ma'jbu'riylik, sali'qqa tarti'w di'n' a'dillik, sali'q ni'zamshi'li'g'i'ni'n' ja'riyali'li'q ha'm sali'q to'lewshinin' haqli'g'i' prezumpciyasi' principi'lerine tiykarlanadi'.

Sali'qqa tarti'w **tikkeley** – yesapqa ali'ng'an daramattan yaki mal-mu'lk bahasi'nan ha'm de **janapay** boladi', yag'ni'y tovar ha'm xi'zmetler narqi'n,

akciz salig'i'n, bajxana bajlari'n ha'm tag'i' basqalardi' asi'ri'w arqali' wo'ndiriledi.

Ni'zam belgileydi

Ha'rbir shaxs usi' Kodekste belgilengen sali'q ha'm basqa ma'jbu'riy to'lemelerdi to'lewi sha'rt.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Sali'q kodeksi, 6-statya.

3-tapsi'rma

Sizin'she, sali'q ekonomikag'a ha'm ma'mleket xalqi'ni'n' turmi's da'rejesine qalay ta'sir wo'tkizedi?

Sali'qlar ji'yi'mi' bo'lmag'an ma'mleketti ayta alasi'z ba?

Sali'qlardi'n ja'rdeminde ji'ynalatug'i'n qarji'larsi'z ma'mleket ha'reket yete almaydi', wo'ytkeni, ma'mleket wo'z moyni'na alg'an wazi'ypalar– bilim beriw, yelimiz shegaralari'n qorg'aw ha'm ma'mlekettin' ishinde ta'rtip saqlaw, ma'mleketlik organlardi'n' jumi'slari'n muwapi'qlasti'ri'w ha'm basqalardi' wori'nlawi' ushi'n materialli'q inamlardi' wo'ndiriwden tikkeley azat yetilgen barli'q shaxslarg'a haqi' to'lew imkaniyati' da bolmaydi'.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' aymag'i'nda birden-bir sali'q sistemasi' a'mel qi'ladi'. Sali'qlardi' yengiziwge tek O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Oliy Majlisi haqi'li'.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 123-statya.

4-tapsi'rma

Sali'qlardi' to'lemegeni ushi'n ji'nayi'y juwapkerlikke tarti'wdi' a'dil dep yesaplaysi'z ba? Wo'z juwabi'n'i'zdi' tiykarlap berin'.

Haqi'yqi'y baxi'tli' adamlardi'n' ko'pshiligi wo'zlerin shaxs si'pati'nda ko'rsete alg'anlari' – wo'z niyetlerin ja'miyetke kerekli iste a'melge asi'rg'anlari', wo'z is-ha'reketleri arqali' ekonomikali'q g'a'rezsizlikke yeriskenleri ushi'n da wo'zlerin solay yesaplaydi'.

Ka'sipti tan'law ushi'n mekteptegi bilim ha'm ata-analar ma'sla'ha'ti sheshiwshi a'hmiyetke iye.

Juwmaq shi'g'arami'z

O'zbekistanda finans
ha'm kredit

- wo'z finans ha'm kredit sistemasi';
- tiykarg'i' wazi'ypa – byudjetti qabi'l yetiw ha'm wori'nlaw, sali'qlar ji'yi'mi';
- pul belgilerin aylani'sqa shi'g'ari'w;
- finans sistemasi' – banklar, amanat kassalari';
- 1994-ji'l 1-iyul – milliy valyuta – so'm aylani'sqa kirgizildi;
- Worayli'q bank, bank sistemasi'na basshi'li'q yetedi;
- basli' maqset – valyutani'n' turaqli'li'g'i'n ta'miyyinlew;
- sali'q – puqaralardi'n' konstituciya'li'q minnetlemesi;
- payda sali'g'i';
- sali'qlardi' Oliy Majlis belgileydi.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Huquq ja'miyettegi ekonomika'li'q qatnasi'qlardi'n' rawajlani'wi'na qanday ta'rizde ta'sir yetedi?
2. Ma'mleketlik finans ha'm kredit sistemasi'ni'n' tiykarg'i' dereklerin ayti'n'.
3. Ma'mleketlik finans ha'm bank sistemasi'n quraytug'i'n ma'kemelerdi sanan'.

29-§. KONSTITUCIYAG'A WO'ZGERISLER KIRGIZIW

Tema u'stinde islew na'tiyjesinde:

– konstituciya'g'a wo'zgerisler kirgiziw sha'rtleri ha'm ta'rtibi haqqi'nda ha'm de du'nyada mine usi' ta'rtipke beriletug'i'n a'hmiyet haqqi'nda bilip alasi'z.

- 1. Ja'miyetke konstituciya ne ushi'n kerek?**
- 2. Konstituciya'g'a wo'zgerisler kirgiziw sha'rtleri.**

1. JA'MIYETKE KONSTITUCIYA NE USH'N KEREK?

Ha'r qi'yli' ma'mleketlerdin' konstituciya'li'q rawajlani'w tariyxi' geypara konstituciya'lar a'sirler dawami'nda wo'zgermesten, wo'z ha'reketinin' turaqli'li'g'i' menen aji'rali'p turatug'i'ni'nan derek beredi. Al, basqalari' kerisinshe, tez-tez qayta ko'rip shi'g'i'wg'a, bir-birinin' worni'n iyelewege duwshar yetilgen.

Tiykarg'i' ni'zam ha'r qanday civilizaciyalasqan ja'miyet turmi'si'nda a'hmiyetli rol woynaytug'i'ni'n da'lillep woti'ri'wg'a wonsha za'ru'rlik bolmasa kerek. Konstituciya'da ma'mleket ta'repinen kepillik beriletug'i'n yen' turaqli', wo'zgermeytug'i'n huquqlar ha'm socialli'q turmi's normalari' tasti'yi'qlap qoyi'lg'an.

1-tapsi'rma

Sizin'she, Konstituciyanin' wo'z negizinde wo'zgermesten qali'wi' yamasa tez-tez wo'zgerislerge ha'm ha'tte tu'pkilikli qayta ko'rip shi'g'i'wg'a duwshar yetiliwi kerek pe? Wo'z juwabi'n'i'zdi' da'lillen'.

Konstituciya ko'lemi jag'i'nan wonsha u'lken yemes hu'jjet bolsa da, wol ja'miyetlik turmi'sti'n' ba'rshe – siyasiy, ekonomika'li'q, ruwx'i'y-morallik, turmi's xi'zmeti, jeke miynet yetiw ha'm basqa tarawlari'na ta'sir yetedi.

Shaxs penen ja'miyettin' wo'z ara qatnasi'qlari'ni'n' ta'rtipke sali'ni'wi', ja'miyet du'zilisi ha'm ha'kimiyatti'n' sho'lkemlestiriliwi menen baylani'sli' bolg'an ma'seleler konstituciya ta'repinen qanshelli uzaqti' go'zlep sheshilse, yeldin' socialli'q turmi'si'ni'n' rawajlani'wi'na woni'n' ta'siri de sonshelli turaqli' boladi'. Soni'n' ushi'n da ma'mleket konstituciya'si'na du'zetiwler ha'm wo'zgerisler kirgizip bara beriw ju'da' bir kewilsiz jag'day yesaplanadi'.

Biraq, bati'l qa'dem taslaw ha'm turaqli'li'q Tiykarg'i' ni'zang'a wo'zgerisler yaki du'zetiwler kirgiziw imkaniyati'n hasla shetlep wo'tpeydi, a'lberte. Sebebi, bunday wo'zgertiwlerge za'ru'rlikti de turmi'sti'n' wo'zi du'nyag'a keltiredi.

Hesh bir ni'zam wo'zgeris yamasa qosi'mshalarg'a mu'tajlik sezbeytug'i'n da'rejede jetik bolmaydi'. Bul ju'da' ta'biyy, wo'ytkeni turmi's mudami' rawajlani'p baradi' ha'm jan'alanadi'. Keshegi taza na'rse bu'gin go'neredi. Soni'n' ushi'n da konstituciyanin' ayi'ri'm bo'limleri ma'mleket ha'm ja'miyetlik organlardi'n' normal jumi'si'na tosqi'nli'q yete baslaydi',

puqaralardi'n' huquq ha'm yerkinliklerin kemsitedi. Bunday jag'daylarda konstituciya'g'a wo'zgerisler kirgiziw, yegerde ha'tte wornap qalg'an ko'zqaraslar ha'm isenimler wo'zgeriliwin talap yetken jag'daylarda ayqi'n tu's aladi'.

Turmi'sti'n' wo'zi ha'rekettegi ni'zamlarg'a belgili bir du'zetiwler ha'm qosi'mshalar kirgiziliwin talap yetedi.

Du'nya a'meliyati'nda konstituciya'g'a wo'zgerisler kirgiziwden ken' paydalani'ladi'. Belgili bolg'ani'nday, ha'tte qabi'l yetilgenine yeki ju'z ji'ldan asi'p ketken AQSH Konstituciyasi' si'yaqli' turaqli' ha'reket yetiwshi konstituciya'g'a da 27 du'zetiwl kirgizilgen yedi.

Du'nyada qabi'l yetilgen waqti'nan berli birde-bir wo'zgeriske ushi'ramag'an konstituciyalar da bar. Wolardi'n' qatari'na, ma'selen, Yaponiyani'n' 1947-ji'lg'i' Konstituciyasi' ha'm Daniyani'n' 1953-ji'lg'i' Konstituciyasi' kiredi. Ha'zir tek bir neshe ma'mleketlerde g'ana (Ulli' Britaniya, Izrail, Saudiya Arabstani', Butan ha'm Oman) ni'zamlardi'n' konstituciali'q ji'y nag'i'na iye yemes.

1-tapsi'rma

Wo'zin' izdi Tiykarg'i' ni'zamdi' wo'zgeritiw boyi'nsha konstituciyali'q komissiya ag'zalari' si'pati'nda sezin'.

Konstituciya'g'a bir qansha wo'zgerisler kirgiziw haqqi'ndag'i' usi'ni'sti' ko'rip shi'g'i'wi'n'i'z kerek:

– Bir qansha ja'miyetlik sho'lkemler komissiyag'a mu'ra'jati'nda wo'zlerine ni'zamshi'li'q baslamasi'n biriktirip qoyi'w haqqi'ndag'i' ma'seleni qoymaqa.

– Saylawshi'lar topari' konstituciyadag'i' juwapkershiliksiz deputatlardi' shaqi'ri'p ali'w huquqi'n konstituciya'g'a kirgiziwdi usi'nbaqa.

– Bir topar huquqtani'wshi' ali'mlar ha'm tergewshiler ji'nayat islegenlikte gu'man yetilip ati'rg'an shaxslardi'n' telefon arqali' soylesiwlerin yesitiwge ruqsat yetiliwi haqqi'ndag'i' usi'ni'sti' kirgizbekte.

Ayti'p wo'tilgen usi'ni'slardi' ko'rip shi'g'i'wg'a qabi'l yetesiz be? Wo'z juwabi'n'i'zdi' tiykarlap berin'.

2. KONSTITUCIYANI WO'ZGERTIW SHA'RTLARI

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi'nda woni'n' tez-tez wo'zgeriliwine tosqi'nli'q yetetug'i'n turaqli'li'g'i'n ta'miyinlew boyi'nsha

bir qatar qorg'ani'wshi' sharalar na'zerde tuti'lg'an. Wolar Tiykarg'i' ni'zamni'n' alti'nshi' bo'liminde bayan yetilgen boli'p, wonda du'zetiwlir kirkiziw ta'rtibi ha'm sha'rtleri keltirilgen.

O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'na wo'zgerisler kirkiziwge ni'zam boyi'nsha tek buni'n' ushi'n Oliy Majlistin' Ni'zamshi'li'q palatasi' deputatlari' Senat ag'zalari'ni'n' uluwma sani'nan u'shten yeki bo'limi dawi's bergin jag'dayda g'ana jol qoyi'ladi'. Oliy Majlis tiyisli usi'ni's kirkizilgennen keyin alti' ay dawami'nda Konstituciyag'a wo'zgerisler de, du'zetiwlir de kirkiziliwi haqqi'nda ken' ha'm ha'r ta'repleme talqi'lawdi' yesapqa alg'an halda qarar qabi'l yetiwi mu'mkin.

Yeger Oliy Majlis wo'zgeris kirkiziw haqqi'ndag'i' usi'ni'stan bas tartsa, wol keminde bir ji'ldan keyin g'ana Oliy Majlis dodalawi'na qayta kirkiziliwi mu'mkin.

Tiykarg'i' Ni'zam belgileydi

O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi tiyisli usi'ni's kirkizilgennen keyin alti' ay dawami'nda Konstituciyag'a wo'zgerisler ha'm de du'zetiwlir kirkiziw haqqi'nda ken' ha'm ha'r ta'repleme talqi'lawdi' yesapqa alg'an halda qarar qabi'l yetiwi mu'mkin. Yeger Oliy Majlis Konstituciyag'a wo'zgeris kirkiziw haqqi'ndag'i' usi'ni'sti' biykar yetse, usi'ni's bir ji'l wo'tkennen keyin qayta kirkiziliwi mu'mkin.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Konstituciyasi', 128-statya.

Ma'selen, O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti ta'repinen 2014-ji'l 16-aprelde qol qoyi'lg'an «O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' ayi'ri'm statyalarina wo'zgerisler ha'm qosi'mshalar kirkiziw haqqi'nda»g'i' Ni'zamg'a muwapi'q (32, 78, 93, 98, 103 ha'm 117-statyalar) Konstituciya statyalarina sa'ykes keletug'i'n to'mendegi jan'a ta'rtip-qag'i'ydalar kirkizildi:

– hu'kimet yeldin' a'hmiyetli social-ekonomikali'q ma'seleleri boyi'nsha ji'lli'q bayanatti' parlamentke usi'ni'w minnetlemesin aladi';

– ha'kimler wa'layatlar, rayonlar ha'm qalali'q xali'q deputatlari' Ken'esine social-ekonomikali'q rawajlani'wdi'n' a'hmiyetli ha'm aktual ma'seleleri boyi'nsha yesabi'n usi'nadi';

– Bas ministr lawazi’mi’na talaban woni’n’ talabanli’g’i’ parlamentte ko’rip shi’g’i’li’p ati’rg’anda hu’kimettin’ jaqi’n ha’m uzaq keleshekke mo’lsherlengen bag’darlamasi’n usi’ni’s yetedi.

Soni’n’ menen birge wa’killikli deputatlar organlari’ni’n’ roli ha’m ah’miyeti, wolardi’n’ ja’miyet turmi’si’ndag’i’ imkaniyatlari’ artadi’, sonday-aq, siyasiy partiyalardi’n’, jergilikli ken’eslerdegi deputatlar topari’ni’n’ regionlardi’ socialli’q-siyasiy ha’m ekonomikali’q rawajlandi’ri’wdi’n’ turaqli’li’g’i’n’ ani’qlawdagi’ rolini asi’radi’.

Al, buni’n’ menen wa’killik deputatli’q organlari’ni’n’ roli ha’m a’hmiyeti artadi’, ja’miyet turmi’si’nda wolardi’n’ real imkaniyatlari’ tu’pten wo’zgeredi, sonday-aq, regionlardi’n’ socialli’q-siyasiy ha’m ekonomikali’q rawajlandi’ri’li’wi’ni’n’ turaqli’ bag’darlari’n’ belgilewde siyasiy partiyalar, jergilikli ken’eslerdegi wolardi’n’ deputatliq toparlari’ni’n’ roli sezilerli ku’sheyedi.

Bul, sonday-aq, na’tiyjeli ekonomikali’q, socialli’q, finansli’q, pul-kredit siyasati’n’ a’melge asi’ri’w, ilim, ma’deniyat, bilimlendiriw, densawli’qti’ saqlaw ha’m de ekonomika ha’m socialli’q tarawdi’n’ basqa tarmaqlari’n’ rawajlandi’ri’w boyi’nsha bag’darlama ishlep shi’g’i’w ha’m wolardi’ ju’zege shi’g’ari’w ushi’n lawazi’mli’ shaxslardi’n’ juwapkershiligin ja’ne de asi’ri’wg’a imkaniyat jaratadi’.

Uluwma alg’anda, O’zbekistan Respublikasi’ Konstituciyasi’na wo’zgeris ha’m qosi’mshalar to’mendegi maqsetlerde kirgiziledi, atap aytqanda:

- ha’kimiyat ha’m basqari’w sistemasi’n ja’ne de demokratiyalasti’ri’w;
- «ku’shli ma’mlekettin – ku’shli puqarali’q ja’miyetke qaray» principi basqi’shpa-basqi’sh a’melge asi’ri’li’wi’n ta’miyinlew;

- ma’mleket ha’kimiyati’ organlari sistemasi’nda O’zbekistan Respublikasi’ Oliy Majlisi palatalarini’n’ rolin asi’ri’w, ishki ha’m si’rtqi’ siyasatti’n’ strategiyali’q waziypalari’n’ a’melge asi’ri’wda wolardi’n’ huquqlari’ ha’m wa’killiklerin ja’ne de ken’eytiw;

- Ministrler Kabineti ha’m atqari’wshi’ ha’kimiyat organlari’nin’ jumi’slari’ u’stinen qadag’alaw boyi’nsha joqari’ ni’zam shi’g’ari’wshi’ organlari’, wa’killik ha’kimiyat organlari’ni’n’ funkciyalari’n ja’ne de ku’sheytiw;

- yeldi social-ekonomikali’q rawajlandi’ri’w waziypalari’n’ a’melge asi’ri’w ushi’n hu’kimet, wori’nlardag’i’ atqari’wshi’ ha’kimiyat organlari’ni’n’ juwapkershiligin asi’ri’w;

• ni'zam shi'g'ari'wshi', atqari'wshi' ha'm sud ha'kimiyati' tarawlari'ni'n g'a'rezsizligi ha'm ten'ligin, woldi'n' wa'killiklerinin' balanslasti'ri'li'wi', ha'kimiyat organlari' arasi'nda tiyip turi'wshi' ha'm ten'salmaqli'qqa sali'p turi'wshi' qurallar sistemasi' na'tiyjeli islep turi'wi'n ta'miyyinlew.

Solay yetip, wo'tken da'wir dawami'nda a'melde derlik barli'q konstituciya'li'q qag'i'ydalar ha'm normalar qabi'l yetilgen 600 den aslam ni'zamlarda, soni'n' ishinde, 8 konstituciya'li'q ni'zamda, 16 kodekste izbe-iz dawam yettirildi ha'm ja'ne de rawajlandi'ri'ldi'.

Bunda ma'mleketimiz ni'zamlari'na muwapi'q Konstituciya'ga wo'zgerisler tek g'ana shaxs ha'm ja'miyetlik za'ru'rlikler ha'm ma'plerdi toli'g'i'raq qanaatlandi'ri'w, insanni'n' huquq ha'm yerkinliklerin qorg'aw maqsetinde kirgiziletug'i'ni'n inabatqa ali'w kerek boladi'.

Juwmaq shi'g'arami'z

Konstituciya'ga
wo'zgerisler
kirgiziw

→ turaqli' Konstituciya – turaqli' ja'miyet;

→ ni'zamlardi' jan'alawg'a za'ru'rlik;

→ wo'zgerisler Oliy Majlis Ni'zamshili'q palatasi' ha'm Senat deputatlari'ni'n' uluwma sani'ni'n' keminde u'shten yeki bo'limin qurawshi' ko'pshilik ta'repten qabi'l yetilgen ni'zam menen yamasa O'zbekistan Respublikasi' referendumi' menen kirgiziledi.

Wo'zin'izdi si'nan'!

1. Sizin'she, Konstituciya'ga wo'zgerisler kirgiziw nelerge baylani'sli' boladi'?
2. Ne dep woylaysi'z, hesh bir wo'zgeris kirgiziwge za'ru'rlik sezbeytug'i'n ju'da jetik konstituciyalar da bar ma?
3. Sizin'she, turaqli' a'mel qi'li'wshi' Konstituciyanin' u'stinlikleri nelerde ko'rinedi?
4. Konstituciya'ga wo'zgeris kirgiziw haqqi'ndag'i' ma'seleni sheshiwde demokratiya'li'q ma'mleket qanday jol tutadi'?

JUWMAQ

Mine, Siz benen ma'mlekettin' Tiykarg'i' ni'zami' – O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' betlerin boylap sayaxati'mi'zdi' da aqi'ri'na jetkerdik.

Siz ha'rbir insanni'n' wo'mirinde ju'zege keletug'i'n mashqalalardi'n' ko'pshiligin

ni'zam joli' menen sheshiw mu'mkin yekenligine isenim payda yettin'iz. Barli'g'i'n bolmasa da, ko'pshiligin, a'lbeta. Ja'ne de insan is-ha'reketlerinin' ta'rbiyali'q normalari', woni'n' ruwx'i'y-ta'rbiyali'q pazi'yelletleri – hu'jdan, ar-nami's, wo'z qa'dir-qi'mbati' sezimi ha'm basqa da tu'sinikler bar. Bular huquqi'y ag'arti'wshi'li'q – huquqi'y ma'deniyatti'n' qosi'msha elementleri boli'p yesaplanadi', yag'ni'y huquq insang'a beriletug'i'n barli'q unamli' ha'm qi'mbatli' na'rselerdi wo'zlestiriwden ibarat. Ta'rbiyali'q pazi'yelletler ha'm huquqi'y bilimlar ji'ynag'i' joqari' huquqi'y ma'deniyatti'n' tiykari'n da payda yetedi.

Biraq, qalaq ni'zang'a boysi'ni'w – ja'miyetke za'ru'r bolg'an na'rse degeni yemes. Ha'm wo'zinin', ha'm wo'zgelerdin' ni'zamli' huquqlari'n qorg'awdi' biliw, ni'zamni'n' buzi'li'wi'na jol qoya bermew kerek, wo'ytkeni buni'n' aqi'betinde ni'zamshi'li'qqa ha'm huquqi'y ma'mleket quri'w imkaniyatlarina isenim jog'aladi'.

Konstituciyali'q huquq, an'lag'ani'n'i'zday, O'zbekistan Respublikasi'ni'n' huquq sistemasinda jetekshi tarmaq sanaladi'.

Woni'n' jetekshilik roli huquqti'n' barli'q basqa tarmaqlari'nda konstituciyali'q ideyalardi' rawajlandi'ri'wda g'ana ko'rinip qalmay, soni'n' menen birge huquqi'y ma'mleketti ha'm puqarali'q ja'miyetti qa'liplestiriwdin' huquqi'y tiykari' boli'p xizmet qi'li'wi'nda da ko'rinedi.

Soni' umi'tpaw kerek, O'zbekistanda ma'mleket g'a'rezsizligine yerisilgennen son' g'ana bul strategiyali'q a'hmiyetli maqset qoyi'ldi'.

O'zbekistanni'n' konstituciyali'q huquqi'nda huquqi'y ma'mleketke ta'n barli'q principler ja'mlengen.

Biraq, konstituciya'lıq principler wo'z-wo'zinen huquqi'y ma'mleket jaratpaydi'. Huquqi'y ma'mleketti ni'zamlar yemes, insanlardi'n' wo'zi, ja'miyet jaratadi'. Ni'zamlardi'n' a'hmiyeti sonda, wolar ja'miyet quri'li'si'ni'n' huquqi'y tiykari' boli'p xizmet yetedi.

Huquqtani'w pa'ninen alg'an bilimlerin'iz ku'ndelikli turmisiin'i'zda ju'zege keletug'i'n mashqalalardi' keleshekke yemes, bu'gin de sheshiwge ja'rdem beredi, dep u'mit yetemiz.

Solay bolsa da, ba'ribir yerisilgen na'rseler menen sheklenip qalmaw kerek. Ni'zam shi'g'ari'wshi' ha'kimiyat organlari' ma'mleketimizdin' huquq sistemasi'n jetilistiriw u'stinde jumi'slari'n dawam yetpekte. Do'ge-rek-a'tirapi'mi'zdag'i' turmi'sti'n' ja'ne de ti'ni'sh, nurli' ha'm a'dil boli'wi' da wo'zlerimizge baylani'sli'. Qoldi'-qolg'a berip, iyinlesip tursaq, ana-Watani'mi'zdi' huquqi'y ma'mleketke, baxi'tli' ha'm gu'llep-jaynag'an ma'mleketke aylandi'ra alami'z.

SO'ZLIK

Agressiya (lati'nsha *aggressio* – *hu'jim*) – xali'qarali'q huquqta BMSH Ustavi' ko'zqarasi'nan quralli' ku'shlerdin' qa'legen ni'zamg'a jat qollani'li'wi', yag'ni'y quralli' basqi'nshi'li'q.

Apatrid (grekshe *patridos* – *watani'nan juda bolg'an, watansi'z*) – usi' ma'mleket puqarasi' yesaplanbaytug'i'n ha'm qandayda shet yelge tiyisli yekenligi boyi'nsha da da'lilge iye yemes shaxs.

Apellyaciya (lati'nsha *appelatio* – *mu'ra'jat, shag'i'm*) – qandayda bir qarar u'stinen isti ma'nisi jag'i'nan qayta ko'rip shi'g'i'wg'a haqi'li' bolg'an joqari' instanciyag'a shag'i'm yetiliwi.

Argument (lati'nsha *argumentum*) – da'lildin' tiykari' boli'p xi'zmet yetetug'i'n logikali'q zat.

Armiya (frantsuzsha *arme-qurallandi'ri'w*) – ma'mleket quralli' ku'shleri ji'ynag'i'.

Byudjet (fransuzsha *bougette* – *ha'miyan, shi'jlan*) – ma'mlekettin' belgili mu'ddetke ni'zamli' ta'rtipte tasti'yi'qlang'an payda ha'm qa'rejetler dizimi.

Demokratiya (grekshe *demokratiya* – *xali'q ha'kimiyati'*) – xali'q ha'kimiyatshili'g'i', siyasiy plyuralizm, puqaralardi'n' yerkinligi ha'm ten'ligi, insan huquqlari' si'yaqli' konstituciya'li'q prinsiplerdi bildiriwge tiykarlang'an ma'mleket du'zilisi formasi'.

Deputat (lati'nsha *deputatus-elshi; wa'kil*) – ma'mlekettin' ni'zam shi'g'aratug'i'n yamasa qanday da basqa bir wa'killik organi'na saylang'an shaxs, xali'qti'n' belgili bo'leginin' wa'kili.

Federaciya (lati'nsha *foederare* – *awqam menen bekkemlew*) – ma'mleketler birlespesi boli'p, bunda birlesiwshi ma'mleketler ni'zam menen

belgilengen g'a' rezizlikti saqlap qalg'an halda birden-bir awqam puqarali'g'i'na, birden-bir awqam armiyasi'na, birden-bir awqam ma'mleketlik organlari'na iye ma'mleket birligin du'zedi.

Femida (grekshe *Themis*) – a'yyemgi grek mifologiyasi'nda bir qoli'nda ta'rezi ha'm basqasi'nda qi'li'sh, ko'zleri baylang'an (g'a'rezsizlik ti'msali') su'wretlengen a'dil sudlaw qudayi'; a'dil sudlaw ti'msali'.

Genocid – xali'qti'n' ayi'ri'm toparlari'ni'n' milliy, rasali'q, diniy ba'neler menen qi'ri'p taslani'wi'.

Puqarali'q ja'miyeti – insanni'n' barli'q huquqlari'na kepillik berilgen, ideologiyali'q plyuralizm ta'miyinlenetug'i'n ja'miyet du'zilisi.

Puqarali'q – shaxsti'n' konkret ma'mleket penen turaqli' huquqi'y baylani'slari'.

Impichment – (inglizshe *impeachment* – *qaralaw, ayi'plaw*) – ma'mlekettin' joqari' lawazi'mli' adamlari'n juwapkershilikke tarti'wdi'n' ayri'qsha ta'rtibi.

Inauguraciya (inglizshe *inaguration* – *saltanatli' ashi'li'w; lawazi'mdi' saltanatli' iyelew*) – jan'adan saylang'an ma'mleket basshi'si'ni'n' lawazi'mi'n iyelewi saltanatli' ma'resiminin' atali'wi'.

Isenim jarli'g'i' – shet yellerge tayi'nlanip ati'rg'an diplomatiyali'q wa'kildin' biyligine haqi'yqi'y gu'wali'q beretug'i'n diplomatiyali'q hu'jjet.

Kvorum (lati'nsha *quorum* – *jeterli tayarli'q*) – ji'ynali's yamasa ma'jliste usi' ma'jlis qararlari'n ni'zamli' dep tabi'w ushi'n wonda qatnasi'wi' sha'rt bolg'an qatnasi'wshi'lar sani'.

Legitimlik (lati'nsha *legitimus* – *ni'zamli'*) – qanday da huquq yamasa wa'killiktin' ni'zamli'li'g'i'n ta'n ali'w yamasa tasti'yi'qlaw.

Majoritar saylaw sistemasi' (francuzsha *majoritare* – *ko'pshilik*) – saylawshi'lardi'n' ko'pshilik dawi'si'n alg'an talaban saylang'an dep yesaplanatug'i'n saylaw sistemasi'.

Ma'mleketlik gerb – ma'mlekettin ra'smiy emblemasi'.

Ma'mleketlik gimn – ma'mlekettin' ra'smiy ti'msali'.

Ma'mleketlik huquq – (konstituciyaali'q huquqqa sa'ykes keledi) – ma'mleketin' socialli'q-ekonomikali'q, siyasiy ha'm aymaqli'q du'zilisi tiykarlari'n ta'rtipke salatug'i'n, puqaralardi'n' huquq ha'm yerkinliklerin bekkemlep qoyatug'i'n ha'm de sol ma'mleket organlari' sistemasin' belgileytug'i'n huquq tarawi'.

Ha'kimshilik (ma'muriyat) – (arabsha *ma'muriyyat* – *buyri'qlar beretug'i'n awqam, uyi'm*; sonday-aq, adamlar abat yetken, qoni'slang'an, ta'biyattan wo'zlestirgen ma'kanlar, ma'mleketlerdin' birgelki ati') ha'rqiyli' da'rejedegi atqari'wshi' ha'kimiyat organlari'ni'n' yen' ken' tarqalg'an atali'wi' (qalada, rayonda, wa'layatta, respublikada).

Naturallasti'ri'w, wo'zlestiriw (francuzsha *naturalisation* – *ta'biyyi*) – shet yel adami'n puqarali'qqa qabi'l yetiw.

Ombudsman (shvedshe *hombuldsman* – *allebirewdin' ma'pleri wa'kili*) – ma'mleket organlari' ta'repinen insan huquqlari'na boysi'ni'li'wi' u'stinen qadag'alwshi' lawazi'mli' shaxs.

Parlament (inglizshe *parliament*, francuzsha *parler* – *so'ylew*) – ma'mlekettegi joqari' wa'killik ha'm ni'zam shi'g'aratug'i'n organni'n' atali'wi'.

Preambula (francuzsha *preamble* – *so'zbasi'*) – ni'zam yamasa basqa huquqi'y qarardi'n' kirisiw yamasa alg'i' so'z bo'limi.

Prezident (lati'nsha *preasidens* – *aldi'nda woti'ratug'i'n; basta turatug'i'n*) – respublikali'q basqari'w formasi'na iye ma'mleket ha'm atqari'wshi' ha'kimiyat basshi'si'.

Prolongaciya yetiw (francuzsha *prolongation uzayti'w*) – sha'rtname a'meliy mu'ddetin wol du'zilip ati'rg'anda na'zerde tuti'lg'ani'nan uzayti'w.

Promulgaciya yetiw (lati'nsha *promulgatio* – *massag'a ja'riyalaw*) – qanday da bir ma'mleketlik hu'jjetti, ni'zami'ni'n' wol sonnan keyin ma'jbu'riy ku'shke iye boli'wi' ushi'n ra'smiy tu'rde basi'li'wi', ja'riyalani'wi'.

Referendum (lati'nsha *referendum* – *bildiriliwi sha'rt bolg'an na'rse*) – barli'q puqaralar qatnasatug'i'n uluwma xali'qli'q soraw yamasa saylaw huquqi'; ma'mleket turmi'si'ni'n' ju'da' a'hmiyetli ma'seleleri boyi'nsha wo'tkeriledi.

Saylawshi'lar blogi (awqami') – ma'mleket basli'g'i, worayli'q ha'm jergilikli ha'kimiyat organlari'na saylawlarda birgelikte talaban ko'rsetiw haqqi'nda bir neshe siyasiy partiyalardi'n' kelisimi.

Standart (inglizshe *standart*) – norma, tiykar, wo'lshe.

Suverenitet (francuzsha *souverainete*) – ma'mlekettin' wo'z ishki islerinde ha'm si'rtqi' mu'na'sibetlerinde basqa bir ma'mlekettin' toli'q g'a'rezsizligi.

Cenzura (lati'nsha *cenxura* – *ma'mleketlik qadag'alaw*) – ha'kimiyat ta'repinen kewilsiz yamasa zi'yanli' dep tabi'lg'an ideyalar ha'm mag'luwmatlardi'n' tarqali'wi'na jol qoymaw yamasa sheklep qoyi'w maqsetinde baspa wo'nimleri, saxna shi'g'armalari' ha'm basqalardi'n' mazmuni' u'stinen ma'mleketlik qadag'alaw.

Unitar (lati'nsha *unitas* – *birlik, bir pu'tin*) – birden-bir, birlesken, bir pu'tindi quraytug'i'n ma'mleket du'zilisi formasi'.

Veto (lati'nsha *veto* – *qadag'an yetemen*) – qandayda bir organ qarari'n toqtati'p turatug'i'n yamasa ku'shke kiriwge jol qoymaytug'i'n hu'jjet.

Viza (lati'nsha *visus* – *wo'tkerilgen, ko'zden keshirilgen*) – pasportta ma'mlekettin' woni'n' aymag'i'na keliwge, jasap turi'wg'a yamasa wol arqali' wo'tiwge arnawli' ruqsatnamasi'n bildiretug'i'n belgi.

Usi'ni's yetiletug'i'n a'debiyatlar

1. Каримов И.А. Правовая гарантия нашего великого будущего. Т.,1993.
2. Каримов И.А. Торжество Основного закона. Т.,1995.
3. Каримов И.А. Справедливость должна быть основой нашей деятельности. Т.,1998.
4. Каримов И.А. Узбекистан, устремленный в XXI век. Т., 1999.
5. Каримов И.А. Уважение закона, соблюдение закона должны стать главным критерием нашей жизни. Т., 2001.
6. Каримов И.А. Конституция – правовая основа создания новой жизни, нового общества в нашей стране. Т., 2003.
7. Каримов И.А. Модернизация страны и построение сильного гражданского общества – наш главный приоритет. Т., 2010.
8. Исламов З.М. Теория государства и права. Т., 1997.
9. Исламов З.М. Верховенство права. Т., 2011
10. Костецкий В.А. Конституция Республики Узбекистан. Словарь-справочник. Т., 2013.
11. Саидов А., Таджиханов У., Одилкориев Х. Основы государства и права. Т., 2002.
12. Саидов А.Х. Основной Закон и гарантии прав человека. Т. 2012.
13. Тансыкбаева Г.М. Конституционное право Республики Узбекистан. Т., 2003.
14. Углубление демократических реформ и формирование гражданского общества – основа будущего Узбекистана. Доклад Президента Ислама Каримова на торжественном собрании, посвященном 21-й годовщине Конституции Республики Узбекистан. Т., 2014.

JUWMAQLAWSHI' TA'KIRARLAW

KONSTITUCIYA — MA'MLEKETTIN' TIYKARG'I NI'ZAMI'

1. Konstituciya – bul ...
2. Ma'mleketimizdin' atali'wi' Konstituciyami'zg'a muwapi'q ...
3. “Konstituciya” so'zi lati'nsha boli'p, ...
4. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' bas maqseti ne?
5. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' qashan qabi'l yetilgen?
6. O'zbekistan Respublikasi' ma'mleket ha'kimiyati' sistemasi' qanday principke tiykarlanadi'?
7. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' neshe bo'lim, bap ha'm ba'ntten ibarat?
8. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' tiykarg'i' principi'lerin sanap berin'.
9. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' tiykar sali'wshi' ideyalari'n ayti'p berin'.
10. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' boyi'nsha ma'mleket, woni'n' organlari' ha'm lawazi'mli' shaxslar nege muwapi'q is ko'redi?
11. Konstituciyag'a wo'zgeris kirgiziw haqqi'ndag'i' ma'seleni sheshiwde demokratiyalig' ma'mleket qanday jol tutadi?
12. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' si'rtqi' siyasaki' qanday principi'lernge tiykarlanadi'?
13. O'zbekistan Respublikasi'nda ma'mleket ha'kimiyati'ni'n' birden-bir deregi kim?
14. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'na muwapi'q kim O'zbekistan xalqi' ati'nan is ko'riw huquqi'na iye?
15. Qaysi' ni'zam yaki normativlik akt Konstituciyali'q huquqtin' tiykarg'i' deregi yesaplanadi'?
16. «O'zbekistan Respublikasi' Ma'mleketlik gerbi haqqi'nda»g'i' Ni'zam qashan qabi'l yetilgen?
17. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi' qabi'l yetilgenge shekem ma'mleketimiz qaysi' ni'zam tiykari'nda g'a'rezsiz demokratiyalig' ma'mleket statusi'n alg'an?

18. Konstituciya preambulasi' degen ne?
19. Suverenitet – bul ...
20. «O'zbekistan Respublikasi' ma'mleketlik bayrag'i haqqi'nda»gi' Ni'zam qashan qabi'l yetilgen?
21. Ne ushi'n huquqi'y ma'mlekette ha'kimiyatti'n' bo'listiriyw principine a'mel qi'li'w ma'jbu'riy sanaladi'?
22. Hu'jdan yerkinligi – bu ... puqaralar huquqi'.
23. O'zbekistan Respublikasi' Kontituciyasi'nda barli'q puqaralar ushi'n miynet yetiw minneti belgilengen be?
24. Puqaralardi'n' Konstituciya ha'm ni'zamlarda bekkemlep qoyi'lg'an huquq ha'm yerkinligin kim ta'miyinleydi?
25. Kim O'zbekistan puqaralari'ni'n' huquq ha'm yerkinliklerine kepil boli'w huquqi'na iye?
26. Konstituciyag'a muwapi'q respublikami'zda wo'z pikirin bildiriw yerkinligi sheklengen be?
27. Bala neshe jastan baslap puqarali'g'i'n' wo'zgertiw haqqi'nda jazba razi'li'q bildiriwge haqqi'li'?
28. Apatrid – bul ...
29. Puqarali'q bar yekenligin qanday hujjet tasti'yi'qlaydi'?
30. Ombudsman – bul ...
31. «O'zbekistan Respublikasi' puqarali'g'i' haqqi'nda»gi' Ni'zam qashan qabi'l yetilgen?
32. O'zbekistan Respublikasi' puqarali'g'i'ni'n' tiykarg'i' ta'replerin ko'rsetin'.
33. Fuqarali'q – bul ...
34. Yeger ata-analar O'zbekistan Respublikasi' aymag'i'nan si'rtta jasasa, biraq O'zbekistan Respublikasi' puqarasi' bolsa, perzentlerinin' puqarali'gi' qalay sheshiledi?
35. Shet yel puqarali'g'i' bolg'an shaxs O'zbekistan Respublikasi' puqarali'g'i'na qabi'l yetiliwi mu'mkin be?
36. Qanday jag'daylarda puqarali'qtan shi'g'ari'wg'a jol qoyi'lmaydi'?
37. Qanday jag'daylarda puqarali'q biykar yetiledi?
38. Konstituciyag'a muwapi'q to'mendegiler jeke huquq ha'm yerkinliklerge kiredi: ...
39. Insanni'n' siyasiy huquqlari'na qanday huquqlar kiredi?

40. Ha'kimiyat organlari' miting, ji'yi'n ha'm demonstraciyalar wo'tkeriwdi qadag'an yetiwge haqi'si' bar ma?
41. O'zbekistan Respublikasi'nda konstituciyali'q du'zimdi awdari'w, ma'mlekettin' pu'tinligi ha'm qa'wipsizligin buzi'w maqseti bolmag'an jasi'ri'n ja'miyetler du'ziwge ruqsat berile me?
42. Ministrler Kabineti jumi'si'n kim basqaradi'?
43. Oliy Majlis Ken'esi qanday maqsette du'ziledi?
44. Xalq deputatlari Ken'esinin' jumi'si'n kim basqaradi'?
45. O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti lawazi'mi' qashan sho'lkemlestirilgen?
46. Puqaralar ji'yi'ni' posyolka, awi'l ha'm ma'ha'llelerde wo'zin-wo'zi basqari'w organlari' ma?
47. Oliy Majlis O'zbekistan Respublikasi' diplomatiyali'q wa'killerin tayi'nlaydi' ha'm azat qi'la ma?
48. Qaysi' organlar ha'm lawazi'mli' shaxslarg'a Oliy Majliste ni'zamshi'li'q baslamashi' huquqi' berilgen?
49. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'na muwapi'q kimga ha'm qaysi' organg'a xali'qarali'q sha'rtnamalar ha'm pitimlerde ratifikaciya ha'm denonsaciya qi'li'w huquqi' berilgen?
50. O'zbekistan Respublikasi'nda qaysi' organ razi'li'g'i' menen wa'layatlar shegaralari'n wo'zgartiw, du'ziw yaki qayta du'ziw mu'mkin?
51. Qorshag'an wortali'qti' qorg'aw ha'kimiyatti'n' qaysi' organlari'na tiyisli?
52. Oliy Majlis basli'g'i' kimga yesap beredi?
53. Kimler O'zbekistan Respublikasi' Prezidentligine saylani'wi' mu'mkin?
54. Konstituciyag'a muwapi'q Prezident wo'z wa'killigin tamamlag'annan son' qanday lawazi'mdi' iyelewge haqi'li'?
55. Prezident qanday mu'ddetke saylanadi'?
56. O'zbekistan Respublikasi' shegaralari'n qaysi' organ wo'zgartiwge haqi'li'?
57. G'alaba xabar qurallari' u'stinen cenzura wo'tkeriliwine jol qo'yila ma?
58. Oliy Majlis ni'zamlari' qabi'l yetilgennen son' wolar qansha mu'ddette ja'riyalanadi'?
59. O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlisi sessiyasi' bir ji'lda neshe ma'rte shaqi'ri'ladi'?
60. Konstituciyali'q sud qararlari' qanday jag'daylarda qabi'l yetilgen dep yesaplanadi'?

61. Oliy Majlis neshe palatadan ibarat?
62. Prezident Oliy Majlisti tarqati'p jiberiwge haqi'li' ma?
63. O'zbekistan Respublikasi' puqarasi' neshe jastan Prezident yetip saylani'wi' mu'mkin?
64. Oliy Ma'jlis Ni'zamshi'li'q palatasi' deputati'ni'n' wa'killigi qanday jag'daylarda toqtati'li'wi' mu'mkin?
65. Oliy Majlis Ni'zamshi'li'q palatasi' deputatlari' neshe adamnan ibarat boladi'?
66. Respublika byudjetin kim qabi'l yetedi ha'm woni'n' wori'nlani'wi'n qadag'laydi'?
67. Respublikani'n' ishki ha'm si'rtqi' siyasati'ni'n' tiykarg'i' bag'dari'n kim belgileydi'?
68. O'zbekistan Respublikasi' qurami'nda neshe wa'layat bar?
69. Kim jan'a wa'layatti' du'ziwge haqi'li'?
70. O'zbekistan Respublikasi' ha'm Qaraqalpaqstan Respublikasi' arasi'ndag'i' kelispewshilik qalay sheshiliwi kerek?
71. Oliy Majlistin' sheklenbegen wa'killigine neler kiredi'?
72. Kim ja'ma'a'tlik sho'lkemlerdin' jumi'si'n tarqati'p jiberiw, qadag'an yetiw yaki biykarlawg'a haqi'li'?
73. O'zbekistan Respublikasi Prezidenti bir waqi'tti'n' wo'zinde Konstituciyali'q sud basli'g'i' waziypasi'n atqaradi' degen tasti'yi'qlaw duri's pa?
74. Puqaralar qalay yetip ma'mleketti basqari'wda qatnasi'wi' mu'mkin?
75. Prezident lawazi'mi' ja'ha'nde qashan ha'm qay jerde yengizilgen?
76. O'zbekistan Respublikasi'nda kishi qalalar, awi'llardi' du'ziw yaki saplasti'ri'w kim ta'rpinen a'melge asi'ri'ladi'?
77. Diniy sho'lkemler siyasiy iskerlikte qatnasa ala ma?
78. Puqaralar ji'yi'ni' wa'killiklerine neler kiredi'?
79. Konstituciyali'q sud sudyalari' wa'killikleri qanday jag'daylarda toqtati'li'wi' mu'mkin?
80. O'zbekistan Respublikasi' ni'zamlari' menen Qaraqalpaqstan Respublikasi' ni'zamlari'nda wo'zgeshelik ju'zege kelse, qanday ni'zam qollani'ladi'?
81. Oliy Majlis Ni'zamshi'li'q palatasi'ni'n' tiykarg'i' wa'killiklerin sanap berin'.

82. Qaraqalpaqstan Respublikasi' Ministrler Kabineti (Joqarg'i' Ken'esi) kim ta'repinen du'ziledi?
83. O'zbekistan Respublikasi' Prezidentine saylanatug'i'n puqara saylaw al-di'nan sol respublika aymag'i'nda keminde neshe ji'l jasag'an boli'wi' kerek?
84. Sessiya ni'zamli' dep yesaplani'wi' ushi'n sessiya majlisinde uluwma neshe deputat qatnasi'wi' kerek?
85. O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' ma'mleket basli'g'i' si'pati'ndag'i' tiykarg'i' wazi'ypalari'n sanan'.
86. Prezident wo'z wa'killiklerin ma'mleket organlari' yamasa lawazi'mli' shaxslarga beriwge haqli' yemesligi haqqi'ndag'i' qag'i'yda ne sebep O'zbekistan Konstituciyasi'na kirgizilgen?
87. O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti yetip kim saylani'wi' mu'mkin?
88. Prezidentlik respublikasi'ni'n' parlament respublikasi'nan parqi'n ko'rsetin'.
89. O'zbekistan Respublikasi'ndag'i' qanday atqari'w ha'kimiyati' organlari'n bilesiz?
90. Ministrler Kabineti qurami' qalayi'nsha qa'liplestiriledi?
91. O'zbekistan Respublikasi' Hu'kimetinin' tiykarg'i' wa'killiklerin sanap berin'.
92. Ministrler Kabinetinin' Oliy Majlis penen wo'zara baylani'slari' qalay a'melge asi'ri'ladi'?
93. Atqari'w ha'kimiyati' organlari'ni'n' tiykarg'i' wazi'ypasi'n ayti'n'.
94. Xali'q deputatlari' Ken'esleri qaysi' mashqalalardi' sheshedi?
95. Puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'w organi' qaysi' sho'lkemnen ibarat?
96. Puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari'na kim basshi'q yetedi ha'm wol neshe ji'lg'a saylanadi'?
97. O'zbekistan Respublikasi' ha'm Qaraqalpaqstan Respublikasi' sud sistemi' qaysi' sudlardan du'zilgen?
98. Ma'mleket ha'kimiyati' organlari' sistemi'nda sud qanday roldi atqaradi'?
99. O'zbekistan Respublikasi' sud organlari'ni'n' tiykarg'i' maqsetin ayti'n'.
100. A'dil sudlawdi' a'melge asi'ri'w procesinde ni'zamlarg'a qoyi'latug'i'n' tiykarg'i' talaplardi' sanap berin'.
101. Sudlar g'a'rezsizligi ha'm wolardi'n' tek g'ana ni'zamg'a boysi'ni'wi' koncepciyasi' a'meliyatta qanday jol menen a'melge asi'ri'ladi'?
102. Konstituciyali'q sudti'n' bas wazi'ypasi'n ayti'n'.

103. Qaraqalpaqstan Respublikasi' wo'z aymaqli'q-ha'kimshilik du'zilisi ma'selelerin g'arezsiz sheship, ma'mleketlik ha'kimiyat formasi'n wo'zgerte ala ma?
- 104.. Qaraqalpaqstan Respublikasi' wo'z qa'lewi menen O'zbekistan Respublikasi' qurami'nan shi'g'i'p kete ala ma?
105. Qala yamasa rayon sudi', a'skeriy sud, Konstiutsiyali'q sud sudyasi' kim bola ali'wi' mu'mkin?
106. Jasi'ri'n dawi's beriw procesinde uluwma, ten', tikkeley saylaw huquqlari' neni an'latadi'?
107. O'zbekistan Respublikasi'nda kim saylaw huquqi'na iye boladi'?
108. Saylaw komissiyalari' xi'zmetinde ashi'qli'q qanday rol woynaydi'?
109. O'zbekistanda saylaw sistemasi'nin' qaysi' modeli qabi'l yetilgen?
110. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' saylaw haqqi'ndag'i' ni'zamshi'li'q hu'jjetleri puqaralarg'a qanday huquqlardi' beredi'?
111. Saylaw procesinde saylawshi' qanday rol woynaydi'?
112. Saylaw kampaniyasi' da'wirinde g'alaba xabar qurallari' qanday wazi'ypani' wori'nlaydi'?
113. Prokuratura organlari' qanday maqsette sho'lkemlestirilgen?
114. Sudta prokuror qanday roldi atqaradi'?
115. Prokuraturag'a kim basshi'li'q yetedi, wolardi'n' xi'zmetin kim qadag'alap turadi'?
116. Ni'zam buzi'wi' ani'qlang'anda prokuror ta'repinen qanday shara-ilajlar ko'riledi'?
117. Prokuraturag'a mu'ra'ja'a't qi'li'wdi'n' wo'zine ta'n ta'repi nede?
118. Prokuratura organlari'n qarji'landi'ri'w qay ta'rizde a'melge asadi'?
119. Ja'miyette ekonomikali'q mu'na'sibetlerdin' ja'nede rawajlani'wi'na huquq qay tarizde ta'sir ko'rsetedi'?
120. Ma'mleket finans ha'm kredit sistemasi'ni'n' tiykarg'i' dereklerin ayti'p berin'.
121. Ma'mleket finans ha'm bank sistemasi'n qa'liplestiriwshi sho'lkemlerdi ayti'n'.
122. Konstituciya dag'i' wo'zgerisler za'ru'rli'gi neden kelip shi'g'adi'?
123. Turaqli' a'mel qi'li'wshi' Konstituciyanin' abzalli'qlari' nelerde ko'ri-nedi'?

MAZMUNI

Konstituciya a'lemine sayaxat 3

I bo'lim. KONSTITUCIYA – MA'MLEKETTIN' TIYKARG'I' NI'ZAMI'

1-§. Konstituciyaviy huquq 5

2-§. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'
jarati'li'wi'ni'n' tiykarg'i' faktorlari' 11

3-§. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' mazmuni' ha'm
wo'zgesheliklari 16

4-§. O'zbekistan Respublikasi' Konstituciyasi'ni'n' tiykarg'i' prinsipleri 21

5-§. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' si'rtqi' siyosati' 31

II bo'lim. INSAN HA'M PUQARALARDI'N' TIYKARG'I' HUQUQLARI', YERKINLIKLERI HA'M MINNETLERI

6-§. Insan ha'm puqaralardi'n' huquqlari', yerkinliklari ha'm minnetlari 38

7-§. O'zbekistan Respublikasi' puqarali'g'i' 46

8-§. Insan ha'm puqaralardi'n' jeke huquq ha'm yerkinliklari 54

9-§. Siyasiy huquqlar 62

10-§. Socialli'q, ekonomikali'q ha'm ma'deniy huquqlar 67

11-§. Insan huquqi' ha'm yerkinligi kepilliklari 75

12-§. O'zbekistan Respublikasi' puqaralari'ni'n'
konstituciyali'q minnetlari 81

III bo'lim. JA'MIYET HA'M SHAXS

13-§. Ja'miyetlik birlespeler ha'm g'alaba xabar qurallari'nin' jumi'si' 88

14-§. Siyasiy partiyalardi'n' jumi'si' 95

15-§. Shan'araq ja'miyettin' bu'gini ha'm kelesheginin' negizi 99

16-§. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' ha'kimshilik-aymaqli'q
ha'm ma'mleketlik du'zilisi 105

17-§. O'zbekistan Respublikasi'nda ma'mleket hakimiyati'n'i'n' du'ziliwi..... 109

18-§. Oliy Majlis ha'm woni'n' wa'killiklari	114
19-§. O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti	123
20-§. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' atqari'wshi' ha'kimiyat organlari'	129
21-§. Jergilikli ma'mleketlik ha'kimiyat organlari'	134
22-§. Puqaralardi'n' wo'zin-wo'zi basqari'w organlari'	137
23-§. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' sud sistemasi'	140
24-§. O'zbekistan Respublikasi' sud organlari' jumi'si'n sho'lkemlestiriw.....	147

IV bo'lim. KONSTITUCIYA – YELDE DEMOKRATIYANI' RAWAJLANDI'RI'W KEPILLIGI

25-§. O'zbekistan Respublikasi'ndag'i' saylaw sistemasi'.....	155
26-§. Ameliy sabaq. O'zbekistan Respublikasi' Oliy Majlis deputatlari' ha'm senatorlari'n saylaw.....	161
27-§. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' prokuratura organlari'.....	165
28-§. O'zbekistan Respublikasi'nda finans ha'm kredit	171
29-§. Konstituciyag'a wo'zgerisler kirgiziw	178
Juwmaq	184
So'zlik	186
Usi'ni's yetiletug'i'n a'debiyatlar	190
Juwmaqlawshi' ta'kirarlaw. Konstituciya – ma'mlekettin' Tiykarg'i' ni'zami'	191

O'quv nashri

G.M.TANSIQBAYEVA, V.A.KOSTETSKIY

**KONSTITUTSIYAVIY
HUQUQ
ASOSLARI**

Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan
umumiy o'rta ta'lim maktablarining
9-sinfi uchun darslik

Qaraqalpaq tilinde
No'kis — 2014

O'zbek tilinen awdarg'an **Gu'listan Pirnazarova**

Redaktor R.Abbazov
Ko'rk. redaktori' Ye.Aljanov
Tex. redaktor Z.Allamuratov
Operator Ye.Aljanov

Tayar diapozitivten basi'wg'a ruqsat yetildi 11.07.2014. Formatı' 70x90 1/16.
Ofset baspa. «Times» garniturası'. Sha'rtli baspa tabag'i' 14,6.
Yesap-baspa tabag'i 12,5. Ja'mi 1406 nusxa. Buyi'rtpa № 3453-A.

Original-maket «Bilim» baspasi'nda tayarlandi'.
230103. No'kis qalasi'. Qaraqalpaqstan ko'shesi, 9.

«Sharq» baspa-poligrafiya akcionerlik kompaniyasi' baspaxanasi',
100000. Tashkent qalasi'. Buyuk Turan ko'shesi, 41.

Ijarag'a berilgen sabaqli'qti'n' awhali'n ko'rsetetug'i'n keste

№	Woqi'wshi' ismi, familiyasi'	Woqi'w ji'li'	Sabaqli'qti'n' ali'ng'an-dag'i' awhali'	Klass basshi'si' qoli'	Sabaqli'qti' tapsi'rg'an-dag'i' awhali'	Klass basshi'si' qoli'
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Sabaqli'q ijarag'a berilip, woqi'w ji'li' juwmag'i'nda qaytari'p ali'ng'anda joqari'dag'i' keste klass basshi'si' ta'repinen to'mendegi bahalaw wo'lshemlerine tiykarlani'p tolti'ri'ladi':

Jan'a	Sabaqli'qti'n' birinshi ma'rte paydalani'wg'a berilgendegi awhali'
Jaqsi'	Qabi' pu'tin, sabaqli'qti'n' tiykar'gi' bo'leginen aji'ralmag'an. Barli'q betleri bar, ji'rti'lmag'an, tu'spegen, betlerinde jazi'w ha'm si'zi'qlar joq.
Qanaatlan-di'rarli'	Qabi'na jazi'lg'an, biraz si'zi'li'p shetleri jelingan, sabaqli'qti'n' tiykar'gi' bo'leginen aji'rali'w hali' bar. Paydalani'wshi' ta'repinen qanaatlandi'rarli' won'lang'an. Tu'sken betleri qayta won'lang'an, ayi'ri'm betlerine jazi'lg'an.
Qanaatlan-di'rarsi'z	Qabi'na si'zi'lg'an, ji'rti'lg'an tiykar'gi' bo'leginen aji'ralg'an yaki joq, qanaatlanarsi'z won'lang'an. Betleri ji'rti'lg'an, betleri jetispeydi, si'zi'p, boyap taslang'an. Sabaqli'qti' tiklep bolmaydi'.